

ΠΑΝΤΕΙΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΠΑΝΤΕΙΟΝ UNIVERSITY OF SOCIAL AND POLITICAL SCIENCES AND
POLITICAL SCIENCES
ΤΜΗΜΑ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ, ΜΕΣΩΝ & ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ
ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ
«ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ»

ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ ΚΑΙ ΤΡΑΓΟΥΔΙ

Η ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ/ΕΛΛΗΝΙΔΩΝ ΚΑΙ Η
ΠΑΡΑΓΩΓΗ ΣΧΕΤΙΚΟΥ ΤΡΑΓΟΥΔΙΟΥ

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΚΛΑΥΔΙΑΝΟΣ

ΑΘΗΝΑ 2018

Τριμελής επιτροπή

Χαρίκλεια Τσοκανή, καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου (Επιβλέπουσα)

Λάμπρος Λιάβας, καθηγητής Εθνικού Καποδιστριακού Πανεπιστημίου

Μαρία Παπαπαύλου, καθηγήτρια Εθνικού Καποδιστριακού Πανεπιστημίου

copyright © Δημήτριος Π. Κλαυδιανός, 2018

All rights reserved. Με επιφύλαξη παντός δικαιώματος.

Απαγορεύεται η αντιγραφή, αποθήκευση και διανομή της παρούσας μεταπτυχιακής εργασίας εξ ολοκλήρου τμήματος αυτής, για εμπορικό σκοπό. Επιτρέπεται η ανατύπωση, αποθήκευση και διανομή για σκοπό μη κερδοσκοπικό, εκπαιδευτικής ή ερευνητικής φύσης, υπό την προϋπόθεση να αναφέρεται η πηγή προέλευσης και να διατηρείται το παρόν μήνυμα. Ερωτήματα που αφορούν τη χρήση της μεταπτυχιακής εργασίας για κερδοσκοπικό σκοπό πρέπει να απευθύνονται προς το συγγραφέα.

Η έγκριση της μεταπτυχιακής εργασίας από το Πάντειο Πανεπιστήμιο Κοινωνικών και Πολιτικών Επιστημών δε δηλώνει αποδοχή των γνώμων του συγγραφέα.

*Στους παππούδες μου Νιόνιο και Αντώνη που γύρισαν από τον Νέο Κόσμο
με νέες Ιδέες.*

*Στους μπάρμπα – Τάση και μπάρμπα – Αντώνη, τους Gastarbeiter της
Λατινικής Αμερικής.*

*Και στη θεία Ντίνα που με έκανε να προσέξω το brain drain από τη
δεκαετία του '90.*

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	6
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ: ΠΕΡΙ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗΣ.....	9
1.1 ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ ΚΑΙ ΕΛΛΑΔΑ.....	10
1.2 ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ ΚΑΙ ΜΟΥΣΙΚΗ: Η ΜΟΥΣΙΚΗ ΩΣ ΔΙΕΘΝΗΣ ΓΛΩΣΣΑ.....	13
1.3 ΤΑ ΤΡΑΓΟΥΔΙΑ ΤΗΣ ΞΕΝΙΤΙΑΣ.....	15
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ: ΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ.....	20
2.1 ΠΩΣ ΑΠΟΤΥΠΩΘΗΚΕ ΤΟ ΤΡΑΓΟΥΔΙ ΣΤΑ ΠΡΟ ΤΟΥ ΤΡΙΤΟΥ ΡΕΥΜΑΤΑ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗΣ.....	20
2.1.1 ΤΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΤΡΑΓΟΥΔΙ ΠΡΙΝ ΤΟ ΠΡΩΤΟ ΡΕΥΜΑ	20
2.1.2 ΤΟ ΠΡΩΤΟ ΡΕΥΜΑ.....	24
2.1.2.1 ΟΙ ΈΛΛΗΝΕΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΣ ΣΤΗΝ ΑΜΕΡΙΚΗ.....	28
2.1.3 ΤΟ ΔΕΥΤΕΡΟ ΡΕΥΜΑ.....	30
2.2. Η ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ ΤΟΥ BRAINDRAIN ΚΑΙ Η ΜΟΥΣΙΚΗ ΤΗΣ ΕΚΦΡΑΣΗ.....	37
2.2.1 ΤΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ ΤΗΣ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΕΠΟΧΗΣ.....	37
2.2.2 ΑΠΟΠΕΙΡΕΣ ΜΟΥΣΙΚΗΣ ΕΚΦΡΑΣΗΣ ΚΑΙ Η ΕΠΙΚΛΗΣΗ ΣΤΟ ΠΑΡΕΛΘΟΝ ΩΣ ΥΠΟΚΑΤΑΣΤΑΤΟ.....	42
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ: Η ΕΜΠΕΙΡΙΚΗ ΈΡΕΥΝΑ.....	61
3.1 Η ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΈΡΕΥΝΑΣ.....	61
3.1.1 Η ΑΝΑΓΚΗ ΚΑΙ ΟΙ ΔΥΣΚΟΛΙΕΣ ΤΩΝ ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΩΝ.....	61
3.1.2 ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΤΟΥ ΕΞΕΤΑΖΟΜΕΝΟΥ ΔΕΙΓΜΑΤΟΣ – ΣΥΝΘΕΣΗ.....	62
3.1.3 Η ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΟΥ ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟΥ.....	63
3.2 Η ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΩΝ ΕΠΙΜΕΡΟΥΣ ΕΡΩΤΗΜΑΤΩΝ.....	63

3.2.1 ΣΧΟΛΙΑΣΜΟΣ ΚΑΙ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΑΠΑΝΤΗΣΕΩΝ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΡΩΤΗΣΗ 1	64
3.2.2 ΣΧΟΛΙΑΣΜΟΣ ΚΑΙ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΑΠΑΝΤΗΣΕΩΝ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΡΩΤΗΣΗ 2	67
3.2.3 ΣΧΟΛΙΑΣΜΟΣ ΚΑΙ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΑΠΑΝΤΗΣΕΩΝ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΡΩΤΗΣΗ 3.....	72
3.2.4 ΣΧΟΛΙΑΣΜΟΣ ΚΑΙ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΑΠΑΝΤΗΣΕΩΝ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΡΩΤΗΣΗ 4.....	75
3.2.5 ΣΧΟΛΙΑΣΜΟΣ ΚΑΙ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΑΠΑΝΤΗΣΕΩΝ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΡΩΤΗΣΗ 5.....	77
ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ : ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	80
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	86
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ.....	90

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το τραγούδι είναι ο συνδυασμός μουσικής και λόγου, μια φόρμα που οι άνθρωποι σε όλους τους πολιτισμούς και σε όλες τις εποχές έχουν εμπιστευθεί και την έχουν χρησιμοποιήσει για να μιλήσουν για τα βιώματά τους και να εξωτερικεύσουν τα συναισθήματά τους. Η ενδελεχής μελέτη του τραγουδιού του ελληνικού χώρου αναδεικνύει ότι στο τραγούδι αποτυπώνονται, με λιγότερο ή περισσότερο άμεσο τρόπο, όλα τα ιστορικά γεγονότα αλλά και γενικότερα η εξέλιξη όλων των εκφάνσεων του πολιτισμού που ονομάζεται σήμερα, αναδρομικά και αφαιρετικά, ελληνικός πολιτισμός. Δείκτης αυτής της πορείας δεν είναι μόνο η ποίηση του τραγουδιού, ο έμμετρος συνδυασμός λέξεων, αλλά και η ίδια η μουσική.

Η μετανάστευση είναι ένα φαινόμενο, συνώνυμο του ανθρώπινου πολιτισμού. Τις περισσότερες φορές συνοδεύεται από τα δυσάρεστα συναισθήματα της μοναξιάς ή της νοσταλγίας του οικείου. Η πράξη του αποχωρισμού από μόνη της είναι μια πολύ φορτισμένη στιγμή, η αναπλήρωση δε του οικείου είναι πάντα ατελής αν όχι μάταιη, τόσο για τον μετανάστη όσο και για τους οικείους του που μένουν πίσω. Συγκεντρώνοντας αυτά τα χαρακτηριστικά το φαινόμενο της μετανάστευσης είναι επόμενο να απασχολήσει σε μεγάλο βαθμό το ελληνικό τραγούδι, ειδικά σε περιόδους που η φυγή των Ελλήνων από τους τόπους τους βρίσκεται σε έξαρση.

Τα τραγούδια που μιλούν για τη μετανάστευση αποτέλεσαν μια διακριτή κατηγορία στη θεματολογία του ελληνικού τραγουδιού και ονομάστηκαν *τραγούδια της ξενιτιάς*. Κάθε φιλόλογος, λαογράφος, ανθρωπολόγος, κοινωνιολόγος, μουσικολόγος κλπ, επαγγελματίας ή ερασιτέχνης που θα ασχοληθεί με το ελληνικό τραγούδι, συνήθως αφιερώνει ένα διακριτό μέρος της πραγματείας του στα τραγούδια της ξενιτιάς. Κάθε μουσικός που έχει ασχοληθεί με αυτό που λέμε δημοτικό, λαϊκό ή «έντεχνο» τραγούδι έχει στο ρεπερτόριό του ένα τραγούδι της ξενιτιάς.

Μετά τη δημιουργία του σύγχρονου ελληνικού κράτους, διαμορφώθηκαν δύο περίοδοι μαζικής μετανάστευσης και σήμερα διανύουμε μία τρίτη, αυτή που έχει ονομαστεί «διαρροή εγκεφάλων», το brain drain στα αγγλικά, όπως συνηθίζεται. Το φαινόμενο δεν έχει περάσει απαρατήρητο, απασχολεί τον δημόσιο λόγο, τις κοινωνικές επιστήμες, είναι αισθητό και διακριτό σε όλους και όλες. Απασχολεί όμως καθόλου το σύγχρονο ελληνικό τραγούδι το φαινόμενο της σύγχρονης μετανάστευσης; Το πρώτο και το δεύτερο ρεύμα μετανάστευσης δημιούργησαν τα τραγούδια τους τα οποία εντάχθηκαν και αυτά, μαζί με τα προϋπάρχοντα στο δημοτικό τραγούδι, στα τραγούδια της ξενιτιάς. Σήμερα διακρίνεται κάτι παρεμφερές στο ελληνικό τραγούδι;

Στην παρούσα διπλωματική εργασία θα επιχειρηθεί να απαντηθεί αυτό το ερώτημα, με τη διερεύνηση του σύγχρονου ρεπερτορίου αλλά και των επιβιώσεων ή αναβιώσεων παλιότερου ρεπερτορίου που αφορά τη μετανάστευση, αφού προηγουμένως γίνει μια αναδρομή στο τραγούδι των προγενέστερων μεταναστευτικών ρευμάτων.

Στο πρώτο κεφάλαιο «Περί μετανάστευσης» γίνεται μια γενική περιγραφή του φαινομένου της μετανάστευσης και αναφέρονται επιγραμματικά τα αίτια και τα αποτελέσματά του, ενώ γίνεται και μια μικρή ανασκόπηση και επισημαίνονται τα χρονικά ορόσημα σε σχέση με τη μετανάστευση από αλλά και προς τον ελληνικό χώρο. Επίσης περιγράφεται η σχέση της μουσικής και της μετανάστευσης και ορίζονται τα τραγούδια της ξενιτιάς. Τέλος επισημαίνεται η σημασία των τραγουδιών της ξενιτιάς τόσο για τους μετανάστες όσο και τους οικείους τους που μένουν πίσω στον τόπο τους.

Στο δεύτερο κεφάλαιο παρουσιάζονται ορισμένα αντιπροσωπευτικά δείγματα των τραγουδιών της ξενιτιάς, και παρέχονται βασικές πληροφορίες σχετικά με το πρώτο και το δεύτερο ρεύμα μετανάστευσης, περιγράφονται κυρίως οι κοινωνικές συνθήκες που δημιούργησαν αυτά τα τραγούδια και στη συνέχεια αναλύεται η μουσική και ο στίχος ορισμένων τραγουδιών με σκοπό να επισημανθούν τα επιπρόσθετα κάθε φορά νέα στοιχεία που μαρτυρούν τη συνέχεια αλλά και τη ρήξη με την παράδοση των τραγουδιών της ξενιτιάς. Το τρέχον τρίτο ρεύμα θα αναλυθεί πιο εκτεταμένα και με μεγαλύτερη έμφαση, θα συσχετιστεί με την οικονομική κρίση και θα παρουσιαστούν κάποια στατιστικά δεδομένα. Στο ίδιο κεφάλαιο γίνεται

προσπάθεια να στοιχειοθετηθεί το προφίλ του σύγχρονου μετανάστη και τα χαρακτηριστικά της σημερινής κοινωνίας, καθώς και τα χαρακτηριστικά του σύγχρονου ελληνικού τραγουδιού και της σύγχρονης δισκογραφικής παραγωγής. Για το λόγο αυτό παρατίθενται κάποια παραδείγματα από σύγχρονα τραγούδια που ανήκουν σε διαφορετικά μουσικά στυλ, αλλά γίνονται και αναφορές σε παλαιότερα τραγούδια της ξενιτιάς που επανεκτελούνται και διασκευάζονται σήμερα ώστε να διερευνηθεί ποιο ρόλο έχουν σήμερα αυτά τα τραγούδια και ποιος είναι ο λόγος που δεν έχουν ξεχαστεί.

Το τρίτο κεφάλαιο που αναφέρεται στην εμπειρική έρευνα είναι εκείνο που προβληματίσε περισσότερο, καθώς εδώ γίνεται η παρουσίαση των ερωτηματολογίων, η επεξεργασία και η ανάλυσή τους. Το κεφάλαιο αυτό θεωρούμε ότι είναι και το σημαντικότερο μέρος της εργασίας μας, καθώς σχετίζεται με το κυρίως ζήτημα που μας απασχολεί σε αυτή την εργασία, τη σύγχρονη μετανάστευση των Ελλήνων/ίδων στα χρόνια της οικονομικής κρίσης. Στο κεφάλαιο αυτό διερευνούμε τη σχέση των σύγχρονων Ελλήνων μεταναστών με την ελληνική μουσική, και ειδικότερα με τα τραγούδια της ξενιτειάς, παλιότερα και νεότερα.

Στο τέταρτο και τελευταίο κεφάλαιο, έχοντας χρησιμοποιήσει τα δεδομένα μας από τα ερωτηματολόγια που συμπλήρωσαν οι ερωτηθέντες, προσπαθήσαμε να εξάγουμε όσο το δυνατόν πιο ασφαλή συμπεράσματα για να συγκροτήσουμε μια επιστημονικά τεκμηριωμένη άποψη για το σχετικό με τη μετανάστευση τραγούδι σήμερα.

Η εργασία τελειώνει με την παράθεση της σχετικής, ελληνικής και ξένης, βιβλιογραφίας και αρθρογραφίας και με ένα παράρτημα των συμπληρωμένων ερωτηματολογίων.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΠΡΩΤΟ

ΠΕΡΙ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗΣ

Στον σύγχρονο κόσμο η μετανάστευση είναι ένα από τα πιο πολυσυζητημένα θέματα στον δημόσιο διάλογο και απασχολεί τις αρχές διεθνώς. Στις κυβερνήσεις σχηματίζονται ειδικά υπουργεία, γίνονται διεθνείς συμφωνίες για τον έλεγχο των μεταναστευτικών ροών, διοργανώνονται συνέδρια από διεθνείς οργανισμούς, διαμορφώνονται κόμματα και κινήματα σχεδόν μονοθεματικά σε σχέση με τη μετανάστευση, είτε από την άκρα δεξιά με εθνικιστική-αντιμεταναστευτική ρητορική, είτε από κινήματα αλληλεγγύης που συνήθως αναφέρονται στον αριστερό και αντι-εξουσιαστικό χώρο, ενώ ζητήματα που άπτονται της μετανάστευσης απασχολούν και θρησκευτικές οργανώσεις και ΜΚΟ. Η μετανάστευση πολλές φορές αντιμετωπίζεται λανθασμένα ως ένα νέο φαινόμενο του σύγχρονου κόσμου, στην πραγματικότητα όμως «[...] το φαινόμενο της μετανάστευσης και οι αναστατώσεις που το συνοδεύουν είναι τόσο παλιό όσο και η ανθρωπότητα» (Γκόλντιν, Κάμερον και Μπαλαράτζαν 2013, σελ. 24). Αυτό που ίσως προβάλλει πιο έντονα σήμερα είναι ο ταυτόχρονος χαρακτήρας χωρών τόσο ως χωρών προέλευσης όσο και ως χωρών προορισμού μεταναστών.

Ο διπλός αυτός ρόλος είναι πλέον πολύ έντονος στις χώρες του ευρωπαϊκού νότου. Οι χώρες αυτές, που στο πρόσφατο παρελθόν χαρακτηρίζονταν ως αναπτυσσόμενες, και ειδικότερα η Ελλάδα και η Ιταλία, ήταν οι βασικές ευρωπαϊκές χώρες προέλευσης μεταναστών με προορισμό τη βόρεια Ευρώπη τα μεταπολεμικά χρόνια κατά τα οποία εφαρμόστηκαν τα προγράμματα φιλοξενίας εργατών, ενώ λίγες δεκαετίες αργότερα μετατράπηκαν σε χώρες υποδοχής οικονομικών μεταναστών από την Αφρική, την Ασία και την ανατολική Ευρώπη. Από το 2010 όμως και μετά, με την εμβάθυνση της οικονομικής κρίσης και τα προγράμματα οικονομικής προσαρμογής που εφάρμοσαν υπέρμετρα και παρατεταμένη λιτότητα,

οι χώρες του Ευρωπαϊκού Νότου εμφανίζονται εκ νέου στο προσκήνιο ως χώρες προέλευσης μεταναστών και, με την άνοδο των ακραίων ισλαμιστών και τις πολεμικές συγκρούσεις που συνεχίζονται στις αραβικές χώρες, ξαναγίνονται ταυτόχρονα και χώρες υποδοχής. Η μετανάστευση, λοιπόν, είναι ένα φαινόμενο που συνεχώς το βρίσκουμε μπροστά μας, γιγαντώνεται σε περιόδους κρίσης και παρ' όλα αυτά συνεχίζει να αντιμετωπίζεται ως «πρόβλημα» για τη χώρα υποδοχής. Σε όλα αυτά μπορεί να προστεθεί ο παράγοντας της κλιματικής αλλαγής που επίσης συμβάλλει στη δημιουργία μεταναστευτικών-προσφυγικών ρευμάτων από τις φτωχότερες στις πλουσιότερες χώρες, προς το παρόν τουλάχιστον. Τα μεταναστευτικά αυτά ρεύματα προέρχονται κατά κανόνα από περιοχές που έχουν ερημοποιηθεί λόγω της ξηρασίας, σε συνδυασμό με τη μόλυνση ή και την εξάντληση του υδροφόρου ορίζοντα κ.λπ. η άνοδος της στάθμης των θαλάσσιων υδάτων μπορεί να μην έχει δημιουργήσει ακόμα έντονα προβλήματα, είναι όμως ένα πολύ επικίνδυνο φαινόμενο που εντείνεται και είναι πολύ πιθανό να δημιουργήσει και αυτό προσφυγικά ρεύματα στο μέλλον.

Σε αυτό το σημείο πρέπει να επισημανθεί ότι σε αντίθεση με αυτό που μοιάζει λογικό, στη σχετική με τη μετανάστευση βιβλιογραφία επικρατεί αυτό που συνοψίζουν οι Γκόλντιν, Κάμερον και Μπαλαράτζαν (*Ibid*, 234): « [...] όταν οι αναπτυσσόμενες χώρες ενσωματώνονται στην παγκόσμια οικονομία, αυτό δεν αναχαιτίζει τη μετανάστευση. Αντίθετα, η κοινωνική και οικονομική τους αναδιοργάνωση μάλλον κινητοποιεί περισσότερο τους ανθρώπους». Συνεπώς μαγικές λύσεις ώστε να σταματήσει η μετανάστευση δεν υπάρχουν, καθώς οι αιτίες της είναι πολλές και σύνθετες.

1.1 ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ ΚΑΙ ΕΛΛΑΔΑ

Στη σύγχρονη ιστορία της Ελλάδας υπήρξαν δύο μαζικά ρεύματα μετανάστευσης. Το πρώτο ρεύμα ξεκινάει στα τέλη του 19^{ου} αιώνα με τη κρίση της σταφίδας το 1893 και διαρκεί έως τον μεσοπόλεμο με κύρια χώρα υποδοχής Ελλήνων μεταναστών τις ΗΠΑ και δευτερευόντως τον Καναδά, τις χώρες του νέου κόσμου. Κάποιοι επιστήμονες αναφέρουν και ως χώρα υποδοχής την Αίγυπτο (Kasimisi & Kassimi, 2004). Όπως έχει επισημανθεί, «Από το 1893 και με ολοένα αυξανόμενους

ρυθμούς, άρχισε η μεγάλη μετανάστευση προς τις ΗΠΑ που κράτησε μέχρι το 1924, χρόνο εφαρμογής του νέου μεταναστευτικού νόμου που όριζε ελεγχόμενο αριθμό εισόδου πολιτών από κάθε ξένη χώρα. Στη διάρκεια αυτής της περιόδου υπολογίζεται ότι περίπου μισό εκατομμύριο Έλληνες, κατά τη συντριπτική πλειοψηφία άνδρες, κυρίως νεαρής ηλικίας, εγκατέλειψαν τη χώρα. [...] Τα στοιχεία της Αμερικανικής Υπηρεσίας Μετανάστευσης, ως προς την αναλογία των μεταναστών συγκριτικά με άλλες χώρες και τον πληθυσμό τους, είναι συντριπτικά. Οι Έλληνες κατείχαν την πρώτη θέση με 9,5 αναχωρήσεις ανά 1.000 κατοίκους με δεύτερους τους Ιταλούς με 5,8» (Κουνάδης 2000, σελ. 30). Η μετανάστευση των Ελλήνων αρχίζει, ωστόσο, να ελαττώνεται από το 1917 όταν η Αμερικανική κυβέρνηση αρχίζει να βάζει φραγμούς στις μεταναστευτικές ροές, ενώ το 1924 επιβάλλονται ποσοστώσεις και έτσι περιορίζονται οι μετανάστες από την Ελλάδα στο ελάχιστο.

Το δεύτερο ρεύμα μετανάστευσης των Ελλήνων, μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, έχει προορισμό τη Γερμανία και την Αυστραλία και δευτερευόντως άλλες χώρες της βόρειας Ευρώπης, καθώς και της ανατολικής Ευρώπης, στις οποίες μετανάστευσαν πολιτικοί πρόσφυγες του εμφυλίου, αλλά και σε πολλές άλλες χώρες εκτός της Ευρώπης.¹ Αυτό το δεύτερο κύμα έχει μεγάλο ενδιαφέρον καθώς διαμορφώνεται σε μια συνεχιζόμενη περίοδο κρίσεων της σύγχρονης ελληνικής ιστορίας, η οποία σε σχέση με την περίοδο του μεσοπολέμου ή κάποια άλλη εποχή ίσως είναι λιγότερο ταραγμένη αν απλώς απαριθμήσουμε τα γεγονότα. Αν, όμως, συνυπολογίσουμε την πορεία της υπόλοιπης μεταπολεμικής Ευρώπης, θα δούμε ότι το στοιχείο που υπερισχύει στον χάρτη – είτε στα δημοκρατικά κράτη της δυτικής Ευρώπης, είτε στις χώρες του ανατολικού μπλοκ, ή ακόμη και σε χώρες όπως η Ισπανία και η Πορτογαλία που έζησαν μακροχρόνια δικτατορικά καθεστώτα και είχαν κι εκείνες μετανάστευση – είναι η ομαλότητα και η άνοδος του βιοτικού επιπέδου.

Αυτό λοιπόν που πρέπει εξαρχής να επισημανθεί διότι θα συνδεθεί και θα διερευνηθεί η σημασία του στο τραγούδι - που μας ενδιαφέρει εδώ - είναι ότι η

¹ Αυτό που συνήθως ονομάζεται δεύτερο ρεύμα το τοποθετούν μετά τον εμφύλιο, προφανώς δεν έχω σκοπό να το αμφισβητήσω απλώς για να καταλάβουμε το κλίμα της εποχής θα πρέπει να δούμε με μεγαλύτερη ευρύτητα το θέμα.

ελληνική κοινωνία, αφού πλήρωσε τον Β΄ παγκόσμιο πόλεμο με τεράστιο φόρο αίματος, στη συνέχεια βίωσε έναν εμφύλιο πόλεμο, το πρώτο επεισόδιο του ψυχρού πολέμου κατά πολλούς ιστορικούς. Ο εμφύλιος δεν είχε στον ίδιο βαθμό ολέθρια αποτελέσματα σε όλες τις περιοχές της Ελλάδας. Στη βόρεια Ελλάδα είχε και άλλες προεκτάσεις λόγω των ιδιαιτεροτήτων της. Διότι η βόρεια Ελλάδα είχε περισσότερους πρόσφυγες από το 1922 στην ύπαιθρο, αναγνωρισμένες ή μη μειονότητες, είχε πρόσφατα ενταχθεί στο ελληνικό κράτος και όλα αυτά ήταν η αιτία που το καθεστώς εφάρμοζε μια πιο σκληρή και «πειθαρχική» πολιτική απέναντι στους ηττημένους, στους οποίους ενέτασσε πιο εύκολα πολίτες «μειονοτικής» ή προσφυγικής καταγωγής. Έτσι, δημιουργήθηκε ένα μεγάλο κύμα μεταναστών οι οποίοι ήταν κατ' ουσία εκτοπισμένοι -λόγω του εμφυλίου- βορειοελλαδίτες.

Σταδιακά μετά την περίοδο του εμφυλίου ξεκινάει η ομαλοποίηση χωρίς να συνοδεύεται από κάποια εντυπωσιακή οικονομική ανάκαμψη και χωρίς να εξαλείφεται η μετανάστευση, απλώς η Ελλάδα αρχίζει να συνάπτει συμφωνίες με άλλες χώρες για ελεγχόμενη μετανάστευση, με σημαντικότερη εκείνη του 1960 με τη Γερμανία για φιλοξενούμενους εργάτες (Gastarbeiter). Η μετανάστευση, σε αυτό το περιβάλλον, φαντάζει η μόνη λύση, έστω και πικρή, όπως αποτυπώνεται πολύ συχνά στο τραγούδι της εποχής και μπορεί να πει κανείς πως μετά τον πρωταγωνιστικό ρόλο της δυτικής Ελλάδας (εξ αιτίας της μεγαλύτερης εξάρτησης από τη σταφίδα) στο πρώτο ρεύμα, στη συνέχεια ήρθε η σειρά της βόρειας Ελλάδας να πρωταγωνιστήσει στο δεύτερο καθώς οι παραπάνω πληγές δημιούργησαν και μεγαλύτερη φτώχεια.

Από τη μεταπολίτευση του 1974 και έπειτα, όλο και περισσότερο ο μετανάστης μοιάζει να είναι μια εικόνα που ανήκει στο παρελθόν, έστω κι αν αυτό το παρελθόν είναι πολύ πρόσφατο. Όσοι Έλληνες φεύγουν πλέον για το εξωτερικό, στην πλειοψηφία τους πηγαίνουν για σπουδές ή για εργασίες υψηλής ειδίκευσης και δεν έχουν το κλασικό προφίλ του οικονομικού μετανάστη των δύο προγενέστερων μεγάλων ρευμάτων. Αντιθέτως, σταδιακά, αρχίζουν να εισρέουν μετανάστες στην Ελλάδα από την αλλοδαπή. Τη δεκαετία του '90 η εισροή μεταναστών αυξάνεται κατακόρυφα, μετά την κατάρρευση των καθεστώτων του υπαρκτού σοσιαλισμού,

ένα γεγονός που οδηγεί ορισμένα τμήματα της ελληνικής κοινωνίας σε κατάσταση «ηθικού πανικού» (βλ. Cohen 1972).

Όμως, η διεθνής χρηματοπιστωτική κρίση του 2008, με μια καθυστέρηση δύο ετών, εμφανίζεται με πιο έντονο τρόπο στην Ελλάδα σε σχέση με τις υπόλοιπες χώρες της Ευρώπης. Το 2010 ψηφίζεται και ξεκινάει να εφαρμόζεται το πρώτο από τα τρία Προγράμματα Δημοσιονομικής Προσαρμογής (*μνημόνιο* στην καθομιλουμένη), και το ελληνικό κράτος υπόκειται πλέον στο καθεστώς οικονομικής επιτήρησης από ευρωπαϊκούς θεσμούς και το ΔΝΤ (*τρόικα* και *κουαρτέτο* επίσης στην καθομιλουμένη). Η κρίση προκαλεί μεγάλη ύφεση και η ύφεση με τη σειρά της δημιουργεί το τρίτο ρεύμα μετανάστευσης. Το τρίτο ρεύμα χαρακτηρίζεται από τη μετανάστευση νεαρού, κυρίως, πληθυσμού με υψηλό μορφωτικό επίπεδο και με εξειδικευμένες γνώσεις, είναι αυτό που έχει καταγραφεί στη διεθνή βιβλιογραφία ως *brain drain* (διαρροή εγκεφάλων) και προφανώς δεν αποτελεί κάποια ελληνική ιδιαιτερότητα. Οι σύγχρονοι μετανάστες και οι μετανάστριες φεύγουν κυρίως για χώρες της Βόρειας Ευρώπης, με βασική χώρα προορισμού και πάλι τη Γερμανία, αλλά και την Αγγλία, συχνά όμως φεύγουν και εκτός Ευρώπης και κυρίως για τις ΗΠΑ.

1.2 ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ ΚΑΙ ΜΟΥΣΙΚΗ: Η ΜΟΥΣΙΚΗ ΩΣ ΔΙΕΘΝΗΣ ΓΛΩΣΣΑ

«Όποιος είναι ενάντια στη μετανάστευση, είναι ενάντια στην εξέλιξη», λέει πολύ συχνά ο Θανάσης Παπακωνσταντίνου στις συναυλίες του πριν παίξει κάποιο σχετικό τραγούδι, κι αυτή είναι μια εντελώς διαφορετική προσέγγιση από εκείνη περί της μετανάστευσης ως προβλήματος. Η φράση αυτή δύσκολα τεκμηριώνεται από κοινωνικό – οικονομική άποψη και σίγουρα δεν είναι αντικείμενο της παρούσας εργασίας, σε ό,τι αφορά όμως τη μουσική μπορεί ενδεχομένως να τεκμηριωθεί. Η μουσική συχνά θεωρείται μια «γλώσσα παγκόσμια» και όντως δεν είναι δύσκολο να διαπιστώσει κανείς πόσο εύκολο είναι για ανθρώπους που προέρχονται από διαφορετικούς πολιτισμούς να *επικοινωνήσουν* μέσω της μουσικής. Οι μουσικές ανταλλαγές μεταξύ διαφορετικών πολιτισμών είναι πολύ συχνές, η μουσική του κάθε πολιτισμού εμπλουτίζεται διαρκώς από ξένες επιρροές, φαινόμενο που στη συνέχεια αποτυπώνεται και στη θεωρία της μουσικής.

Τόποι και μουσικές έννοιες συνδέονται μεταξύ τους από αρχαιοτάτων χρόνων. Οι αρχαίοι Έλληνες ονόμαζαν τις αρμονίες² τους με βάση κάποιες γεωγραφικές περιοχές και εκτός από τις αρμονίες «ιώνια», «δώρια», «αιόλια» και «λόκρια», οι οποίες παρέπεμπαν σε ελληνικά φύλα, υπήρχαν και οι αρμονίες «φρύγια», «λύδια» και «μιξολύδια» οι οποίες παραπέμπουν σε «βαρβαρικά» φύλα. Ανάλογες σημάνσεις συναντούμε και στο εκκλησιαστικό μέλος όπου συναντώνται τα λεγόμενα κρατήματα³, μερικά από τα οποία έχουν ονομασίες γεωγραφικής προέλευσης του τύπου «βουλγάρα», «ταταρικό» και «περσικό». Είναι ιστορικά καταγεγραμμένο ότι διάφοροι ηγεμόνες (και στη δύση και στην ανατολή) δεν δίσταζαν να παραγκωνίζουν ντόπιους μουσικούς προτιμώντας ξένους, στις έτσι και αλλιώς πολυεθνικές τους αυλές. Ας μην ξεχνούμε, πως τα ίδια τα μουσικά όργανα είναι πολυταξιδεμένα, έχουν «μεταναστεύσει» πολλές φορές, καθώς το επάγγελμα και το όνομα του μουσικού, κυρίως στην προ-νεωτερική εποχή, είναι σχεδόν συνώνυμο με αυτό του «πλάνητα». Εστιάζοντας στον βαλκανικό χώρο, θα δούμε ότι η πλειοψηφία των λαϊκών μουσικών προέρχονταν από μία κατ' εξοχήν φυλή υπό διαρκή μετανάστευση, αυτή των Ρομά. Τέλος η εμφάνιση ίδιων μελωδιών με διαφορετικούς στίχους, προσαρμοσμένους σε άλλη γλώσσα⁴, είναι ένας ακόμα δείκτης. Η μουσική, λοιπόν, βλέπουμε ότι μπορεί να διαβαίνει πολύ άνετα τα σύνορα και να διασχίζει πολιτείες και χώρες ολόκληρες, μαζί της και οι περιπλανώμενοι ή μετανάστες μουσικοί, προσφέροντάς τους όχι απλώς μια επαγγελματική διέξοδο αλλά και συμβάλλοντας στην αποδοχή τους ή και στην πλήρη ενσωμάτωσή τους σε ένα ξένο τόπο, χαρίζοντάς τους ακόμα και θαυμασμό στα όρια της λατρείας.⁵

Ταυτόχρονα, η μουσική αποτελεί ένα πολύ σημαντικό στοιχείο συνοχής για τις μεταναστευτικές κοινότητες. Οι μετανάστες ενώ προσπαθούν να ενταχτούν στη νέα

²Αυτό που ονομάζουν οι αρχαίοι Έλληνες αρμονίες είναι πιο σχετική έννοια με αυτό που η θεωρία της δυτικής μουσικής ονομάζει κλίμακα και όχι αρμονία, λέξη η οποία έχει άλλη έννοια.

³Έντεχνα «καλλοφωνικά» μελίσματα από άσημες συλλαβές στο τέλος ενός μέλους.

⁴Τα γνωστά τραγούδια *Από ξένο τόπο* και *Το γελεκάκι* μπορούμε να τα ακούσουμε σε διάφορες περιοχές της μεσογείου.

⁵ Χαρακτηριστικό παράδειγμα ο Henry Purcell, γερμανός συνθέτης που έκανε πολύ μεγάλη καριέρα στην Αγγλία τον 17^ο αιώνα και διαμόρφωσε το υβρίδιο της semi opera το οποίο ταυτίστηκε με το αγγλικό θέατρο.

κοινωνική – πολιτισμική πραγματικότητα, δεν παύουν να επιζητούν τη σύνδεση με τη χώρα προέλευσής τους, μέσω μιας νοητής επιστροφής, και για αυτό σχηματίζουν κοινότητες, κάνουν τις παραδοσιακές τους γιορτές και προσπαθούν να κρατήσουν τα ήθη και τα έθιμά τους, και η μουσική διαδραματίζει εδώ πρωτεύοντα ρόλο. Διότι, το τραγούδι μπορεί να εκφράσει τα άγχη, τις ανησυχίες και τον πόνο των μεταναστών και βέβαια τις ίδιες τις ιστορίες τους. Στην ιστορία της μουσικής και της μετανάστευσης το τραγούδι καθίσταται βασικός φορέας της συλλογικής μνήμης των μεταναστών, αυτός που τους κρατά πιο κοντά στον τόπο καταγωγής τους.

1.3 ΤΑ ΤΡΑΓΟΥΔΙΑ ΤΗΣ ΞΕΝΙΤΙΑΣ

Σημειώνουμε σε αυτό το σημείο ότι, ακριβώς επειδή η ξενιτιά συνδέεται άρρηκτα με τη μετανάστευση και επειδή αναφέρεται και σε ορισμένους στίχους που θα διαπραγματευτούμε, θα δούμε πολλές φορές τη λέξη γραμμένη διαφορετικά, αλλά επειδή επιλέγουμε να μην παρέμβουμε στις γραφές δημιουργών και των καλλιτεχνών που τη χρησιμοποίησαν, την παραθέτουμε κάθε φορά ανάλογα με την προέλευση και τη χρήση της έννοιας, όπως θα μας εμφανίζεται στη ροή του κειμένου. Το ίδιο ισχύει και για την ορθογραφία της λέξης φτώχεια.

Η μουσική και το τραγούδι όμως δεν έχει σημασία μόνο για εκείνους που μεταναστεύουν αλλά και για τους υπόλοιπους που παραμένοντας στον τόπο τους αποχωρίζονται τους δικούς τους, όπως και για την υπόλοιπη κοινότητα που νιώθει να αιμορραγεί καθώς χάνει κάποια από τα μέλη της. Έτσι Τα ελληνικά τραγούδια για τη μετανάστευση, *τα τραγούδια της ξενιτιάς* όπως αναφέρονται τόσο στη δισκογραφία όσο και στη βιβλιογραφία, ήταν δημιουργία κυρίως των ανθρώπων που έμειναν πίσω στην πατρίδα και θέλησαν να εκφράσουν τον πόνο που τους προκάλεσε ο χωρισμός από τα αγαπημένα τους πρόσωπα τα οποία περίμεναν ακόμη και δεκαετίες για να τα ξαναδούν. Κάποιες φορές, που θεωρήθηκε αδύνατη η επιστροφή του ξενιτεμένου, ο αγαπημένος του ή, συνηθέστερα, η αγαπημένη οδηγείται από τη θλίψη του ακόμη και σε μοναστικό βίο, όπως θα δούμε στο τραγούδι του παραδείγματος (5). Στο δημοτικό τραγούδι θα βρούμε περιπτώσεις

όπου ο τραγουδιστής, ενσαρκώνει το πρόσωπο που συνδέεται στενά με τον μετανάστη και του απευθύνεται απευθείας, σε δεύτερο πρόσωπο δηλαδή, όπως δείχνει το παρακάτω τραγούδι από το Καστελόριζο με τίτλο «Ο Μισεμός»(1), ή όπως στο πολύ γνωστό πανελλαδικά «Ξενιτεμένο μου πουλί» (2).

*Ακόμα δεν εμίσειψες ακόμα δεν εμίσειψες,
δυο μίλια α(φ)' το Λιμνιώνα χαϊδεμένο μου,
δυο μίλια α(φ)' το Λιμνιώνα ζηλεμένο μου.
Τσε τρέχουν τα ματάκια μου τσε τρέχουν τα ματάκια μου,
σα βρύσες του χειμώνα χαϊδεμένο μου,
σα βρύσες του χειμώνα ζηλεμένο μου. (1)*

*Ξενιτεμένο μου πουλί και παραπονεμένο, μωρέ ξένε μου,
η ξενιτιά σε χαίρεται και 'γω 'χω τον καημό σου.
Τι να σου στείλω, ξένε μου, εφτού στα ξένα που 'σαι;
Να στείλω μήλο σέπεται, κυδώνι μαραγκιάζει, μωρέ ξένε μου,
να στείλω και τα δάκρυά μου σ' ένα χρυσό μαντίλι, μωρέ ξένε μου.
Τα δάκρυά μου είναι καυτερά και καίνε το μαντίλι, μωρέ ξένε μου. (2)*

Σε άλλα πάλι τραγούδια κυριαρχεί η αφήγηση σε πρώτο πρόσωπο, ο μετανάστης εξιστορεί τη δύσκολη ζωή της ξενιτιάς, όπως στο τραγούδι «Ξένος εδώ ξένος εκεί» (3) από τη Μακεδονία.

*Ξένος εδώ, ξένος εκεί, όπου και αν πάγω ξένος,
αν πάγω και στη μάνα μου, παραβαρώ ο καημένος.
Θα πάρω έναν ανήφορο, να βγω σε κορφοβούνι,
αχ, να βρω κλαράκι φουντωτό και ριζιμιό λιθάρι,
(να βρω και μια κρυόβρυση, στον ίσκιο της να κάτσω,
αχ, να πω τα μαύρα ντέρτια μου και τα παράπονά μου,
τραγούδια αν έχει η μαύρη γης κι ο τάφος χαμογέλια,
έχει και μένα η καρδιά, που βρίσκομαι στα ξένα). (3)*

Δεν λείπουν όμως και τα υπό μορφή διαλόγου τραγούδια της ξενιτειάς τα οποία εκτυλίσσονται υπό μορφή δράματος με διαλόγους και αφήγηση. Σε αυτή την κατηγορία ανήκουν τόσο το τραγούδι «*Αλεξάνδρα*» (4), όσο και το «*Μια κόρη Τρικεριώτισσα*» (5).

- Ωρέ τι στέκεις μαραμένη, Αλεξάνδρα,
αχ τι στέκεις κλαμένη.

Ωρέ μην είσ' απ' τον αέραν, Αλεξάνδρα,
αχ μην είσ' απ' τη δροσά.

- Ωρέ δεν είμ' απ' τον αέρα, βρε λεβέντη,
αχ δεν είμ' απ' τη δροσά.

Ωρέ μόν' είμ' από τ' εσένα, βρε λεβέντη,
αχ που πας στην ξενιτιά.

Ωρέ θέλεις το βράδυ, έλα, βρε λεβέντη
θέλεις το δειλινό.(4)

Μια κόρη Τρικεριώτισσα, μια Τρικεριωτοπούλα
έχει ασημένιον αργαλειό και φιλντισένιο χτένι.
Μασούριζε, καλάμιζε και λιανοτραγουδούσε
κι ο άντρας της ερχότανε σε μαύρο καβαλάρης.
— Ώρα καλή σου λυγερή, — Καλώς το παλικάρι.
— Κόρη μ' αν είσ' ανύπαντρη γυναίκα να σε πάρω.
— Εγώ 'χω άντρα στην ξενιτιά τώρα δώδεκα χρόνια
ακόμα δυο τον καρτιρώ, τρία τον περιμένω
κι από τα τρία κι ύστερα καλόγρια θα πα γίνω,
καλόγρια στην ερημιά ν' αγιάσω την ψυχή μου.
— Κυρά μ' ο άντρας σ' πέθανε και είναι πεθαμένος
και τον εδάνεισα κερί κι ήρθα να μου το δώσεις.

- Σαν τον εδάνεισες κερί, διπλό να σου το δώσω.
- Εγώ τον δάνεισα φιλί κι ήρθα να μου το δώσεις.
- Σαν τον εδάνεισες φιλί, σύρε να σου το δώσει!
- Κόρη μ' εγώ είμ' άντρας σου, εγώ 'μαι κι ο καλός σου.
- Κι αν είσ' εσύ ο άντρας μου και πώς να σε πιστέψω;
πες μου σημάδια της αυλής μήπως και σε πιστέψω.
- Μηλιά(ν) έχεις στην πόρτα σου και κλήμα στην αυλή σου,
κάνει σταφύλι ραζακί και το κρασί μοσχάτο.
- Αυτά σημάδια της αυλής, τα ξέρει ο κόσμος όλος,
πες μου σημάδια του σπιτιού, μήπως και σε πιστέψω.
- Χρυσή καντήλα κρέμεται στην κλίνη που κοιμάσαι,
να φέγγει, να ξεντένεσαι και να γλυκοκοιμάσαι.
- Αυτά σημάδια του σπιτιού, τα ξέρουν οι γειτόνοι,
πες μου σημάδια του κορμιού, μήπως και σε πιστέψω.
- Ελιά έχεις στο μάγουλο, ελιά στην αμασχάλη
κι ανάμεσα στο στήθος σου ήλιος με το φεγγάρι.
- Τότες ο άντρας μου είσ' εσύ, εσύ 'σαι κι ο καλός μου! (5)

Βλέπουμε πως η αφήγηση στη δημοτική παράδοση είναι, αυτή η οποία μαρτυρά την ύπαρξη τραγουδιών για όλα τα μέλη της κοινότητας που επηρεάζονται από τη μετανάστευση (άνδρας μετανάστης, μάνα, αγαπητικά κ.λπ.), σε πρώτο ή σε δεύτερο πρόσωπο ενώ ο αφηγητής λειτουργεί και ως υποκατάστατο των υπολοίπων, που ενδεχομένως δεν έχουν θιγεί άμεσα από τη μετανάστευση.

Πέραν αυτών, εάν ανατρέξουμε σε πιο πρόσφατη εποχή, όταν πλέον το τραγούδι περνάει στην περίοδο της επώνυμης δημιουργίας, έχοντας πλέον στη διάθεσή μας και τα βιογραφικά στοιχεία των συντελεστών, παρατηρούμε ότι στα τραγούδια της ξενιτιάς κυριαρχούν στιχουργοί, συνθέτες, μουσικοί και τραγουδιστές που ποτέ δεν μετανάστευσαν, όπως ο τραγουδιστής Στέλιος Καζαντζίδης, ο συνθέτης Θεόδωρος Δερβενιώτης και ο στιχουργός Κώστας Βίρβος.

Το 1965 οι Δερβενιώτης - Βίρβος βγάζουν τον δίσκο «Τραγούδια της ξενιτειάς» και τραγουδούν οι Στέλιος Καζαντζίδης, Μαρινέλλα, Βαγγέλης Περπινιάδης, Σπύρος

Ζαγοραίος, Πέτρος Αναγνωστάκης και ο Πρόδρομος Τσαουσάκης.⁶ Κανείς από αυτούς δεν πήγε ποτέ μετανάστης, όμως ο πατέρας του Βίρβου ήταν μετανάστης στις ΗΠΑ, οι Καζαντζίδης, Περπινιάδης και Μαρινέλλα προέρχονταν από προσφυγικές οικογένειες και βεβαίως οι περισσότεροι έκαναν και περιοδείες στο εξωτερικό. Στο οπισθόφυλλο του δίσκου υπάρχει ένα σημείωμα που εξηγεί για ποιο λόγο γίνεται αυτός ο δίσκος:

«Φτωχή η πατρίδα μας. Άγονος ο περισσότερος τόπος μας, φιλότιμοι κι εργατικοί οι Έλληνες. Γι' αυτό αναγκάζονται να ξενιτευτούν. Σκορπισμένοι στις πέντε Ηπείρους δουλεύουν, προκόβουν, μεγαλουργούν, τιμούν την Ελλάδα. Τι πόνους, τι καημούς τι πίκρες και φαρμάκια, κερνά η ξενιτιά. Το χρήμα που στέλνουν οι ξενιτεμένοι δεν έχει τη δύναμη να απαλύνει τις καρδιές και να στεγνώσει τα δάκρυα αυτών π' αφήνουν εδώ. Όπως δεν μπορούν τα γράμματα και οι ευχές ν' απαλύνουν τις καρδιές και να σβήσουν τη νοσταλγία του γυρισμού στους ξενιτεμένους. Αυτούς τους πόνους, τους καημούς, τις πίκρες, τα φαρμάκια που έχει η ξενιτιά τραγουδισμένα από τα εκλεκτότερα αστέρια του λαϊκού τραγουδιού, φιλοδοξούμε να συμπεριλάβουμε σ' αυτόν τον δίσκο, με την ελπίδα πως προσφέρουμε μια παρηγοριά και μια γλυκιά προσδοκία στους αδικοχωρισμένους.»

Είναι σαφές ότι οι επιμελητές του δίσκου απευθύνονται τόσο στο κοινό της Ελλάδας όσο και στους μετανάστες αφού το δηλώνουν ρητά, θα ήταν άστοχη πολιτική πωλήσεων να αποκλείσουν κάποιον από τους δύο - εξετάζοντας το και από μια εντελώς διαφορετική σκοπιά. Η λέξη που μπορεί να εκφράσει και τα δύο αυτά κοινά, ενώνοντάς τα, είναι η σύνθετη λέξη «άδικο-χωρισμένοι». Με πρώτο συνθετικό τη λέξη αδικία, κομβική έννοια για το κοινωνικό λαϊκό τραγούδι⁷ της εποχής και όχι μόνο για τα τραγούδια της ξενιτιάς, και δεύτερο συνθετικό τον

⁶ Τα βιογραφικά στοιχεία και το απόσπασμα που ακολουθεί αντλήθηκαν από <http://www.ogdoo.gr/diskografia/diskoi-pou-den-ksexasa/thodoros-derbeniotis-kai-kostas-birbos-t> [τελευταία ανάκτηση: 23/05/2018].

⁷Βλέπε 2.1.3

χωρισμό. Ο χωρισμός των ανθρώπων είναι ένα μεγάλο άδικο, ένα από τα πολλά της εποχής, και αυτό θα τραγουδηθεί επί μακρόν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΤΟ ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ

2.1 ΠΩΣ ΑΠΟΤΥΠΩΘΗΚΑΝ ΣΤΟ ΤΡΑΓΟΥΔΙ ΤΑ ΔΥΟ ΠΡΩΤΑ ΡΕΥΜΑΤΑ ΤΗΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗΣ

2.1.1 ΤΟ ΔΗΜΟΤΙΚΟ ΤΡΑΓΟΥΔΙ ΠΡΙΝ ΤΟ ΠΡΩΤΟ ΡΕΥΜΑ

Στη σύγχρονη ιστορία της Ελλάδας υπήρξαν δύο μαζικά ρεύματα μετανάστευσης στα οποία θα αναφερθούμε εκτενώς στη συνέχεια της εργασίας. Όμως, η μετανάστευση, ή, σωστότερα η αναζήτηση καλύτερης τύχης και ευκαιρίας για «προκοπή» έξω από τον φτωχό τόπο, τον υποδουλωμένο στον οθωμανικό ή άλλο ζυγό, ξεκινά πολύ πριν από την Επανάσταση του 1821 και τη δημιουργία του σύγχρονου ελληνικού κράτους. Αυτή η αναζήτηση ενισχυόταν από κάποια σημαντικά γεγονότα που δυσχεραίναν τη ζωή των Ελλήνων, όπως η κατάκτηση της Κωνσταντινούπολης το 1453 από τους Οθωμανούς που οδήγησε πολλούς Ρωμιούς στη Δύση ή η αποτυχημένη εξέγερση των Ελλήνων της Πελοποννήσου ενάντια στην οθωμανική αυτοκρατορία με τη συμβολή των Ρώσων αδελφών Ορλόφ, που οδήγησε στην ερημοποίηση της Πελοποννήσου το 1770. Ισχυρές ελληνικές παροικίες είχαν διαμορφωθεί σε σημαντικές πόλεις της δύσης αλλά και στις

παραδουνάβιες ηγεμονίες με καθοριστική την παρουσία επιφανών εμπόρων με μεγάλη οικονομική επιφάνεια, πρόκειται για το φαινόμενο της διασποράς που έχει μελετηθεί εκτενώς στην ελληνική βιβλιογραφία διότι έπαιξε, με πολυάριθμους εκπροσώπους της, πολύ κρίσιμο και ουσιαστικό ρόλο στην προετοιμασία της εθνικής επανάστασης και της συγκρότησης στη συνέχεια του σύγχρονου ελληνικού κράτους. Η διασπορά συνέβαλε και στην επαφή των Ελλήνων με τα σύγχρονα ιδεώδη της Δύσης.

Κατά τη διάρκεια της περιόδου αυτής, που είναι μακρά, η μετανάστευση έχει ποικίλες και πολλές αιτίες, ο μετανάστης – σχεδόν πάντοτε άνδρας – συναντά τεράστιες δυσκολίες και κινδύνους στην αλλοδαπή. Πρόκειται για μία περίοδο που μας ενδιαφέρει πολύ διότι τότε διαμορφώνονται τα χαρακτηριστικά αλλά και μεγάλο μέρος των τραγουδιών της ξενιτιάς και διασώζονται ως τις μέρες μας καθώς αρκετά συχνά ξαναγίνονταν επίκαιρα. Ο πόνος του χωρισμού, η λύπη, η ελπίδα του ανταμώματος, της επανόδου, το μήνυμα, σταλμένο ακόμα και με ένα πτητικό αγγελιοφόρο του ουρανού, η οποιαδήποτε είδηση, έστω και η συγκεχυμένη σχετικά με το εάν κάποιος ζει και προκόβει, ο πικρός θάνατος μακριά από την πατρίδα και πολλά άλλα συμβάντα είναι μερικά από τα θέματα των δημοτικών τραγουδιών που τραγουδήθηκαν τότε και εξακολουθούν μέχρι σήμερα, διατηρώντας την ικανότητα να προκαλούν, ενίοτε, συγκίνηση. Ο Claude Fauriel, τα χρόνια της επανάστασης, συγκεντρώνει ένα ανθολόγιο με τραγούδια που του μαθαίνουν Έλληνες διανοούμενοι στη Βενετία και στην Τεργέστη, όπως ο Κοραής, αλλά και άνθρωποι χωρίς ιδιαίτερη μόρφωση. Για αυτή τη διαφοροποίηση θα κάνει ειδική αναφορά στην εισαγωγή του δεύτερου τόμου του βιβλίου του, ήδη από τη δεύτερη παράγραφο της (Fauriel 2002, σελ. 362-363).

Γενικά οι λόγιοι Έλληνες, όσοι διακρίνονται για την καταγωγή και τη μόρφωσή τους, πολύ λίγο γνωρίζουν τα δημοτικά τραγούδια του τόπου τους και δεν τα εκτιμούν. Όσοι από αυτούς κατ' εξαίρεση αντιλαμβάνονται την αξία τους, δε συνηθίζουν να τα τραγουδούν οι ίδιοι και είναι σπάνιο να ξέρουν απ' έξω μερικά. Γι' αυτό λοιπόν το λόγο, τα περισσότερα και πιο ενδιαφέροντα από τα ποιήματα της συλλογής μου δεν τα έμαθα από τους μορφωμένους, αλλά από ανθρώπους χαμηλής μόρφωσης, γυναίκες και τεχνίτες. Δυσκολεύτηκα πολύ να τους πείσω να μου υπαγορεύουν ή να μου αντιγράψουν μόνοι τους τα τραγούδια που ήξεραν.

Έπρεπε να τους διαβεβαιώσω ότι δεν είχα σκοπό να τα γελοιοποιήσω αλλά, αντίθετα να τα καταγράψω επειδή μου άρεσαν.

Ο Fauriel (2002) έχει εκτενή αναφορά στα τραγούδια του αποχωρισμού και του μισεμού. Στην πρώτη έκδοση εντάσσει αυτά τα τραγούδια στη μεγάλη κατηγορία των τραγουδιών της ιδιωτικής ζωής⁸ και πιο συγκεκριμένα στην υποκατηγορία τραγούδια του αποχαιρετισμού και του γάμου - Μοιρολόγια. Στον «κανονικό» κύκλο της ζωής, δηλαδή, που περιλαμβάνει μεταξύ άλλων το επιθυμητό γεγονός του γάμου και το αναπόφευκτο γεγονός του θανάτου, παρεμβάλλεται η μετανάστευση. Εξηγεί μάλιστα τον αυξημένο ρόλο της μετανάστευσης στους Έλληνες με τον εξής τρόπο (*Ibid*, σελ. 59-60):

Η έφεση στη μόρφωση, οι διωγμοί, η ανάγκη να βάλουν στην άκρη μέσω οποιασδήποτε εργασίας ένα μικρό χρηματικό ποσό που αλλιώς ποτέ δεν θα κατόρθωναν να κερδίσουν στον τόπο τους, υποχρεώνουν συχνά τους Έλληνες να ξενιτευτούν για ένα χρονικό διάστημα. Οι ξενιτεμοί αυτοί είναι για τους Έλληνες το πιο λυπηρό γεγονός, όσο κι αν είναι προσωρινοί. Πράγματι, η εγκατάλειψη της πατρίδας στοιχίζει στον Έλληνα περισσότερο από κάθε άλλο Ευρωπαίο. Η Ελλάδα είναι η χώρα που ο ουρανός της χαμογελά γλυκά, είναι η χώρα των ωραίων βουνών, των ωραίων πεδιάδων, των ωραίων πηγών, η χώρα όπου οι μητέρες και οι αδερφές, οι σύζυγοι και οι ερωμένες ξέρουν καλύτερα να αγαπούν. Για τον Έλληνα η ξένη χώρα είναι η χώρα της δυστυχίας και της εξορίας και πάντοτε προσθέτει στο όνομά της το επίθετο «έρεμα» (έρημη). Άλλωστε, εγκαταλείποντας τη γενέτειρά του και τους δικούς του, όχι μόνο δε γνωρίζει αν η μοίρα του επιφυλάσσει τη χαρά να τους ξαναδεί, αλλά αγνοεί και αν οι Τούρκοι θα του το επιτρέψουν, αν θα λυπηθούν την πατρική περιουσία, την τιμή και τη ζωή εκείνων που άφησε στην εξουσία τους. Και η οικογένεια του έχει τις ίδιες αφορμές να παραπονιέται, γιατί κι αυτή έχει τις ίδιες αμφιβολίες και τους ίδιους φόβους για το μέλλον.

Στον πρώτο τόμο παραθέτει ένα τραγούδι σε δεκαπεντασύλλαβο ανομοιοκατάληκτο στίχο και το ονομάζει «Ο ξενιτεμός» (6), θεωρείται δε ότι είναι

⁸ «Domestique» στο πρωτότυπο.

από παραθαλάσσια περιοχή, ενώ σήμερα επιβιώνει με λιγότερους στίχους στην περιοχή της Μακεδονίας σε επτάσημο ρυθμό,⁹ τον ρυθμό του καλαματιανού, όμως απουσιάζει το πρόσωπο της κόρης. Σε αυτό το διαλογικό τραγούδι, αφού μας εισάγει ο εξωτερικός αφηγητής στο θέμα, ξεκινάει ο διάλογος μεταξύ του ξένου, ο οποίος πρέπει να ερμηνευθεί όχι ως ξένος που επιστρέφει αλλά ως αυτός που θα γίνει ξένος, και της αγαπημένης του, της κόρης. Η κόρη θέλει να πάει μαζί του, όμως ο ξένος της απαντάει πως εκεί που θα πάει «θα είναι μόνο άντρες». Ενδεικτικό του χάσματος μεταξύ της τότε εποχής και της σημερινής, είναι η εξάρτηση του ταξιδιού από τα καιρικά φαινόμενα, γεγονός που καθιστά εφικτή την αποδημία μόνο κατά τη θερινή περίοδο.

*Τώρα μαγιά τώρα δροσιά τώρα το καλοκαίρι
Τώρα κι ο ξένος βούλεται να πάγει στα δικά του
Νύχτα σελώνει τ' άλογο, νύχτα το καλιγώνει.
Βαν' ασημένια πέταλα, καρφιά μαλαματένια
Και χαλινάριν εύμορφο, όλο μαργαριτάρια.
Η κόρη που τον αγαπά, η κόρη που τον θέλει,
Κηρί κρατά και φέγγει του, ποτήρι και κιννά τον.
Κι όσα ποτήρια τον κιννά, τόσες φορές τον λέγει:
«Πάρε μ', αφέντη πάρε με κι εμένα μετ' εσένα.
Να μαγειρεύω να δειπνάς, να στρώνω να κοιμάσαι,
Να στρώνω και την κλίνη μου κοντά στην εδική σου»-
«Εκεί που πάγω, κόρη μου, κοράσια δεν πηγαίνουν,
Μόν' όλο άνδρες παν εκεί, νέοι και παλικάρια,»-
«Για στόλισέ με φράγκικα, δος μου ανδρίκια ρούχα,
Δος μου και άλογο γοργό, με σέλα χρυσωμένη,
Και να τραβήξω σαν κι εσέ, να τρέξω σαν λεβέντης
Πάρε μ', αφέντη, πάρε με κι εμένα μετ' εσένα (6)*

⁹ Σε μέτρο 7/8 με ισχυρά στο 1^ο, στο 4^ο και στο 6^ο μέρος του μέτρου, δηλαδή αν υπήρχε νταούλι ο κόπανος (το κοντόχοντρο ξύλο που βγάζει πιο μπάσο ήχο) θα χτυπούσε στο 1^ο, στο 4^ο και στο 6^ο όγδοο ενώ η βίτσα (το φιλόλιγνο ξύλο που βγάζει λεπτότερο ήχο) στα ενδιάμεσα, όλες οι παραλλαγές θα πρέπει να γίνονται με ταυτόχρονο «σεβασμό» σε αυτό το πρότυπο.

Από μια άποψη, στο δημοτικό τραγούδι της ξενιτιάς μπορούμε να παρατηρήσουμε, την αμεσότητα με την οποία οι άνθρωποι εκφράζουν τα συναισθήματά τους με τη μουσική και το τραγούδι. Κάθε εποχή, βεβαίως, έχει τα δικά της μέσα και τους τρόπους για να εκφράσει ο άνθρωπος τα συναισθήματά του, όμως η μουσική και το τραγούδι είναι η διακριτή κλωστή που συνδέει τις συναισθηματικές εκφράσεις διαχρονικά. Διότι η μουσική και το τραγούδι μπορεί να συνδυάζει τη συλλογική έκφραση με την προσωπική, με την εντελώς ιδιωτική ανάγκη για παρηγοριά, ενθάρρυνση, ανάταση, ελπίδα ή παράπονο.

2.1.2 Το ΠΡΩΤΟ ΡΕΥΜΑ

Η ελληνική κοινωνία είναι μια καθαρά αγροτική κοινωνία κατά την περίοδο του πρώτου μαζικού ρεύματος μετανάστευσης. Η γη καλλιεργείται κυρίως από ακτήμονες που δουλεύουν στους μεγάλους γαιοκτήμονες (τσιφλικάδες) και μικροϊδιοκτήτες, τα όρια δε των δύο αυτών κατηγοριών δεν είναι σαφή καθώς ένας μικρός κλήρος, και μάλιστα σε δυσπρόσιτες ή άγονες περιοχές, δεν φτάνει για να εξασφαλίσει τα προς το ζην σε μια πολυμελή οικογένεια. Οι Έλληνες μετανάστες κατά κανόνα δεν είναι εξοικειωμένοι με τη βιομηχανική εργασία αλλά και εν γένει με την αστική ζωή και έτσι ο Νέος Κόσμος εμφανίζεται στους μετανάστες ως ένας κόσμος ξένος προς τις συνήθειές τους. Το μεροκάματο του Έλληνα μετανάστη, όπως και των υπολοίπων εθνικοτήτων, είναι πολύ μικρό και ακόμη και αυτό δεν πρέπει να δαπανηθεί γιατί προορίζεται για την πατρίδα. Πρέπει λοιπόν να εξοικονομηθούν χρήματα, για αυτό οι Έλληνες, άντρες στη συντριπτική τους πλειοψηφία, μένουν πολλά άτομα μαζί και έτσι διαμορφώνεται ένας νέος κοινοβιακός τρόπος ζωής.

Το γεγονός ότι η Ελλάδα αυτή την περίοδο είναι μια καθαρά αγροτική χώρα εξηγεί γιατί σε αυτή επιβιώνουν πολλά προνεωτερικά στοιχεία. Στην ύπαιθρο το τραγούδι δεν έχει ακόμη απεμπολήσει τον λειτουργικό του ρόλο, δεν έχει γίνει μια μορφή καλλιτεχνική, δηλαδή μια μορφή αισθητικής πρόσληψης της πραγματικότητας, όπως αρχίζει να γίνεται στο άστυ, στην πρωτεύουσα πόλη Αθήνα. Στη λαϊκή

κουλτούρα, ειδικότερα στην ύπαιθρο, η κάθε σημαντική στιγμή συνοδεύεται από ένα σχετικό τραγούδι, σαν μια μικρή τελετουργία. Υπάρχει ενεργό και εξελισσόμενο, ακόμα, ρεπερτόριο που συνοδεύει τα ήθη και τα έθιμα στον κύκλο της ζωής και στον κύκλο του χρόνου. Στα τραγούδια του κύκλου της ζωής εντάσσονται και τα τραγούδια της ξενιτιάς. Τα παιδιά μεγαλώνουν και πρέπει να βιοποριστούν για να κάνουν και αυτά με τη σειρά τους οικογένεια, όμως λόγω της φτώχειας αυτή η υλική προϋπόθεση για τη διαιώνιση θα πρέπει να επιτευχθεί μακριά από τον οικείο τους τόπο και από την αγαπημένη τους χώρα. Η μετανάστευση λοιπόν είναι ένα στενόχωρο φαινόμενο που καθορίζει τόσο αυτούς που φεύγουν όσο και αυτούς που μένουν, έτσι αμφότεροι θα θρηνήσουν τον χωρισμό με το τραγούδι. Αυτό έγινε τα προηγούμενα χρόνια, την περίοδο που διαμορφώθηκε αυτό που ονομάστηκε ελληνική διασπορά, αυτό θα γίνει και τώρα την εποχή της μεγάλης μετανάστευσης προς τον Νέο Κόσμο.

Στο δημοτικό τραγούδι της εποχής, επιβιώνουν ακόμα όλα τα στοιχεία της παράδοσης με αποτέλεσμα τα δημοτικά τραγούδια αυτής της περιόδου να είναι πολύ δύσκολο να διαχωριστούν από τα παλιότερα ή να αναγνωριστούν τυχόν προσαρμογές - παραλλαγές ως μεταγενέστερες. Παράλληλα, όμως, σε αυτή τη μακρά περίοδο, από την αρχή της μετανάστευσης μέχρι και τον πόλεμο συντελούνται τεράστιες αλλαγές, πολλές από τις οποίες θα αλλάξουν και το τραγούδι. Ένας βασικός λόγος είναι ότι τα σύνορα της Ελλάδας διευρύνονται, η Ελλάδα επεκτείνεται προς τα βόρεια και κατόπιν στην επικράτειά της ενσωματώνονται η Κρήτη και άλλα νησιά. Αυτή η ευφορία όμως λίγο αργότερα θα μετατραπεί σε θρήνο καθώς το 1922 η μικρασιατική εκστρατεία θα καταλήξει στη μικρασιατική καταστροφή και έτσι θα δημιουργηθεί ένα τεράστιο προσφυγικό ρεύμα από τις πόλεις και τα χωριά της Ιωνίας προς την Ελλάδα. Την περίοδο εκείνη, οι μικρασιατικές πόλεις, και ειδικότερα η Σμύρνη, ήταν κοιτίδες ικανότατων και *δίγλωσσων* μουσικών, εξοικειωμένων τόσο με το ανατολικό αλλά και με το δυτικό ρεπερτόριο (Λιάβας 2009, 207-213), με πάρα πολλές ορχήστρες οι οποίες περιόδευαν στις πόλεις του νεοελληνικού κράτους και σε πολλά άλλα μέρη της Ευρώπης και της οθωμανικής αυτοκρατορίας.

Είναι η ίδια περίοδος κατά την οποία διαμορφώνεται και η δισκογραφία η οποία όμως φτάνει με κάποια χρονική καθυστέρηση στην Ελλάδα. Το 1930 ιδρύονται

στην Ελλάδα «η Columbia και His Master's Voice από τον Ιωάννη Λαμπρόπουλο και Odeon – Parlophone από τον Μίνωα Μάτσα» (*Ibid*, 322) ενώ την επόμενη χρονιά έχουμε τα «Εγκαίνια και λειτουργία του πρώτου εργοστασίου παραγωγής δίσκων στην Ελλάδα, της Columbia του Περισσού» (*Ibid*). Μέχρι το 1924 έχουμε μόνο σποραδικές παρουσίες φορητών μέσων ηχογράφησης, ενώ από το 1924 έχουμε πιο μόνιμη παρουσία φορητών μέσων ηχογράφησης (Κουνάδης 1998, σ. 6). Οι ηχογραφήσεις είχαν ξεκινήσει νωρίτερα στις πόλεις του οθωμανικού κράτους και, αν κανείς συνυπολογίσει τον επαγγελματισμό και την πλουσιότερη εμπειρία των μικρασιατών μουσικών, καθίσταται σαφές γιατί οι εταιρείες που αρχίζουν να δραστηριοποιούνται συστηματικά στην Ελλάδα θέλησαν να χρησιμοποιήσουν μικρασιάτες μουσικούς σε ρόλους κλειδιά. Ένα άλλο χαρακτηριστικό της εποχής εκείνης είναι ότι η δισκογραφία οδηγεί στην επώνυμη δημιουργία καθώς οι συνθέτες προσπαθούν να κατοχυρώσουν την πνευματική τους περιουσία.

Την ίδια περίοδο καθιερώνεται και το μπουζούκι στο ελληνικό τραγούδι. Το μπουζούκι είναι ένα διπλόχορδο όργανο που ανήκει στα λαουτοειδή, δηλαδή ανήκει στην ευρύτερη κατηγορία των νυκτών εγχόρδων οργάνων.¹⁰ Λανθασμένα όμως έχει ταυτιστεί με τους Μικρασιάτες πρόσφυγες αλλά αυτό είναι κάτι που δεν χρειάζεται να αναλυθεί εδώ, αυτό που χρειάζεται να διευκρινιστεί είναι ο διπλός χαρακτήρας του μπουζουκιού. Το μπουζούκι έχει τρεις διπλές χορδές με επικρατέστερο κούρδισμα το Ρε-Λα-Ρε, γεγονός που το καθιστά όργανο κατάλληλο για να αποδώσει τους λαϊκούς δρόμους της ελληνικής μουσικής με συνοδεία ισοκρατήματος και σταθερά τάστα, με αποτέλεσμα να μπορεί να αποδώσει μόνο τα διαστήματα των τόνων και των ημιτονίων που χρησιμοποιούνται στη δυτική μουσική και όχι τα χαρακτηριστικά μικροδιαστήματα ή *μόρια* της ανατολικής μουσικής. Τέλος, αξίζει να σημειωθεί πως το 1937, όταν η μετανάστευση δεν είναι σε ιδιαίτερη έξαρση καθιερώνεται η λογοκρισία της δικτατορικής κυβέρνησης. Μεταξύ και σταματούν εντελώς οι αναφορές σε ναρκωτικές ουσίες, ένα πολύ

¹⁰Νύσσω: 1. ακουμπώ με κάτι αιχμηρό, τρυπώ, κεντώ, τσιμπώ ή ωθώ, σκουντώ 2. βαρώ/ρίχνω πεινά, χορδίζω (αρμονικά όχι κουρδίζω), καθαρίζω, (παρεμφερές γιατί γίνεται με τα δάχτυλα: αρπίζω). Από το διαδικτυακό λεξικό: <https://el.wiktionary.org> [τελευταία ανάκτηση: 23/05/2018]. Χαρακτηριστικότερο όργανο της οικογένειας είναι η κιθάρα.

δημοφιλές, μέχρι τότε, θέμα στο τραγούδι σε μια περίοδο που διεθνώς η χρήση ουσιών είναι σε έξαρση.

Όλα τα παραπάνω στοιχεία αναφέρθηκαν για να περιγράψουμε σχηματικά αυτό που αποκαλούμε αστικό λαϊκό τραγούδι, ένα μουσικό είδος που γίνεται ιδιαίτερα δημοφιλές καθώς αντικατοπτρίζει σε μεγάλο βαθμό τις τότε σύγχρονες εξελίξεις παρ' όλο που αντιμετωπίζεται ως αναχρονιστικό από μεγάλο μέρος της διανόησης (Λιάβας, 237-243). Τα χαρακτηριστικά μοτίβα που υπάρχουν στα τραγούδια της ξενιτιάς στην παράδοση του δημοτικού τραγουδιού επιβιώνουν μέσω της ανακύκλωσης στίχων μελοποιημένων τοιουτοτρόπως αλλά εντοπίζονται και καινούρια στοιχεία κυρίως στην επώνυμη δημιουργία. Το ζήτημα των τεράστιων αποστάσεων, ο νόστος για την πατρίδα και τα αγαπημένα πρόσωπα και η συναφής θεματολογία επιβιώνουν, πολλές φορές όμως ο πρόσφυγας και ο μετανάστης δεν ξεχωρίζουν μεταξύ τους, είναι και οι δύο ξενιτεμένοι και μπορούν να εκφραστούν μέσα από τους ίδιους στίχους.

Όμως ο χρόνος κυλά, οι άντρες που μεταναστεύσαν και εν τέλει δεν γυρνούν όλοι, θα πρέπει να βρουν γυναίκες συζύγους για να κάνουν οικογένεια και θα πρέπει να είναι μάλιστα και από τον τόπο τους. Κάποιοι επιστρέφουν έχοντας αποκτήσει χρήματα που τα επιδεικνύουν, ενώ αυτοί που έμειναν πίσω τα «βάζουν στο μάτι» και άλλα επακόλουθα. Όλα αυτά τα στοιχεία, παράγωγα της μετανάστευσης, θα περάσουν αυτή τη φορά στο τραγούδι και δεν θα τραγουδιέται πλέον μόνο ο νόστος. Ένα τέτοιο πολύ χαρακτηριστικό τραγούδι για τα επακόλουθα της μετανάστευσης είναι το «Μη με στέλνεις μάνα στην Αμερική» (7), δισκογραφημένο το 1935 με τη φωνή της Ρίτας Αμπατζή και το βιολί του Δημήτρη Σέμση «Σαλονικιού» στον οποίο αποδίδεται και η σύνθεση ενώ οι στίχοι έχουν αποδοθεί στον Γιώργο Καμβύση. Αυτό το κομμάτι παρουσιάζει με πολύ γλαφυρό τρόπο στοιχεία που μαρτυρούν τις εξελίξεις που έχουν συντελεστεί.

*Μη με στέλνεις μάνα στην Αμερική
θε να μαραζώσω, να πεθάνω εκεί.*

*Δολάρια δεν θέλω πώς να σου το πω
καλιά, ψωμί, κρεμμύδι, κι αυτόνε π' αγαπώ.*

*Αγαπώ μανούλα, κάποιον στο χωριό
όμορφο, λεβέντη και μοναχογιό.*

*Μ' έχει φιλημένη μες τις ρεματιές
και αγκαλιασμένη κάτω απ' τις ιτιές.*

*Γιώργο μου σ' αφήνω φεύγω μακριά
παν' να με παντρέψουν μες' την ξενιτιά.*

*Σαν αρνί με πάνε να με σφάζουνε
μα εκεί απ' τον καημό μου θα με θάψουνε. (7)*

Παρατηρούμε επίσης εδώ ότι η γνωστή ομοιοκαταληξία, γνωστή στο νησιώτικο τραγούδι, επικρατεί όλο και περισσότερο ωστόσο αυτό που εντυπωσιάζει σε αυτό το τραγούδι είναι ο αντίδραση της ηρωίδας που μαρτυράει την επιθυμία για γυναικεία χειραφέτηση. Αυτή η επιθυμία για χειραφέτηση φαίνεται από το γεγονός ότι η γυναίκα του τραγουδιού όχι μόνο αρνείται να μεταναστεύσει, αλλά και το ότι τολμάει ακόμη και να δηλώσει την αγάπη της για κάποιον με τον οποίο έχει αναπτύξει ερωτική σχέση. Οι στίχοι μπορεί να αναφέρονται, περιγράφουν, το φυσικό περιβάλλον στο χωριό αλλά η τολμηρή στιχουργική προσέγγιση καθώς και η κάπως πιο νεωτερικιστική πολυπλοκότητα της μουσικής – με τη μελωδική γραμμή της φωνής να αποτελείται από δύο διαφορετικά σχήματα και το οργανικό μέρος με άλλη μελωδία – μαρτυρούν ένα νέο είδος τραγουδιού, με στιχουργικά και μουσικά στοιχεία διαφοροποιημένα από τη μέχρι τότε παράδοση.

2.1.2.1 ΟΙ ΈΛΛΗΝΕΣ ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΣ ΣΤΗΝ ΑΜΕΡΙΚΗ

Σε αυτό το σημείο θα πρέπει να εστιάσουμε ξανά στους μετανάστες και να δούμε αν οι ίδιοι μας άφησαν ηχογραφήσεις και με ποιο περιεχόμενο. Ήδη από τα πρώτα έτη του 20^{ου} αιώνα η ηχογράφηση δίσκων αρχίζει να γίνεται μια επικερδής επιχείρηση. Η πολιτιστική βιομηχανία των ΗΠΑ ασχολείται πιο συστηματικά με τη λαϊκή κουλτούρα και όσο εξελίσσεται η τεχνολογία δημιουργούνται περισσότερες

και πιο εξειδικευμένες δισκογραφικές εταιρείες που ανακαλύπτουν ότι οι μετανάστες είναι και αυτοί ένα εν δυνάμει αγοραστικό κοινό δίσκων γραμμοφώνου¹¹. Έτσι, οι Έλληνες μετανάστες έχουν το προνόμιο να έρθουν πρώτοι σε επαφή με τη δισκογραφία σε σχέση με τους συμπατριώτες τους στην Ελλάδα. Την ίδια περίοδο πρέπει να συνυπολογιστεί ότι κάποιοι μετανάστες σταδιακά αποκτούν επιχειρηματική δραστηριότητα σε διάφορους κλάδους και δεν άργησαν να ξεπηδήσουν ελληνικές δισκογραφικές εταιρείες στις ΗΠΑ όπως η Panhellenion Records, ήδη από το 1919 (Ibid, 283).

Στους δίσκους που ηχογραφούνται στις ΗΠΑ, προφανώς δεν θα μπορούσαν να απουσιάζουν και τα τραγούδια της ξενιτιάς. Πρόκειται για τραγούδια που πήραν μαζί τους, από την παράδοση του δημοτικού τραγουδιού αλλά και τραγούδια που έφτιαξαν στην Αμερική μιλώντας για τη ζωή τους. Αυτά τα τραγούδια έχουν πολύ μεγάλο ενδιαφέρον διότι η ζωή στη ξενιτιά παρουσιάζεται αρκετά απόδραματοποιημένη και μας δίνουν πολύ γλαφυρές μαρτυρίες για τη ζωή τους στις ΗΠΑ, επίσης έχει πολύ μεγάλο ενδιαφέρον και το εύρος του ρεπερτορίου. Ένα από τα πρώτα χαρακτηριστικά δείγματα που διαθέτουμε είναι ηχογραφημένο το 1929 για την αμερικάνικη εταιρεία Victor από τον γνωστότερο εκπρόσωπο των Ελλήνων μουσικών στις ΗΠΑ, τον Γιώργο Θεολογίτη, γνωστό ως Κατσαρό (1888-1997), ενώ αποδίδεται στον Δημοσθένη Ζάττα, το τραγούδι λέγεται «*Παίζω πόκα, παίζω πινόκλι*»⁽⁸⁾ και ένα πολύ ευχάριστο τραγούδι επιθεωρησιακού χαρακτήρα¹². Η φωνή του Κατσαρού συνοδεύεται μόνο από το χαρακτηριστικό παίξιμο της κιθάρας του. Το προσφιλές θέμα της χαρτοπαιξίας παρουσιάζεται έξω από τα συμφραζόμενα του κόσμου της μαγκιάς, ενώ η μουσική δεν έχει κανένα ελληνικό στοιχείο. Τέλος εντύπωση προκαλεί η κλήση προς την παρέα του, μάλλον συγκάτοικοί του ήρωα του τραγουδιού, στους *συντρόφους*¹³, λέξη που σπανίζει στην ελληνική δισκογραφία.

¹¹ Ταυτόχρονα, με πρωτοβουλία των δημόσιων αρχών έγιναν επίσης πολλές ηχογραφήσεις.

¹² Οι πληροφορίες αντλήθηκαν από τον σύνδεσμο: <https://www.youtube.com/watch?v=4n6vJHdikK0> [τελευταία ανάκτηση: 23/05/2018].

¹³ Δεν υπάρχει κάποια ένδειξη μέσα στο τραγούδι ότι η λέξη χρησιμοποιείται με την πολιτική της σημασία, χωρίς ωστόσο αυτό να αποκλείεται καθώς οι Έλληνες μετανάστες έρχονται σε επαφή με τα εργατικά κινήματα και την αριστερά στις ΗΠΑ. Αναφορικά με το ζήτημα αυτό βλ. Καρπόζηλος (2017).

Παίζω πόκα, παίζω πινάκλι
παίζω κολτσίνα, τριόφο, φαραώ

και αντίς για να ρεφάρω
χάνω και το βιδάνιο

παίρνω, φτιάχνω, βρε, την πασιέντσα
βάζω στο πρώτο λύκο, τη ντούσα, το διπλό

έρχεται στο δεύτερο η ντάμα
και πλερώνου εκατό

πότε τέρτσος, μα πότε σώτος
πότε δεν πληρώνουμαι

με την τράπουλα στα χέρια
πάντα ξημερώνουμαι

για ελάτε, μωρέ συντρόφοι
να σας πω τι έπαθα

από όσα είχα κάνει
μα ποτές δε ρέφαρα

για ελάτε, μωρέ συντρόφοι
να δούμε τι θα κάνουμε

γιατί το νοίκι μας πλακώνει
και όξου θα μας βγάλουνε (8)

2.1.3 Το ΔΕΥΤΕΡΟ ΡΕΥΜΑ

Όπως αναφέρθηκε, μετά το δεύτερο παγκόσμιο πόλεμο ξεκινάει ένα καινούριο μαζικό ρεύμα μετανάστευσης και είναι πάλι η σειρά της λαϊκής μούσας να το τραγουδήσει. Τα τραγούδια για τη μετανάστευση στην πραγματικότητα δεν σταμάτησαν ποτέ, όπως και η ίδια η μετανάστευση. Ωστόσο το πρώτο μισό της δεκαετίας του '50 είναι η περίοδος που αφενός ξαναρχίζει η μετανάστευση και αφετέρου στο τραγούδι καταγράφεται μια μετάβαση από το (μεταπολεμικό) ρεμπέτικο στο λαϊκό (*Ibid*, 231-235), ξεκινάει λοιπόν μια δεύτερη μακρά περίοδο μετανάστευσης και το τραγούδι.

Ο Λεωνίδας Οικονόμου στο βιβλίο *Στέλιος Καζαντζίδης: Τραύμα και θεραπεία στο λαϊκό τραγούδι* περιγράφει πολύ αναλυτικά το κλίμα και το τραγούδι της εποχής. Μπορούμε να χωρίσουμε το μεταπολεμικό λαϊκό τραγούδι σε τρεις βασικές κατηγορίες: 1) τα τραγούδια του Τσιτσάνη ως κάτι ξεχωριστό που συνδέεται στη συνέχεια με το έντεχνο λαϊκό τραγούδι, 2) το μετεμφυλιακό *μαύρο* ή *κοινωνικό* τραγούδι που εκφράζει τον πόνο με επαναφορά ανατολίτικων, σμυρναϊκών και αραβικών στοιχείων (αργότερα εισαγωγή και ινδικών στοιχείων ή αυτούσιων τραγουδιών απλώς με ελληνικούς στίχους) και 3) τα αρχοντορεμπέτικα και τον Μανώλη Χιώτη (Οικονόμου 2015, σελ. 55).

Τα -συνδεδεμένα με το δεύτερο μεταναστευτικό ρεύμα- τραγούδια της ξενιτειάς προέρχονται κυρίως από το κοινωνικό τραγούδι. Η προσφυγιά, η μετανάστευση, ο θάνατος, η φτώχεια και γενικά η -πανταχού παρούσα- αδικία συνυπάρχουν και δημιουργούν ένα δυστοπικό κλίμα στο τραγούδι, συχνά μοιρολατρικό. Αυτά τα στοιχεία, ειδικότερα όταν επήλθε ένας κορεσμός, παρωδήθηκαν και στον κινηματογράφο της εποχής, όπως παλιότερα η φιγούρα του ρεμπέτη είχε παρωδηθεί στην Επιθεώρηση και στον Καραγκιόζη. Έτσι, το 1969 στην ταινία «*Το Θύμα*» με τον Κώστα Βουτσά ακούγεται το τραγούδι:

*Το παιδί μας έπεσε κάτω από τη βέσπα (ντάμπα ντου ντάμπαντάμπα ντου)
έσπασε το πόδι του, Κοινωνία ψεύτρα*¹⁴ (ντάμπα ντου ντάμπαντάμπα ντου)

¹⁴ <https://www.youtube.com/watch?v=VSgRWhKMTAE> [τελευταία ανάκτηση: 23/05/2018].

Μόλις τελειώνει το τραγούδι, ο τραγουδιστής προσθέτει «αυτό πάει για 300.000 δίσκοι». Τέλος, ένα αντίστοιχο ρεύμα κοινωνικής καταγγελίας, υπάρχει και στον εμπορικό κινηματογράφο. Αρκεί να θυμηθούμε τις ταινίες με πρωταγωνιστή το παιδί θαύμα της εποχής *Βασιλάκη Καΐλα* να υποδύεται το λούστρο ή τις ταινίες με πρωταγωνιστή τον Νίκο Ξανθόπουλο με τίτλους όπως «*Ταπεινός και καταφρονημένος*».

Στο σημείο αυτό χρειάζεται να αναφέρουμε ορισμένα νέα στοιχεία που παρατηρούνται στη λαϊκή μουσική αυτή την περίοδο για να κατανοήσουμε και την αλλαγή που σημειώνεται κατόπιν και στα τραγούδια της ξενιτειάς. Το μπουζούκι πλέον είναι τετράχορδο με κούρδισμα σαν αυτό των τεσσάρων πρώτων χορδών της κιθάρας αλλά ένα τόνο πιο χαμηλά δηλαδή Ρε-Λα- Φα- Ντο¹⁵ αντί για Μι-Σι-Σολ-Ρε που είναι η κιθάρα, γεγονός που απομακρύνει το όργανο από την ανατολική παράδοση. Το τρίχορδο βέβαια θα επιβιώσει και δεν θα εξαφανιστεί. Ο τρόπος εκτέλεσης όμως θα αλλάξει, θα γίνει πιο δεξιοτεχνικός καθ' ότι πλέον παίζεται ηλεκτρικό, μια αλλαγή που αυτομάτως κάνει το όργανο πιο εύκολο στο παίξιμο καθώς δίνει τη δυνατότητα στον εκτελεστή να πιέζει λιγότερο τις χορδές, οι οποίες βρίσκονται πιο κοντά στην *ταστιέρα* (ή μπράτσο ή μανίκι) του οργάνου, στο μέτρο που το πρόβλημα της έντασης έλυσε η χρήση μαγνήτη που μεταδίδει το σήμα σε ενισχυτή. Με τη σειρά του, το ακορντεόν θα αντικατασταθεί από το αρμόνιο, τη χαρακτηριστική *Farfisa*,¹⁶ που ταυτίστηκε με αυτό το ρεπερτόριο τόσο πολύ που ακόμα και σήμερα, όταν μια μπάντα θέλει να μιμηθεί και να παρωδήσει αυτό το ρεπερτόριο, επιστρατεύει αυτόν τον ήχο. Επίσης, οι ορχήστρες μεγαλώνουν και συνυπάρχουν πιο συχνά μπουζούκια - μπαγλαμάδες, με βιολιά - κλαρίνα, πλαισιωμένα από κοντραμπάσο και κρουστά μέχρι την καθιέρωση του ηλεκτρικού μπάσου και των drums. Χαρακτηριστικές είναι και οι αλλαγές στους ρυθμούς. Τα ζεϊμπέκικα συνήθως θα παίζονται πιο αργά με λίγο διαφοροποιημένη εσωτερική διάρθρωση του μέτρου των 9/8 ενώ ο ρυθμός του τσιφτετελιού θα εμφανίζεται συχνότερα και θα παίζεται με πιο γρήγορο tempo ενώ θα αποτελέσει το ρυθμό στον

¹⁵ Ως 1^η χορδή θεωρούμε αυτήν που αποδίδει την ψηλότερη νότα άρα αυτήν που είναι τοποθετημένη πιο χαμηλά στο όργανο.

¹⁶ Ιταλική εταιρεία που παράγει αρμόνια και ακορντεόν, προτιμητέα από τους Έλληνες λαϊκούς οργανοπαίκτες της εποχής.

οποίο θα τραγουδηθούν τα πιο ανατολίτικα τραγούδια, τόσο ανατολικά που θα φτάσουν, μέσω του κινηματογράφου, μέχρι την Ινδία!

Όλα τα παραπάνω στοιχεία κάνουν τα τραγούδια της ξενιτιάς αυτής της εποχής πολύ ιδιαίτερα, οι σίχοι, η μουσική και ο τρόπος εκτέλεσης έχουν ένα στοιχείο υπερβολής, το επικρατέστερο λεκτικό σχήμα πλέον θα είναι: «φεύγω από την πατρίδα - κοινωνία που με πίκρανε» αντί του προγενέστερου «φεύγω από τη φτωχή πατρίδα μου». Χαρακτηριστικό τέτοιο τραγούδι είναι αυτό του 1961 «Φεύγω με πίκρα στα ξένα» (9), με τη φωνή ενός ανθρώπου που ταυτίστηκε με αυτό το ρεπερτόριο, του Στέλιου Καζαντζίδη, σε σίχους Ευτυχίας Παπαγιαννοπούλου. Εδώ το πρόβλημα δεν φαίνεται να είναι η απόσταση από την πατρίδα και δεν υπάρχει επιθυμία επιστροφής, εδώ το τραγούδι εστιάζει στο μίσος, την αδικία, την απώλεια όλων των αγαπημένων που παραμένουν πίσω στην πατρίδα. Όπως αναφέρθηκε και παραπάνω, το πρώτο ρεύμα οφειλόταν στη φτώχεια, τώρα τα πράγματα είναι πολύ πιο σύνθετα. Ο μετανάστης αυτή τη φορά μιλάει μόνο σε πρώτο πρόσωπο, απευθύνεται στη μάνα του και είναι σίγουρος ότι θα ζει «ρημάδι στα ξένα» καθώς και ότι θα πεθάνει στα ξένα. Αυτό το τραγούδι παραδόξως είναι αρκετά μελωδικό και χαρούμενο με δυτικότροπη αρμονία (χαρακτηριστικές οι τεχνητές δεσπόζουσες που σχηματίζονται από το κόντρα μπάσο στο couplet και πιο διακριτές στην ανταπόκριση της μελωδίας). Η δεύτερη γυναικεία φωνή έχει καθιερωθεί και πλέον είναι απαραίτητη, το μπουζούκι έχει εξηλεκτριστεί και παίζεται με ιδιαίτερη δεξιοτεχνία.

Μανούλα θα φύγω, μην κλάψεις για μένα.

Η μοίρα το γράφει μονάχος να ζω.

Το μίσος του κόσμου με δέρνει σκληρά

και φεύγω με πίκρα στα ξένα.

Μ' αδίκησαν, μάνα, βαριά με πληγώσαν

και ό,τι αγαπούσα το έχασα πια.

Ποτέ το παιδί σου δεν είδε χαρά

και φεύγει για πάντα στα ξένα.

Πικρές αναμνήσεις μαζί μου θα πάρω.

Στα ξένα που θά `μαι ρημάδι θα ζω.

Παιδί πια δε θά `χεις μανούλα γλυκιά,

εκεί θα πεθάνω στα ξένα.(9)

Νέα στοιχεία όμως θα μπουν στο συνδεδεμένο με το δεύτερο μεταναστευτικό ρεύμα τραγούδι από νέους χαρισματικούς, λαϊκούς, συνθέτες οι οποίοι θα επιχειρήσουν να εκφράσουν τις νέες συνθήκες. Το 1972 ο Άκης Πάνου ηχογραφεί με το Στράτο Διονυσίου το τραγούδι «*Στο σταθμό του Μονάχου*» (10). Ένα γρήγορο ζεϊμπέκικο και όχι πλέον αργό, όπως συνήθως τα ζεϊμπέκικα τραγούδια της ξενιτειάς. Υπάρχουν ξύλινα πνευστά που συμπληρώνουν τον ηχόχρωμα των μπουζουκιών που μαζί με τις πολύ συχνές αλλαγές συγχορδιών απομακρύνουν το τραγούδι από το γνώριμο στυλ του βαριού κοινωνικού λαϊκού τραγουδιού, ώστε να μπορεί ο στίχος να μην οδηγηθεί στην καθιερωμένη προσέγγιση. Τέλος, ενώ το 1972 στις ζωντανές εμφανίσεις το μπουζούκι παραμένει emphaticά ηλεκτρικό, στις ηχογραφήσεις ο ήχος του αρχίζει να ξαναγίνεται όλο και πιο φυσικός, όπως σε αυτό το τραγούδι.

Στο σταθμό του Μονάχου

με πέταξε άχου

η μαύρη μοίρα μου

μάννα κακομοίρα μου

Όπου να `ναι σουρουπώνει

το Ακρόπολις θα φτάσει

να `ταν και να κατεβάσει

ένα φίλο ή γνωστό

Στο σταθμό του Μονάχου

με πέταξε άχου
η μαύρη μοίρα μου
μάννα κακομοίρα μου

Κάθε άνθρωπος και γλώσσα
ποιόνε ξέρω ποιος με ξέρει
αφιλόξενα τα μέρη
παγωμένες οι καρδιές

Στο σταθμό του Μονάχου
με ξέχασε άχου
η μαύρη μοίρα μου
μάννα κακομοίρα μου

Δίπλα μου λαγοκοιμάται
ένας χίπυ πεινασμένος
ένας νέγρος μεθυσμένος
τα ναυάγια σωρό

Στο σταθμό του Μονάχου
με ξέχασε άχου
η μαύρη μοίρα μου
μάννα κακομοίρα μου (10)

Ο στίχος του Άκη Πάνου συνδυάζει γνωστά μεταναστευτικά μοτίβα, τη «μαύρη μοίρα», την «κακομοίρα μάννα», τα «αφιλόξενα μέρη» και την αναφορά στο μεταφορικό μέσο της μετανάστευσης, καράβια παλιότερα, τρένα στην εποχή του. Όμως δεν αρκείται σε αυτό, μιλάει όχι μόνο για τη «μοναξιά» του στο σταθμό (και οπουδήποτε αλλού όπου τον «πέταξε» η μοίρα, και εύχεται να έρθει «ένας φίλος ή γνωστός» για να επικοινωνήσει με κάποιον οικείο), αλλά μιλάει και για την αποξένωση που παρατηρεί τριγύρω του όταν πια η μοίρα του τον «ξέχασε άχου». Θα εντοπίσει μες στο σταθμό αυτό που αποκαλεί ανθρώπινα «ναυάγια», δεν είναι

τέτοια όμως μόνον ο φτωχός και αδικημένος Έλληνας, είναι και ο «χίπυ» που πεινάει, είναι και ο «νέγρος» που έχει μεθύσει.

Το δεύτερο μεταναστευτικό ρεύμα αποτυπώθηκε στη δισκογραφία όχι μόνο από τους συνθέτες και στιχουργούς του λαϊκού τραγουδιού αλλά και από αυτούς του «έντεχνου» ελληνικού τραγουδιού, με πρώτο το Θεοδωράκη, και μετέπειτα τους Μαρκόπουλο, Κηλαηδόνης, κ.λπ., ακόμα και κατά τη διάρκεια της μεταπολίτευσης. Ο Μαρκόπουλος κυκλοφορεί το 1974 τον δίσκο «Μετανάστες» με μελοποιημένες «ιστορίες» του Γιάννη Σκούρτη, με τις φωνές της Βίκυς Μοσχολιού και του Λάκη Χαλκιά. Η δικτατορία είναι λίγο πριν την κατάρρευση και κάποια πράγματα μπορούν πλέον να ειπωθούν σχετικά εύκολα, όπως στο τραγούδι «Η φάμπρικα»⁽¹¹⁾, όπου γίνεται αναφορά στην πίεση της εργοδοσίας και στην εντατικότατα των ρυθμών της εργασίας. Επίσης στη μουσική τώρα έχουμε όχι πολύ συνηθισμένους μέχρι τότε συνδυασμούς οργάνων, όπως σαντούρι μαζί με μπουζούκι στη βασική μελωδία και πολύ διακριτική παρουσία ηλεκτρικής κιθάρας, αυτή τη φορά όμως με ροκ παραμορφωμένο¹⁷ ήχο.

*Η φάμπρικα, η φάμπρικα δε σταματά
δουλεύει νύ- δουλεύει νύχτα μέρα
και πώς τον λεν το διπλανό
και τον τρελό τον Ιταλό
να τους ρωτήσω δεν μπορώ
ούτε να πάρω αέρα*

*Δουλεύω μπρος στη μηχανή
στη θάρδια δύο δέκα
κι από την πρώτη τη στιγμή
μου στείλανε τον ελεγκτή
να μου πετάξει στο αυτί
δυο λόγια νέτα σκέτα*

¹⁷Η παραμόρφωση (*gain* στα αγγλικά), είναι μια παρέμβαση στο ηλεκτρικό σήμα της κιθάρας ώστε να δημιουργεί τον χαρακτηριστικό ήχο της ηλεκτρικής κιθάρας όπως τον έχουμε μάθει από τη ροκ μουσική.

Άκουσε φίλε εμικρέ
ο χρόνος είναι χρήμα
με τους εργάτες μη μιλάς
την ώρα σου να την κρατάς
το γιο σου μην το λησμονάς
πεινάει κι είναι κρίμα

Κι εκεί στο πόστο μου σκυφτός
ξεχνάω τη μιλιά μου
είμαι το νούμερο οχτώ
με ξέρουν όλοι με αυτό
κι εγώ κρατάω μυστικό
ποιο είναι τ' όνομά μου (11)

2.2 Η ΜΕΤΑΝΑΣΤΕΥΣΗ ΤΟΥ BRAIN DRAIN ΚΑΙ Η ΜΟΥΣΙΚΗ ΤΗΣ ΕΚΦΡΑΣΗ

2.2.1 ΤΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΔΕΔΟΜΕΝΑ ΤΗΣ ΣΥΓΧΡΟΝΗΣ ΕΠΟΧΗΣ

Υπόβαθρο της μετανάστευσης, σε κάθε εποχή, όπως ήδη την περιγράψαμε, είναι η ανεργία, η οικονομική δυσπραγία, η φτώχεια, η κοινωνική, ενίοτε, και πολιτιστική καθυστέρηση που περιορίζουν τους ορίζοντες των νέων, ιδίως, ανθρώπων. Στην Ελλάδα, εξαιτίας μιας σειράς οικονομικών και πολιτικών λόγων, οι δύσκολες συνθήκες ώθησαν πολλές διαφορετικές γενιές στη μετανάστευση. Ωστόσο, οι συνθήκες που αποτέλεσαν το υπόβαθρο για τη μετανάστευση της ύστερης περιόδου, μετά το 2008, είναι αρκετά διαφορετικές από εκείνες του παρελθόντος γι' αυτό και διαφέρουν τα κοινωνικά χαρακτηριστικά των μεταναστών/ριών, που κατά κανόνα είναι άτομα υψηλής ειδίκευσης.

Ερευνώντας, όμως, το φαινόμενο της μετανάστευσης υψηλής ειδίκευσης των ημερών μας πρέπει να σημειώσουμε ότι η μετανάστευση επιστημόνων δεν είναι τωρινό φαινόμενο αλλά πολύ παλαιό. Υπάρχουν μεγάλες ροές επιστημόνων ιδίως από χώρες χαμηλής ανάπτυξης σε χώρες υψηλής ανάπτυξης, ειδικότερα σε χώρες που διαθέτουν μεγάλο ποσοστό του προϋπολογισμού τους στην έρευνα και την

τεχνολογία. Να σημειώσουμε ακόμη ότι οι ροές είναι πολύ μεγαλύτερες από τις μικρές χώρες και όχι τις μεγάλες που ακόμη και σε χαμηλότερο επίπεδο ανάπτυξης από τις προηγμένες κρατούν το επιστημονικό δυναμικό τους. Τα μεγέθη είναι πολύ μεγάλα. Υπολογίζεται ότι στις χώρες του ΟΟΣΑ, έως το 2000, διέμεναν 20 εκατομμύρια απόφοιτοι τριτοβάθμιας εκπαίδευσης ενώ είχαν γεννηθεί σε άλλες χώρες (Γκανάς 2014). Η αύξηση των ροών επιστημόνων είναι υψηλότερη από αυτή των εργατών. (Docquier και Marfouk, 2006, στο Γκανάς). Ειδικά προς τις ΗΠΑ η προσέλευση επιστημόνων είναι τεράστια (Λαμπριανίδης 2011, σελ. 37-38, στο Γκανάς).

Μετανάστευση επιστημόνων υπήρχε παραδοσιακά και από την Ελλάδα. Συχνά συναντάται σε περιόδους μη κανονικές. Για παράδειγμα, λίγο πριν τον εμφύλιο και κατά τη διάρκειά του ή την περίοδο της δικτατορίας 1967-1974. Το φαινόμενο όμως είναι ορατό και υπολογίσιμο μετά το 1955-1960, όταν πια ο αριθμός των πτυχιούχων των ελληνικών Πανεπιστημίων αρχίζει να αυξάνεται σημαντικά και οι πτυχιούχοι του αναζητούν καλύτερη εργασία σε ανεπτυγμένες χώρες. Η κρίση, μετά το 2008 και ιδιαίτερα μετά το 2010, όταν έγιναν γνωστά τα μέτρα που επιλέχθηκαν για τη θεραπεία της, έβαζε τη σφραγίδα της στο είδος και στον όγκο της νέας μετανάστευσης. Την αμέσως προηγούμενη περίοδο, με την ένταξη της χώρας στην Ευρωζώνη, είχε δημιουργηθεί αισιοδοξία για το μέλλον της χώρας και αυτό ωθούσε, ιδίως τις νέες και τους νέους, σε ανώτατες σπουδές και γενικώς σε προσπάθεια απόκτησης δεξιοτήτων προκειμένου να έχουν αυξημένα εφόδια γι' αυτή τη νέα εποχή. Δημιουργούνταν μια σειρά νέων μορφών εργασίας, ιδίως στον τομέα των υπηρεσιών που επίσης απέβλεπαν στο μέλλον.

Όσον αφορά τα αριθμητικά δεδομένα και ειδικότερα την τάξη μεγέθους της μετανάστευσης κατά την περίοδο της κρίσης, ορισμένοι υπολογισμοί προσδιορίζουν ότι υπερβαίνει τις 500.000. Με βάση τα στοιχεία της ΕΛΣΤΑΤ για τους εξερχόμενους μετανάστες από 43.000 περίπου το 2008 και το 2009, φθάνουμε στις 62.049 το 2010, στις 92.404 το 2011 και στις 124.694 το 2012, έτος κατά το οποίο καταγράφηκε και το μεγαλύτερο νούμερο. Έως και το 2016, οι εξερχόμενοι υπερβαίνουν ακόμη τις 100.000 κατ' έτος (106.535 το 2016). Θα πρέπει όμως να είμαστε επιφυλακτικοί με αυτά τα στοιχεία γιατί η ΕΛΣΤΑΤ μετράει κατοίκους Ελλάδας, την ίδια περίοδο όμως εκτός από τους Έλληνες έφυγαν και

εγκατεστημένοι στην Ελλάδα μετανάστες, λιγότερο ή περισσότερο ενσωματωμένοι. Οι ηλικίες 25-34 αποτελούν το 34,5% των εξερχόμενων το 2012. Οι ηλικίες 20-39, που μας ενδιαφέρουν άμεσα ή έμμεσα ως προς το θέμα που εξετάζουμε, είναι το 57,25%. Το ίδιο διάστημα έχει ενδιαφέρον να παρακολουθήσουμε το μέγεθος της ανεργίας με βάση τα στοιχεία της ΕΛΣΤΑΤ. Οι άνεργοι, λοιπόν, από 388.000 το 2008 αυξάνονται στις 882.000 περίπου το 2011 και φθάνουν στο ανώτατο σημείο των 1.331.000 το 2013. Στο σύνολο των αναζητούντων εργασία ανέργων οι έχοντες πτυχίο ανώτατης σχολής το 2011 είναι 15,74%, και το 2012 15,51%.

Η κρίση και η πολιτική που υποχρεώθηκε να ακολουθήσει η χώρα δεν περιόρισε απλώς την οικονομική δραστηριότητα, δεν συμπίεσε απλώς τα εισοδήματα και τις δαπάνες για το κοινωνικό κράτος. Κυρίως δημιούργησε στους νέους ανθρώπους την πεποίθηση ότι και σ' αυτή τη σκληρή προσπάθεια που χρειάζεται, οι ίδιοι δεν χρειάζονται. Όλες οι γνώσεις και οι δεξιότητες που αποκτήθηκαν με σκληρές προσπάθειες είναι περιττές. Η χώρα για μακρύ χρονικό διάστημα όχι απλώς θα είναι φτωχή και η ανεργία μεγάλη αλλά θα έχει επιπλέον και μειωμένη εθνική κυριαρχία. Στη συνείδηση των νέων ανθρώπων, το πρόγραμμα εξόδου από την κρίση, δεν φτιάχτηκε κυρίως για τις ανάγκες της ελληνικής κοινωνίας και οικονομίας, αλλά πρωτίστως για τις ανάγκες εξασφάλισης των δανειστών. Οι νέοι ζητούν ευθύνες, φανερά ή όχι, από τις εγχώριες ηγετικές πνευματικές και πολιτικές δυνάμεις για το πώς φθάσαμε έως εδώ, για τον υποτιμητικό δρόμο της εξόδου. Απ' αυτή την άποψη, η κρίση βιώθηκε, ιδίως από τους νέους, όχι μόνο ως κοινωνική και οικονομική ή πολιτική αλλά και ως ηθική κρίση. Σε αυτό το πλαίσιο, οι δυνάμεις που ωθούσαν στη μετανάστευση ήταν ποικίλες και γι' αυτό το φαινόμενο απόκτησε και βάθος και εύρος. Αυτός ο πληθυσμός υψηλής, κατά κανόνα, ειδίκευσης, παρά το ότι η κρίση έπληττε γενικά την Ευρωπαϊκή Ένωση, έβρισκε στο εξωτερικό πιο εύκολα απασχόληση. Δεν εντασσόταν, απαραίτητα, στο πρότυπο του φτωχού αγρότη, ή του φτωχού κοριτσιού που θα έμενε «στο ράφι», ούτε του υποψηφίου ανέργου κάτοικου της πόλης, εργάτη χαμηλού μισθού και επισφαλούς απασχόλησης. Υποψήφιοι άνεργοι είναι βέβαια όλοι οι νέοι σήμερα αλλά, οι δεξιότητές τους μπορούν να τους εξασφαλίσουν δουλειά στο εξωτερικό κι αυτό αφορά μια σειρά επαγγελμάτων και κατά κανόνα αρκετά ασφαλέστερους εργασιακούς όρους.

Κι αυτοί που μένουν πίσω όμως το νιώθουν έτσι. Άλλα συναισθήματα διαμόρφωνε ο ξενιτεμός τότε, άλλα διαμορφώνει τώρα. Άλλες οι ανάγκες έκφρασης της αγωνίας του οικείου για το άγνωστο που θα συναντούσε ο ξενιτεμένος ή της κοινωνικής αδικίας που τον έστελνε στα σκλαβοπάζαρα του πόνου. Τώρα οι ανησυχίες είναι διαφορετικού τύπου και η έρευνά τους δεν έχει ξεκινήσει. Λογικές ανησυχίες θα μπορούσαμε να πούμε ότι είναι οι υψηλές πιθανότητες μη επιστροφής και η ενοχή των γονέων για την αδυναμία εξασφάλισης ενός μέλλοντος στα παιδιά τους, ακόμα και αν αυτά είναι νεαροί ενήλικες, ανησυχία μιας γενιάς που κατά κανόνα είδε μεγάλη άνοδο του βιοτικού της επιπέδου κατά την είσοδό της στην αγορά εργασίας, εν αντιθέσει με τους *braindrainers* καθώς πολλοί έχουν ζήσει πιο άνετα με χαρτζιλίκια ως φοιτητές παρά ως επισφαλώς υποαπασχολούμενοι εργαζόμενοι. Επίσης, εντελώς διαφορετικές συνθήκες επικοινωνίας υπήρχαν τότε και ήταν τεράστιες οι δυσκολίες διότι, μεταξύ άλλων, πολλοί μετανάστες ήταν αναλφάβητοι και ακόμα και η συγγραφή ενός γράμματος απαιτούσε συνεργασία ανθρώπων. Το ερώτημα «θα τον ξαναδώ;» τότε ήταν πραγματικό και καθόλου υπερβολικό, ήταν αντιθέτως συνηθισμένο. Το ίδιο και ο φόβος ότι «θα με ξεχάσει εκεί στα μαύρα ξένα» λόγω τεχνικής αδυναμίας επικοινωνίας. Σήμερα οι νέες τεχνολογίες κάνουν την καθημερινή επικοινωνία πολύ εύκολη και τα νέα μέσα μεταφοράς κάνουν το ταξίδι πολύ πιο γρήγορο και πολύ πιο φθινό. Η υπερπόντια μετανάστευση βέβαια συντηρεί σε ένα βαθμό αυτά τα χαρακτηριστικά και πολλές φορές και η επικοινωνία, εξαιτίας της διαφορετικής ώρας απαιτεί προγραμματισμό. Η εικόνα, όμως, της ζωής των σύγχρονων μεταναστών υψηλής ειδίκευσης διαφέρει ριζικά από τους μετανάστες των προηγούμενων περιόδων. Έχουν συχνή επικοινωνία, με όλους τους τρόπους και με ταξίδια, με τους συγγενείς και με την πατρίδα. Υπάρχουν σχετικές μετρήσεις όπου αυτό είναι σαφές. Επίσης αυτοί οι μετανάστες δεν συνηθίζουν να στέλνουν εμβάσματα στους συγγενείς τους κι αυτό είναι μια σπουδαία, ποιοτική, διαφορά (Λαμπριανίδης 2001, 235-295).

Παρά τις παραπάνω επισημάνσεις, θα ήταν απλοποίηση να συμπεράνει κανείς ότι ο μετανάστης των ημερών μας βιώνει μια απόλυτη χαρά, ότι δεν υπολογίζει τον ξένο τόπο, τις δυσκολίες του, ότι δεν αισθάνεται το βάρος της απουσίας, του αποχωρισμού του από τους συγγενείς και τους φίλους του, από τους ανθρώπους του τόπου του και τον ίδιο τον τόπο του, συνηθισμένα συναισθήματα ενός έλλογου

και κοινωνικού όντος με στοιχειώδη συναισθηματική νοημοσύνη. Δεν πρέπει, επίσης, να ξεχνάμε τις διακρίσεις που υπάρχουν και σήμερα σε βάρος των ξένων, αλλά και των Ελλήνων μεταναστών. Εξάλλου, αυτά τα αντι-μεταναστευτικά κοινωνικά και πολιτικά ρεύματα που διαμορφώνονται, μεταξύ άλλων, και σε κεντρικές ευρωπαϊκές χώρες, μπορεί να μην περιλαμβάνουν ως στόχους μετανάστες από άλλες χώρες της Ευρώπης, όμως ένα κλίμα ψυχρότητας και επιφύλαξης δεν απουσιάζει και είναι χαρακτηριστικό το παράδειγμα της δυσκολίας στην ενοικίαση κατοικίας στον μετανάστη μιας χώρας όπως η Ελλάδα για την οποία υπήρχε διάχυτη φημολογία χρεοκοπίας κατά καιρούς. Με αυτά ως δεδομένα, μπορούμε να θεωρήσουμε πως ο σημερινός μετανάστης του τρίτου ρεύματος, είναι ένας διαφορετικός άνθρωπος σε σχέση με εκείνους του πρώτου και δευτέρου μεταναστευτικού ρεύματος, γεγονός που έως ένα βαθμό ερμηνεύει και τις διαφορές στην ανάγκη έκφρασης συναισθημάτων. Ισχύει αυτό και για τη μουσική και το τραγούδι που θα τη συνοδεύει; Ή, σωστότερα, εξηγεί, σε ένα βαθμό, την τόσο φτωχή, προς το παρόν, παραγωγή;

Πριν απαντήσουμε αυτό το ερώτημα ας δούμε και κάποια άλλα δεδομένα. Η ICAP με πρωτογενή έρευνά της που εκπόνησε για τρίτη συνεχή χρονιά παρουσιάζει μια σειρά ενδιαφέροντα στοιχεία για το πώς σκέφτονται, τι σχεδιάζουν και ποια η προοπτική επανόδου στην Ελλάδα των μεταναστών επιστημόνων. Στην έρευνα συμμετείχαν 1.268 Έλληνες και Ελληνίδες του εξωτερικού και απ' αυτούς το 68% είναι έως 35 ετών χωρίς οικογενειακές υποχρεώσεις, με υψηλή ειδίκευση (κάτοχοι μεταπτυχιακού ή και διδακτορικού σε ποσοστό 64%). Από τα άτομα που συμμετείχαν και στην έρευνα του 2016 που αποτελούν ένα ικανό ποσοστό, το 30% του δείγματος, μόνο 5 άτομα επέστρεψαν εν τω μεταξύ για εργασία. Όπως και στην προηγούμενη έρευνα έτσι και σ' αυτή του 2017, κυριότεροι λόγοι που οδηγούν τα άτομα για εργασία στο εξωτερικό αναδείχθηκαν η μειωμένη αξιοκρατία και η διαφθορά στην Ελλάδα με ποσοστό 41%, η οικονομική κρίση και η συναφής αβεβαιότητα κατά 34% και οι προοπτικές εξέλιξης στο εξωτερικό κατά 33%. Προκύπτει επίσης ότι αυξήθηκε το ποσοστό όσων δεν βλέπουν πιθανή την επιστροφή τους στην Ελλάδα, 42% έναντι 35% του 2016. Ένα υψηλό ποσοστό, ιδίως όσοι έχουν μεταναστεύσει εκτός Ευρώπης, θεωρούν ότι οι μετανάστες μπορούν να ωφελήσουν τη χώρα μελλοντικά. Ένα ενδιαφέρον στοιχείο είναι ότι αυξάνονται οι

μετανάστες αυτής της κατηγορίας με οικογενειακές υποχρεώσεις (παιδιά). Επίσης στην έρευνα του 2017 αυξήθηκε το ποσοστό που απαντούν ότι θα παραμείνουν στο εξωτερικό πάνω από 5 χρόνια ή για πάντα. Το κλίμα και ο τρόπος ζωής στην Ελλάδα είναι, για το 5%, οι παράγοντες που θα τους έφερναν πίσω στη χώρα, ενώ το 41% δίνουν βάρος στη βελτίωση της οικονομικής κατάστασης στην Ελλάδα και ένα 39% προσβλέπουν σε καλύτερες αποδοχές.

Οι ηλικίες που μετακινούνται στο εξωτερικό κατά την ICAP είναι:

18 – 25: 5%

26 – 30: 28%

31 – 35: 35%

36 – 40: 18%

41 και πάνω: 14%

και ο χρόνος μετακίνησής του στο εξωτερικό:

Έως 6 μήνες: 9%

6 – 12 μήνες: 5%

Πάνω από χρόνο: 86%

2.2.2 ΑΠΟΠΕΙΡΕΣ ΜΟΥΣΙΚΗΣ ΕΚΦΡΑΣΗΣ ΚΑΙ Η ΕΠΙΚΛΗΣΗ ΣΤΟ ΠΑΡΕΛΘΟΝ ΩΣ ΥΠΟΚΑΤΑΣΤΑΤΟ

Μετά από όλα τα παραπάνω, δημιουργείται εύλογα η απορία πώς γίνεται σήμερα η θεματική της σύγχρονης μετανάστευσης των Ελλήνων να μένει εκτός του ελληνικού λαϊκού¹⁸ τραγουδιού. Το ερώτημα αυτό γίνεται πιο επίμονο αν συνυπολογίσει κανείς ότι η μετανάστευση ούτε αποκρύπτεται ούτε περνάει απαρατήρητη, μάλιστα βρίσκεται στην καθημερινή ατζέντα των ΜΜΕ και κάθε αντιπολιτευόμενος πολιτικός που σέβεται τον εαυτό του έχει κατηγορήσει την εκάστοτε κυβέρνηση «για τα παιδιά μας που φεύγουν έξω γιατί εδώ δεν βρίσκουν δουλειά» πόσο μάλιστα αφού είναι παιδιά ταλαντούχα με σπουδές και «φοβερές

¹⁸ Με τον όρο λαϊκό θα εννοούμε οποιοδήποτε τραγούδι μπορεί να χαρακτηριστεί ως pop (=λαϊκό) ή popular (δημοφιλούς) τραγουδιού. Δηλαδή και αυτό που λέμε στην Ελλάδα «λαϊκό» τραγούδι, το συνδυασμένο με το μπουζούκι ή σκυλάδικο για πολλούς ή το «τσιφτεντελοπόπ», μαζί με το «έντεχνο», το ροκ, το hip hop, το pop kok. Οτιδήποτε δεν ανήκει στην κατηγορία του έντεχνης μουσικής, χωρίς εισαγωγικά αυτή τη φορά.

δυνατότητες».¹⁹ Όμως, όπως ο σημερινός μετανάστης του τρίτου ρεύματος είναι ένας διαφορετικός άνθρωπος με διαφορετικά χαρακτηριστικά σε σχέση με εκείνους του πρώτου και δευτέρου μεταναστευτικού ρεύματος, και η κοινωνία μας εντελώς διαφορετική, το ίδιο και το τραγούδι και η μουσική βιομηχανία. Έτσι ερμηνεύονται έως ένα βαθμό και οι διαφορές στην ανάγκη έκφρασης, έτσι εξηγείται και η σχετικά φτωχή αλλά απαραίτητη, προς το παρόν, παραγωγή. Φτωχή παραγωγή λοιπόν, όχι ανύπαρκτη αλλά διαφορετική, η οποία συμπληρώνεται από την επίμονη επανεμφάνιση (με διασκευές και επανεκτελέσεις) ή απλώς τη διατήρηση μέρους όλου του προαναφερθέντος ρεπερτορίου.

Ας δούμε κάποια δείγματα της εποχής μας ξεκινώντας από το τραγούδι του τραγουδοποιού Σπύρου Γραμμένου με τίτλο «Οι φίλοι»²⁰, το πιο χαρακτηριστικό της εποχής μας. Το κομμάτι είναι ανεβασμένο στην πλατφόρμα YouTube από το Φεβρουάριο του 2016 και έχει συγκεντρώσει 144.000 προβολές. Ο Σπύρος Γραμμένος είναι ένας τραγουδοποιός που έγινε γνωστός με το τραγούδι «Μαμά μπαμπά είμαι κουκουλοφόρος» για να απαντήσει στον ηθικό πανικό που επιχειρήθηκε να δημιουργηθεί μετά τις παρατεταμένες κινητοποιήσεις της νεολαίας το Δεκέμβρη του 2008 όταν δολοφονήθηκε ο 15χρονος μαθητής Αλέξης Γρηγορόπουλος από ειδικό φρουρό της αστυνομίας. Το συγκεκριμένο τραγούδι που μας αφορά είναι στο γνώριμο στυλ του τραγουδοποιού όσον αφορά τη μουσική και τους στίχους. Η μουσική εκτελείται από τυπική ροκ μπάντα και οι στίχοι είναι σκωπτικοί και κοινωνικοί. Στις συναυλίες συνήθως κάνει μια εισαγωγή στην οποία εξηγεί γιατί όταν ήταν μικρός δεν τον άγγιζαν καθόλου τα τραγούδια για τη ξενιτιά. Ο πατέρας του, λέει, είχε 12 αδέρφια εκ των οποίων τα 8 ζουν εκτός Ελλάδας αλλά αυτός τους είχε συνδυάσει με τα δώρα που έφερναν και μαρτυρούσαν την ευημερία τους σε σχέση με τη δική του οικογένεια καθώς του έφεραν «βίντεο και έγχρωμη τηλεόραση». Σημειώνει δε πως μόνο όταν άρχισαν να φεύγουν οι φίλοι του, άρχισε να καταλαβαίνει τα τραγούδια της μετανάστευσης και έγραψε και το δικό του.

¹⁹ Τις μέρες παράδοσης της παρούσας εργασίας (Μάιος 2018) επανήλθε στο δημόσιο διάλογο η συζήτηση για την ψήφο των απόδημων.

²⁰ Βλ. <https://www.youtube.com/watch?v=E6anpZ1YJOI> [τελευταία ανάκτηση: 23/05/2018].

Σε ζωντανές εκτελέσεις, όπως στη συναυλία στις Σκουριές στη Χαλκιδική που διοργάνωνε το κίνημα ενάντια στα μεταλλεία εξόρυξης χρυσού Χαλκιδική SOS²¹ το 2016 επιλέγει να προσθέσει και κλαρίνο. Το τελευταίο ακούγεται ταυτοχρόνως και σαν τζαζ κλαρινέτο, παραπέμποντας στον ήχο της τζαζ της Νέας Ορλεάνης, της τζαζ δηλαδή της εποχής της μετανάστευσης των Ελλήνων στην Αμερική αλλά και του παραδοσιακού ελληνικού κλαρίνου που δεσπόζει στα ελληνικά δημοτικά της ξενιτιάς.

*Οι φίλοι μου τα μάζεψαν και φύγαν απ' τη χώρα,
ποιος ξέρει εκεί τι ώρα να' ναι τώρα;
Άλλος πήγε στο Άμστερνταμ και άλλος στο Βερολίνο,
κι άλλος με μια βαλίτσα στο Λονδίνο.*

*Κορόιδεα της ξενιτιάς τα γραφικά τραγούδια,
που ακούγανε και κλαίγαν τα παππούδια.
Τώρα τρίβω τα μάτια μου κι όλο μετράω μίλια,
κουνώντας ηλεκτρονικά μαντήλια.*

*Και εμείς οι εναπομείναντες τα λέμε που και που,
μοιράζοντας τις κρίσεις πανικού.
Γκρινιάζουμε στους φίλους μας και ρίχνουμε ευθύνες,
στους διπλανούς και όχι στους κηφήνες.*

*Οι φίλοι μου τα μάζεψαν γιατί δεν την παλέψαν,
κάποιοι πεινάσαν, κάποιοι διαπρέψαν.
Άλλοι είναι στις φάμπρικες που λέγαν τα τραγούδια,
που ακούγανε και κλαίγαν τα παππούδια.*

*Και μόνο μian ερώτηση ακούν όλη την ώρα,
αν θα γυρίσουν κάποτε ή τώρα.*

²¹<https://www.youtube.com/watch?v=D7TxlJq8AFc> [τελευταία ανάκτηση: 23/05/2018].

*Παγώνει τότε η φωνή και η στιγμή που ζούμε,
μέχρι να βγει απ' το στόμα το "Θα δούμε.."*

*Και εμείς οι εναπομείναντες τα λέμε που και που,
μοιράζοντας τις κρίσεις πανικού.
Γκρινιάζουμε στους φίλους μας και ρίχνουμε ευθύνες,
στους διπλανούς και όχι στους κηφήνες.*

*Κουράγιο φιλαράκια μου, η μπόρα θα περάσει.
Εμείς βέβαια θα' χουμε γεράσει.
Θα βλέπω τα εγγόνια σας και θα σας κάνω like,
κι αγάπη θα σας στέλνω απ' το skype. (12)*

Εδώ, τα μαντήλια γίνονται ηλεκτρονικά και για την επικοινωνία δεν επιστρατεύονται πουλιά, όπως στα δημοτικά, ούτε υπάρχει αναφορά σε ταχυδρομικό γράμμα. Υπάρχει το Facebook και το skype ενώ επανέρχεται δύο φορές στα «παππούδια» για να τονιστεί η απρόσμενη αλλαγή που επήλθε και έστειλε τους φίλους του στο εξωτερικό. Η αναφορά στις κρίσεις πανικού που «μοιράζονται οι εναπομείναντες» φίλοι μεταξύ τους, είναι χαρακτηριστική της εποχής καθώς πρόκειται για μια κατάσταση που βιώνουν όλο και περισσότεροι άνθρωποι, ειδικά στα χρόνια της κρίσης. Ενδιαφέρον έχει και το γεγονός ότι ο τόπος της ξενιτιάς προσδιορίζεται με έμμεση αναφορά σε παλιότερο ελληνικό τραγούδι του συγκροτήματος «Τρύπες» καθώς αναφέρονται διαδοχικά το Λονδίνο, το Άμστερνταμ και το Βερολίνο²².

Αυτό που πρέπει να επισημάνουμε, είναι πως το λαϊκό τραγούδι σήμερα έχει χάσει πολλά από τα στοιχεία του παρελθόντος. Το τραγούδι στις παλιότερες εποχές είχε την ικανότητα αλλά κυρίως την επιθυμία-ανησυχία να αντανakλά την επικαιρότητα. Οι κοινές παραστάσεις επηρέαζαν κατά τον ίδιο τρόπο μια κοινότητα ή έστω μια ομάδα και αυτό το κοινό βίωμα μεταφραζόταν περίπου αυτόματα σε

²²Τρύπες: Λονδίνο, Άμστερνταμ ή Βερολίνο; Έχεις ξεχάσει που ακριβώς θέλεις να πας. Ο πρώτος στίχος από το τραγούδι «Ταξιδιάρια ψυχή».

τραγούδι. Αποτυπώνονταν τα γεγονότα και ασχολίαστα²³ αλλά κυρίως αποτυπώνονταν με σχολιασμό, με καταγγελία ή με σαρκασμό.

Η απουσία ενός διακριτού ρεπερτορίου ως συνέχειας των παλιότερων τραγουδιών της ξενιτειάς ίσως οφείλεται και στο ότι σήμερα το εμπορικό λαϊκό τραγούδι, είναι εγκλωβισμένο στην ερωτική θεματολογία, συνήθως με εξεζητημένο τρόπο²⁴, όπως και παλιότερα, με τη διαφορά ότι σήμερα η μονομέρεια του μοιάζει εντονότερη. Είναι εντυπωσιακό πως ενώ την τελευταία οκταετία έχουν αλλάξει τα δεδομένα αν όχι στο σύνολο, στο μεγαλύτερο μέρος της ελληνικής κοινωνίας εξαιτίας της οικονομικής κρίσης, αλλά και την κρίση των ίδιων των δομών και των θεσμών της κοινωνίας ενώ καταγράφηκε και μεγάλη αύξηση αυτοκτονιών, η κρίση ως θεματολογία δεν έχει αποτυπωθεί στο λαϊκό τραγούδι. Αντίθετα, ενδεικτικό παράδειγμα αποτελεί στα χρόνια των μνημονίων ο λαϊκός τραγουδιστής - φαινόμενο Παντελής Παντελίδης (1983-2016), ο οποίος έγινε γνωστός το 2012 σε ελάχιστο χρόνο μέσα από μια σειρά τραγουδιών που ανέβασε στο YouTube τραγουδώντας, μόνο με τη συνοδεία της κιθάρα του, τραγούδια για την σύντροφό του μετά τον χωρισμό τους, με τίτλους όπως «Δεν ταιριάζετε σου λέω» ή «Συνοδεύομαι (μου λες και' γώ τρελαίνομαι)». Ο ξαφνικός θάνατός του προκάλεσε σκηνές λατρείας και θρήνο στο κοινό του, ενώ στο σημείο της λεωφόρου Βουλιαγμένης όπου σημειώθηκε το τροχαίο ατύχημά του, η κίνηση εξαιτίας περαστικών οδηγών που κοντοστέκονταν να δουν το «εικονοστάσι» του, κράτησε πάνω από μία εβδομάδα. Η θεματολογία των τραγουδιών του (τους στίχους τους έγραφε μόνος του) όμως παρέμεινε σταθερή στο ζήτημα του χωρισμού.

Σε ένα άλλο παράδειγμα, τον Μάρτιο του 2011, ένα χρόνο σχεδόν μετά το πρώτο μνημόνιο, ο Αντώνης Ρέμος, κυκλοφόρησε το κομμάτι «Κομμένα πια τα δανεικά» (13),²⁵ σε χορευτικό γρήγορο ρυθμό, με ηλεκτρονικό beat και απουσία μπουζουκιού ή οποιουδήποτε άλλου στοιχείου ελληνικής μουσικής, προσαρμόζοντας στα ελληνικά ένα τραγούδι των Magic System, ενός συγκροτήματος από την Ακτή Ελεφαντοστού:

²³Ειδικά στο ρεμπέτικο υπάρχει πολύ συχνά σκέτη εξιστόρηση χωρίς κανένα εμφανές σχόλιο.

²⁴Οι έννοιες *καψούρα* – *καψουροτραγούδα* περιγράφουν αυτό το γεγονός.

²⁵https://www.youtube.com/watch?v=sEAO_gSaLiE [τελευταία ανάκτηση: 23/05/2018].

Κομμένα πια τα δανεικά, αν θες να ζήσεις ζήσε
με τα αληθινά
Να με αγαπήσεις με ότι έχεις πια,
μόνο η καρδιά μετράει πραγματικά
μόνο η καρδιά (ρεφρέν)

Νόμιζες ότι μπορείς, να φορτώσεις τη ζωή
μια ζωή με ότι βρεις
σπίτια, αμάξια, λεφτά
ήταν όλα από καπνό
χαθήκαν φως μου αυτά που μας λέγανε καιρό
μαζί το σ' αγαπώ

Νόμιζες πως το κενό
θα κλείσει αν το γεμίσεις με κάτι ακριβό
μόνο ένα στόμα ζητάει το σώμα
αυτό είν' το θέμα να πας στον ουρανό
όταν σε φιλώ (13)

Παρά το γεγονός ότι το κομμάτι είναι αναρτημένο από το 2011 στο YouTube, πρόσφατα ξεπέρασε τις 500.000 προβολές, αν και στον ίδιο σύνδεσμο στις σχετικές πληροφορίες, η δισκογραφική εταιρεία Heaven Music μας ενημερώνει πως: «Σταθερά στο top 10 των *airplay charts*²⁶ από την πρώτη εβδομάδα το «Κομμένα πια τα δανεικά» (διασκευή του *Meme pas fatigue*) είναι η νέα μεγάλη επιτυχία του Αντώνη Ρέμου». Δεν έγινε, λοιπόν, μεγάλη επιτυχία το τραγούδι που επιχείρησε μέσω μιας ερωτικής αλληγορίας να κάνει κριτική στους «σπάταλους» Έλληνες έξι μήνες μετά την περίφημη ρήση του Θ. Πάγκαλου «μαζί τα φάγαμε» και δύο μήνες πριν ξεκινήσουν οι κινητοποιήσεις στην πλατεία Συντάγματος και αντίστοιχες κινητοποιήσεις σε άλλες χώρες της Ευρώπης και της Αμερικής. Ας

²⁶ Η λίστα με τα 10 τραγούδια που παίζουν περισσότερο οι ραδιοφωνικοί σταθμοί.

σημειωθεί ακόμα πως την ίδια περίοδο της κρίσης, ο Αντώνης Ρέμος ξεκίνησε να διοργανώνει καλοκαιρινά πάρτι στη Μύκονο με διεθνούς φήμης καλλιτέχνες όπως οι GypsyKings, ο Eros Ramazotti κ.ά., προσελκύνοντας πλούσιους Άραβες κι αστέρες του Hollywood. Όλα τα παραπάνω αναφέρονται με στόχο να καταδειχθεί και η αστοχία της ελληνικής δισκογραφίας και η αδυναμία της να εκφράσει ένα νέο φαινόμενο χωρίς να βασιστεί σε μια δοκιμασμένη στρατηγική.

Δεν πρόκειται όμως για μεμονωμένο φαινόμενο που συμβαίνει στη χώρα μας, καθώς, η μουσική βιομηχανία παγκοσμίως βρίσκεται σε περίοδο κρίσης, αφού δεν κατάφερε ποτέ να αναπληρώσει τις μειώσεις των πωλήσεων εξαιτίας της ελεύθερης διάδοσης της μουσικής από το διαδίκτυο. Η διάδοση επιτεύχθηκε μέσα από ποικίλες πλατφόρμες που εκμεταλλεύονταν όλες τις δυνατότητες της ψηφιακής τεχνολογίας. Κατ' αναλογία, μπορεί κανείς να ισχυριστεί πως και στην εποχή της αναλογικής τεχνολογίας υπήρχαν οι κασέτες, ωστόσο δεν παρατηρήθηκε η κατάρρευση της δισκογραφίας. Ας προστεθεί επίσης ότι οι καλλιτέχνες δεν έδειξαν πολύ μεγάλη ζέση στη μάχη των δισκογραφικών ενάντια στην πειρατεία, απλώς τις στήριξαν τυπικά κι εντέλει η αγορά κατέληξε να ρυθμίζεται σήμερα εις βάρος των δισκογραφικών εταιριών που προσπαθούν να προσαρμοστούν στις νέες ψηφιακές δυνατότητες. Το σημείο ισορροπίας έχει επιτευχθεί με την υποβάθμιση του δίσκου ως ολοκληρωμένου κύκλου τραγουδιών με έμφαση στην επιτυχία τραγουδιών για να πουλιούνται μεμονωμένα μέσω πλατφορμών όπως το Spotify ή να συγκεντρώνουν πολλές προβολές σε πλατφόρμες περιήγησης²⁷ όπως το YouTube. Να σημειωθεί σε αυτό το σημείο ότι για τον λόγο που μόλις περιγράψαμε, στην παρούσα εργασία για άντληση δεδομένων σχετικά με τη απήχηση των τραγουδιών επιλέχθηκε η πλατφόρμα του YouTube και όχι από τις πωλήσεις δίσκων.

Από το εμπορικό λαϊκό τραγούδι εντοπίζεται και ένα πολύ πρόσφατο παράδειγμα τραγουδιού του νέου Ρομά τραγουδοποιού Νάσου με στίχους που θυμίζουν πολύ το τραγούδι της ξενιτιάς του δεύτερου μεταναστευτικού ρεύματος. Το τραγούδι λέγεται «Ξενιτιά» (14) και δεν προσδιορίζεται πλέον ως *κακούργα* αλλά ως *πουτάνα*. Το τραγούδι έχει ανέβει στο YouTube το Φεβρουάριο του 2018 και

²⁷ Δεν έχεις τη δυνατότητα να αποθηκεύσεις το τραγούδι στον υπολογιστή σου, πρέπει κάθε φορά που θέλεις να το ακούσεις να συνδεθείς στο διαδίκτυο.

έχει ήδη 600.000 προβολές. Η μουσική του μοιάζει με λαϊκή μπαλάντα με σολιστικό όργανο ένα βιολί με υπερβολικό vibrato και glissando²⁸.

Από Γερμανία ως Ελλάδα, και από Ελλάδα πίσω εκεί.

Μέχρι να φτάσω ως την πόρτα, λιώνει το κορμί μου σαν κερι.

Ξαναγεννιέμαι που βλέπω τους δικούς μου.

Πως είναι δύσκολη ζωή μου έλεγε ο παππούς μου,

γιατί είσαι κάτι παραπάνω από μοναξιά,

γιατί να είσαι τόσο σκύλα πουτάνα ξενιτιά.

Κουράγιο παλικάρια εκεί στα ξένα,

ξέρω τα καταφέρνετε με πρόβλημα κανένα.

Γιατί η καρδιά σας είναι θησαυρός,

κουράγιο παλικάρια μαζί σας ο Θεός.

Κουράγιο παλικάρια μαζί σας ο Θεός.

Όλη χαρά μου σε ένα χαρτί, που γράφει πάνω μέρα και ώρα που θα 'ρθει.

Για να τους ξαναδώ να ξαναγεννηθώ να πάρω δύναμη κουράγιο στην ψυχή. (13)

Υπάρχει όμως και σήμερα ένα είδος λαϊκής μουσικής που συγκεντρώνει κάποια από τα χαρακτηριστικά του παλιότερου λαϊκού τραγουδιού σε μια εντελώς διαφορετική μουσική φόρμα, η οποία εκμεταλλεύεται την τεχνολογία της ψηφιακής εποχής: το hip hop. Με την κοινωνική του καταγωγή από τα γκέτο των μεγαλουπόλεων των ΗΠΑ, το hip hop σταδιακά επεκτάθηκε σε όλο τον κόσμο και προσαρμόστηκε στα κατά τόπους υπάρχοντα τοπικά ιδιώματα. Όσες περισσότερες φυλές εμπλέκονται,²⁹ τόσο περισσότερο εμπλουτίζεται το hip hop. Το ίδιο συγκροτεί σκηνή με φανατικό κοινό και διάφορες υποομάδες, συχνά

²⁸Τεχνική που ακούγεται πολύ χαρακτηριστικά στα έγχορδα. Ο εκτελεστής κουνώντας το δάχτυλο του αριστερού του χεριού (του χεριού που πατάει τις χορδές) δίνει ένα πιο «ζεστό» και «στρογγυλό» ήχο. Το glissando είναι το σύρσιμο του δακτύλου στη χορδή πριν τη κατάληξή του στην τελική νότα ώστε να ακουστεί σαν να «γλιστράει». Ο συνδυασμός αυτών των δύο τεχνικών σε υπερθετικό βαθμό είναι διαδεδομένος στη βαλκανική παράδοση και θεωρείται τσιγγάνικη επιρροή.

²⁹Τόσο με τον έννοια του race καθώς ξεκίνησε από τις μειονότητες όσο και με την έννοια του tribe όπως έχουν χαρακτηριστεί μεταφορικά οι αντικουλτούρες από τους πολιτισμικούς ανθρωπολόγους.

αντιμαχόμενες. Κυρίαρχο και πιο εμπορικό είναι το λεγόμενο gangsta (gangster) στυλ στο οποίο κυριαρχεί ο σεξισμός, οι αναφορές σε ναρκωτικές ουσίες και όπλα, συνδυασμένη πολλές φορές με επίδειξη χλιδής. Η πυκνότητα του στίχου όπως και η καταγωγή του, το σπρώχνουν προς τον κοινωνικό σχολιασμό. Ταυτόχρονα χαρακτηριστικός είναι ο διδακτισμός του, καθώς πολλές φορές υπάρχουν εκφράσεις του τύπου «άκου να σου πω». Το μουσικό είδος hip hop ενώ έχει «αξιοποιηθεί» πολύ σε πολιτικά-αντιρατσιστικά τραγούδια ή σε τραγούδια δεύτερης γενιάς μεταναστών, δεν έχει πολλές αναφορές στη σύγχρονη μετανάστευση των Ελλήνων. Σταδιακά όμως διαμορφώνεται ένα σώμα τραγουδιών για τη σύγχρονη μετανάστευση και κυρίως εντοπίζονται σκόρπιες αναφορές στα τραγούδια της ελληνικής hip hop σκηνής.

Ας δούμε λοιπόν κάποια παραδείγματα από τη hip hop σκηνή. Το hip hop συγκρότημα *Οι Επίλεκτοι* κυκλοφορούν το 2013 το τραγούδι «*Αφήνω πίσω το τσαρδί μου*» (14),³⁰ το οποίο έχει συγκεντρώσει από την αρχή του 2013 πάνω από 1,1 εκατομμύρια προβολές στο YouTube συνοδευόμενο από την προτροπή «*Κυνηγήστε τα όνειρά σας, ακολουθήστε τα θέλω σας όσο είναι καιρός, αγκαλιάστε τη ζωή, γελάστε, αγαπήστε, ερωτευτείτε, πάρτε δύναμη...*».

Πολιτεία και βίος

η εποχή ζεστή, εγώ ο κρύος

αφήνω πίσω την πόλη μου adios

πετάω ψηλά 30 χιλιάδες και κάτι πόδια πιο ψηλά (πιο ψηλά)

πάω με τα δικά μου λόγια

δικέ μου σκάω με φόρα πάω με τη φόρα του ανέμου

όταν επιστρέψει ο λύκος μικρέ αμνέ μου

η επιτυχία σου θα είναι μικρή όσο οι γραμμές σου δηλαδή όσο το όνομα ενός κινέζου

της καλύτερης ακαδημίας απόφοιτος,

πρώτος krans life σε σκέψη vers flow photos

με γεια το μπλουζάκι, το τζιν φανταστικό,

³⁰ https://www.youtube.com/watch?v=ABQLd77_Vc4 [τελευταία ανάκτηση: 23/05/2018].

πήρες καινούρια παπούτσια, το μπουφάν σημαντικό,
πήρες.. ρολόι, γυαλιά, καπέλο συλλεκτικό
εγώ πήγα πολύ μακριά να πάρω καινούριο μυαλό αλήθεια σώθηκα,
δεν έζησα το όνειρό σου αντίθετα εσύ το ονειρεύτηκες εγώ προσγειώθηκα

Αφήνω πίσω το τσαρδί μου
τις γειτονιές τα πάρκα τις αγκαλιές τα μπουκάλια να μιλήσω
μένουν πίσω οι δικοί μου (οι λόφοι) μικρή μου,
περίμενε με στο κατώφλι όταν γυρίσω

Σε όποιον δρόμο και να πατώ δεν ξεχνώ δρόμους που ανδρώθηκα
άνοιξε το μάτι μου σε ό,τι βλέπω απλώθηκα,
ένοιωσα ανθρώπους και αυτοί οι άνθρωποι νοιώσαν εμένα
έβγαζαν νόημα οι λέξεις όμωςμίλαγε το βλέμμα
το βήμα μου αργόσυρτο γιατί σέρνει τις ρίζες
ζω με πάθος το σήμερα σε πολιτείες γκρίζες
σε γίγαντες κτίρια είμαι ο νάνος που γυρνάει ο ινδιάνος μου είπες είσαι το δέντρο
που μιλάει
να στέκεσαι περήφανος και να χαμογελάς
κάθε μέρα που ξυπνάς ένα βήμα να προχωράς
την μάχη την χάνεις όταν δεν δίνεις τη μάχη
και να θυμάσαι δεν σε ακούνε όταν δεν τους μιλάς
τώρα στην επιφάνεια ήμουν για χρόνια στην υπόγα
πίστεψε τα λόγια μου πήγα κοντά και τ'όδα
στη χώρα των ελεύθερων δεν υπάρχουν ελεύθεροι
όμως είδαν τον ελεύθερο που κράταγε την φλόγα

Αφήνω πίσω το τσαρδί μου
τις γειτονιές τα πάρκα τις αγκαλιές τα μπουκάλια να μιλήσω
μένουν πίσω οι δικοί μου (οι λόφοι) μικρή μου,
περίμενε με στο κατώφλι όταν γυρίσω

Δρόμοι, πλατείες, μεγάλες γειτονιές
τίποτα δεν είναι ίδιο φίλε εκτός από τις γωνίες
είμαστε μόνοι, γνώμη, όλοι έχουν σαγόνι
και αν στηρίζεις την γνώμη σου ναι μάθε να τρως μπουνιές
να' χεις τη νοοτροπία του φίλου με τους ανθρώπους,
να τους σέβεσαι να τους ακούς.
Βοήθησέ τους
και αν δε τα παίρνεις πίσω να' χεις νοοτροπία σκύλου.
μη γαβγίζεις μη δείχνεις δόντια απλά κατούρησέ τους.
δεν ξεχνώ, δεν το ξεχνώ, μην ξεχνάς, μην το ξεχνάς
εγώ θυμάμαι να θυμάσαι εγώ είμαι ένας από εσάς
εγώ είμαι με απ' αυτούς που θέλουν να ζήσουν το ακραίο που εξερευνούν το
άγνωστο να ανακαλύψουν το νέο
αν κάνεις άγρια ζωή θα σπάσεις τον κωδικό θα νοιώσεις όπως οι λύκοι όταν
κοιτάζουν τον γκρεμό
δεν θα νιώθεις ίχνος φόβου θα είσαι έτοιμος για όλα εγώ έφυγα χαλίκι και
επέστρεψα βουνό

Επιστρέφω στο τσαρδί μου
στις γειτονιές, στα πάρκα, στις αγκαλιές,
τώρα πίνω απ' τα μπουκάλια μαζί πίνουν οι δικοί μου (οι λόφοι) η μικρή μου με
αγκαλιάζει πριν περάσω το κατώφλι (14)

Στο παραπάνω τραγούδι λείπουν οι άμεσες ή έμμεσες αναφορές στην παλιότερη μετανάστευση, καθώς και στο στίχο και τη μουσική των τραγουδιών της ξενιτειάς. Στο τέλος, ο ήρωας αυτού του αφηγήματος επιστρέφει, όμως μετά το τραγούδι ακολουθεί διάλογος στον οποίο περιγράφεται η ψυχολογία του ανέργου χωρίς στήριξη και εκφράζεται η επιφύλαξη από τον ίδιο για το αν όντως θα επιστρέψει, με τελευταία παρέμβαση εξωτερικού ομιλητή να κλείνει το τραγούδι υποστηρίζοντας πως θα το πράξει. Παραθέτουμε το διάλογο:

-Ρε φίλε είμαι τελειωμένος εδώ πέρα, δουλειά δεν υπάρχει, το σπίτι μας το παίρνει η τράπεζα, είμαι για να βγαίνω έξω, λέω να πάω στον αδελφό μου.

- Η Δήμητρα πως το πήρε;
- Τι να το πάρει και η Δήμητρα, καταλαβαίνει ρε φίλε.
- Δηλαδή δε θα γυρίσεις ποτέ ε;
- Ξέρω εγώ ρε φίλε;
- Θα γυρίσει παιδιά, θα γυρίσει.

Το επόμενο hip hop τραγούδι είναι ενός από τα παλιότερα και γνωστότερα συγκροτήματα της σκηνής. Ο MC τους,³¹ γνωστός ως BD Foxmoor, είναι από τις πιο αναγνωρίσιμες φιγούρες, αναφέρεται πολύ συχνά στην προέλευσή του από το Πέραμα και τονίζει τον προσφυγικό χαρακτήρα της περιοχής, με αρκετά τραγούδια να αφορούν τους πρόσφυγες και μετανάστες με χαρακτηριστικό το τραγούδι «Πρόσφυγας». Το τραγούδι με τίτλο «Τη μέρα που γυρίζουν τα πουλιά»(15) κυκλοφόρησε το 2017, ανέβηκε στο YouTube τον Αύγουστο του 2017 κι έχει ήδη ξεπεράσει τις 80.000 προβολές. Η αφήγηση εδώ είναι η ακόλουθη:

*Όταν είσαι μακριά από όσα νοιάζεσαι κι αγαπάς
κι από όσα η τύχη σε μεγάλωσε παρέα
απ' ανάγκη γέρνεις πάνω σε μνήμες κι ακουμπάς
τα όμορφα που κάπου στα χρεώνουνε λαθραία.
Η κατάλληλη λέξη υπάρχει εδώ και αιώνες
για κάθε Ιθάκη μας κι αυτή είναι ο Νόστος,
ώστε τα παλέματα μας με τους χειμώνες
μέσα μας να μη ντανιάζονται σιγή και σκότος.
Το ξέρω είναι πανέμορφο στο κόσμο να βολτάρεις
Μα άλλο η βόλτα κι άλλο πήρα των ομματιών μου
Άλλο να διαλέγεις απάγκιο και να γουστάρεις
άλλο να επιβιώνω κι άλλο η συλλογή εμπειριών μου.
Στα χρόνια αυτά που κάνουν κουμάντο οι έσχατοι
Δεν απέμεινε στη χώρα αυτή μήτε γητειά
κι έτσι τη πληρώνουν οι μόνοι και οι αταίριαστοι
και για τους λεύτερους παντού είναι ξενιτιά.*

³¹ Ο τραγουδιστής εκ του Microphone.

Αυτά τα καθίκια μας κάνουν να μοιάζουμε
σαν το σιφόνι στον καμπινέ της οικουμένης
μπορεί να φαίνεται ότι δειλιάζουμε
σαν έρθει η ώρα όμως να περιμένεις.

Εύχομαι μανά να 'σαστε γεροί
οπού κι αν βρέθηκα δε ζήλεψα φωλιά
θα με δείτε όταν καλώσουν οι καιροί
τη μέρα που γυρίζουν τα πουλιά

Η λέξη ξενιτιά πια δε 'ναι πολιτικά ορθή
αυτό σας μαράνε κι όχι οι ριγμένες μαύρες πέτρες
σκοπός σας να ακυρωθεί ό,τι δε πουληθεί
αδειάσατε όλες τις επικίνδυνες φαρέτρες.
Στο τέλος θα μας μείνουν εδώ μόνο οι φελοί
και τα δουλικά μιας all inclusive χώρας
στις φυλακές σας θα σαπίζουν οι τρελοί
κατ' εντολήν κάθε περαστικής σπεκουλαδόρας.
Μου λείπουν ήδη πολύ όσοι έχουν φύγει
μα ντρέπομαι να τους ζητήσω να υποστούν
το καθεστώς το νιόβγαλτο που στήσανε οι λίγοι
που μεγαλώνει σφαχτάρια για να θυσιαστούν.
Ας κάνουν ό,τι τους φωτίσει η ζωή
θα κρατήσω απλά κάποια απ' τα λόγια τους
κάποια χαμόγελα, κάποια όνειρα, την προσμονή
ότι οι εχθροί θα πέσουν κάποτε απ' τα βόλια τους.
Θα κοιτάω κι εγώ ψηλά όταν οι καιροί καλώσουν
αν δεν έχω απογίνει ότι σιχαίνομαι
μπορεί να 'μαι τυχερός και ν' αδελφώσουν
όσα όμορφα μου λείπουν και πικραίνομαι.
Αν όχι, κάθε ευχή μου μαζί σας να 'ναι
ν' αφήνετε φωτιά σε κάθε του κόσμου πυροστιά για όσους λεύτερους ξεμείναν και

βαστάνε

ν' αφηγείστε ότι παντού είναι ξενιτιά...(15)

Σε αντίθεση με τη σχετικά μικρή παραγωγή τραγουδιών που συνδέονται με τη μετανάστευση των σύγχρονων Ελλήνων φαίνεται να είναι μεγάλη, αναλογικά, η παραγωγή τραγουδιών που γράφονται για τους πρόσφυγες και τους μετανάστες που έρχονται από την αλλοδαπή ή όπως και η παραγωγή τραγουδιών που εντάσσονται στην κατηγορία των αντιρατσιστικών - αντιφασιστικών τραγουδιών, τα οποία όμως παράγονται και από τους ίδιους τους μετανάστες, όπως το αλβανικό hip hop, αφρικανικής καταγωγής καλλιτέχνες όπως ο «Νέγρος του Μοριά» ή ο MC Yinka που τραγουδάνε συχνά τη μετανάστευση. Πρόκειται για η δεύτερη γενιά μεταναστών, ενταγμένη στην ελληνική κοινωνία σε μεγάλο βαθμό αλλά εκτεθειμένη πολλές φορές σε ρατσιστική συμπεριφορά, έτσι δεν μπορούν οι καλλιτέχνες της να μην αναφερθούν καθόλου στις ιδιαιτερότητές τους.

Ωστόσο εντοπίσαμε και ορισμένα τραγούδια με αναφορές στην παλιά μετανάστευση όπως εκείνο του Θανάση Παπακωνσταντίνου με τον τίτλο «Στην Αμερική» (16) ηχογραφημένο το 2006 από τον Σωκράτη Μάλαμα.

*Ο τόπος που μεγάλωσα κρυφό παράπονο έχει,
που η θάλασσα δε δέχτηκε το χρώμα του να βρέχει.*

*Παρόλα αυτά του ωκεανού, ξέρω, το μαύρο κύμα
σε πάει ίσα στο βυθό σε πάει και στην Κίνα.*

A! και στην Αμερική, μαζί με τη Μαρίκα, το Δούσια τον Κωστή.

*Ο τόπος που μεγάλωσα κρυφό παράπονο έχει,
που η θάλασσα δε δέχτηκε το χρώμα του να βρέχει.*

*Παρόλα αυτά του ωκεανού, ξέρω, το μαύρο κύμα
σε πάει ίσα στο βυθό σε πάει και στην Κίνα.*

A! και στην Αμερική, μαζί με τη Μαρίκα, το Δούσια τον Κωστή.

Τους βλέπω μπρος τα μάτια μου μες το παλιό βαπόρι

σα στρείδια στο κατάστρωμα οι μετανάστες όλοι.

Βουβές γυναίκες, άλαλες που δύναμη αναβλύζουν,

παιδάκια που δε νιώθουνε το δρόμο που βαδίζουν.

A! Τα χρόνια τα παλιά, βαριά φορτία φεύγαν για την Αμέρিকা.

Του Κατσαρού ανεμίζουνε τα κατσαρά μαλλιά του,

καθώς κοιτάζει αντίθετα προς τη γενέτειρά του.

Του φέρνει ο άνεμος στ' αυτιά τραγούδια αγαπημένα,

τα 'παιξε στην κιθάρα του, τα 'δωσε και σε μένα.

A! απ' την Αμερική, μαζί με τη Μαρίκα, το Δούσια τον Κωστή.

Και σαν το κουρελόβαρκο αδειάσει στο λιμάνι,

θα τους στοιβάξουν στη σειρά οι ξένοι πολισμάνοι.

Άλλοι θα 'χουν τον τρόπο τους και θα ευδοκιμήσουν

και άλλοι ως να πεθάνουνε τη δίψα δε θα σθήσουν.

A! στην Αμερική Ελλάδα σαν αγριόχορτο φύτρωσες και κει.

Τους βλέπω μες τα μάτια μου μες το παλιό θαπόρι

σα στρείδια στο κατάστρωμα οι μετανάστες όλοι. (16)

Το τραγούδι είναι υπενδεδυμένο με τα ηχητικά και μουσικά γνωρίσματα του αμερικανικού ηχοτοπίου. Στην εκτέλεση του δίσκου χρησιμοποιούνται samplers από κάποια φωνή με αμερικάνικη προφορά να επαναλαμβάνει λέξεις όπως United States, Washington. Ακούγεται επίσης η λέξη *πουρ* η οποία μπορεί να ερμηνευθεί με δύο τρόπους. Μπορεί να ερμηνευθεί ως *pure*, λέξη που στα αγγλικά συνοδεύει πολύ συχνά τη λέξη *race* και εκφράζει την καθαρή φυλή (*pure race*) και αναφέρεται στην απειλή που ένιωθαν οι Αμερικάνοι από τους μετανάστες αλλά και στον ρατσισμό που επικρατεί όχι μόνο στην Αμερική αλλά και διεθνώς την περίοδο του πρώτου ρεύματος μετανάστευσης και συνέβαλε στην άνοδο των δικτατορικών/φασιστικών καθεστώτων εντός και εκτός Ευρώπης. Η δεύτερη ερμηνεία παραπέμπει στη φτώχεια (*poor*).

Εδώ η μουσική, από τη μεριά της, παραπέμπει στην Αμερική καθώς τα όργανα, με πρωταγωνιστές τις κιθάρες, παίζουν χαρακτηριστικά μοτίβα παρμένα από τη μπλουζ μουσική μέχρι τη μέση του 2^{ου} λεπτού που κυριαρχεί ένας 4σημος ρυθμός σαν τσιφτετέλι, κυριαρχούν διπλόχορδα νυκτά όργανα και ελληνικές αρμονίες με

έμφαση στη εναλλαγή της τονικής ελάσσονας συγχορδίας και της συγχορδίας ελαττωμένης εβδόμης. Ταυτόχρονα οι πινελιές από τις κιθάρες σε αμερικάνικα μοτίβα δεν σταματάνε. Στις συναυλιακές εκτελέσεις όλα αυτά τα μουσικά στοιχεία γιγαντώνονται. Η εκτέλεση ξεκινάει με διάλογο κιθάρας (μπλουζ στοιχείου) και κλαρίνου (ελληνικό στοιχείο), ενώ μπορεί να μπει εμβόλιμα και κάποιο δημοτικό τραγούδι, όπως το «Ξενιτεμένο μου πουλί» ή κάποιο άλλο, ή η κιθάρα να παίξει ένα απόσπασμα από το «Μινόρε του τεκέ», τραγούδι ηχογραφημένο και στην Αμερική κ.ο.κ.. Η ιστορία του τραγουδιού περιγράφει το ταξίδι ενός ορεσίβιου προς την Αμερική με ένα υπερωκεάνιο. Μας μεταφέρει παραστατικά σκληρές εικόνες από το ταξίδι και την υποδοχή τους από τις τοπικές αρχές και την κοινωνία. Στα ρεφρέν τέλος, αναφέρονται οι περισσότεροι από τους Έλληνες και τις Ελληνίδες μουσικούς που έκαναν μουσική καριέρα στην Αμερική: οι Μαρίκα Παπαγκίκα, Κώστας Δούσιας (ή Δούσας), Κωστής Μπέζος και ο Γιώργος Κατσαρός-Θεολογίτης.

Στο σημείο αυτό, πρέπει να γίνει μια ιδιαίτερη αναφορά στον κιθαρίστα Δημήτρη Μυστακίδη (μόνιμο ακουστικό κιθαρίστα του Θανάση Παπακωνσταντίνου) ο οποίος το 2017 επιλέγει να ηχογραφήσει το δίσκο «*America*», έναν δίσκο με τραγούδια που αναφέρονται στη μετανάστευση των Ελλήνων στην Αμερική, κυρίως αυτών που ηχογραφήθηκαν εκεί με την τεχνική της «τσιμπητής» κιθάρας. Ο ίδιος ισχυρίζεται ότι αυτή η τεχνική είναι υβρίδιο καθώς είναι επηρεασμένη από τα κουρδίσματα των μπλουζ κιθαριστών. Συνοδεύει δε το δίσκο με το εξής ποίημα:

Το ίδιο έργο με άλλους πρωταγωνιστές

Είδα

μια ανήμπορη χώρα να διώχνει τα παιδιά της

τη μεγαλειώδη προσπάθεια επιβίωσης και προσαρμογής

τη δύναμη του ονείρου

την ελπίδα

την αλληλεγγύη

το φόβο και το ρατσισμό των βολεμένων

Τα παραδείγματα που παρατέθηκαν αποτελούν μια ένδειξη ότι θα αποτελούσε μηδενιστική προσέγγιση ο ισχυρισμός κάποιου πως το φαινόμενο της

μετανάστευσης, δεν έχει απασχολήσει καθόλου το ελληνικό λαϊκό τραγούδι. Εντοπίζονται αρκετά τραγούδια, ελάχιστα όμως από το εμπορικό λαϊκό τραγούδι, από είδη μουσικής που συνδέονται με πιο εναλλακτικές κουλτούρες. Βρίσκουμε τραγούδια από το hip hop αλλά και από το «έντεχνο», είτε εκείνο που έχει περισσότερη σχέση με το ροκ και εν γένει τον ηλεκτρικό ήχο, είτε αυτό που συνδέεται περισσότερο με ελληνικά στοιχεία. Εκτός από τα παραδείγματα που παρατέθηκαν υπάρχουν αρκετά ακόμα τραγούδια όπως το τραγούδι «Ερωτικός Μετανάστης» του συγκροτήματος Chroma με συμμετοχή του τραγουδοποιού Ζακ Στεφάνου με το χαρακτηριστικό στίχο:

Σ'αυτή την δύσκολη οικονομικά στιγμή, γίνε κι εσύ, ερωτικός μετανάστης

Από το Ηράκλειο στη Αμερική, γίνε κι εσύ, ερωτικός μετανάστης

Θα δεις να αλλάζει στο καλύτερο η ζωή, γίνε κι εσύ, ερωτικός μετανάστης

Είναι ο έρωτας το νόημα της ζωής, γίνε κι εσύ... ερωτικός μετανάστης...

Άλλες φορές η μετανάστευση εκφράζεται μέσα από τραγούδια παρωδίες όπως το hip hop τραγούδι «Αντίο Γιάννη» (και η συνέχεια του «Αντίο Γιάννη 2» των Σέξπυρ, Βασίλη Λόγιου και Μαύρου Ήλου. Χαρακτηριστικό του τραγουδιού είναι το «Μάνα πάω να κάνω rap στα ξενικά» μουσικά επιστρατεύονται στο μελωδικό, ρεφρέν ένα βιολί με υπερβολικό vibrato που παραπέμπει σε κλάμα, μαζί με μια τσιριχτή επίσης κλαψιάρικη φωνή, που μας μεταφέρουν στη δραματική και επώδυνη κατάσταση του μετανάστη και των βιωμάτων του. Σε κάθε περίπτωση εντοπίζουμε και άλλα σχετικά με το περιεχόμενο της μετανάστευσης τραγούδια, που δε θα τα παραθέσουμε όλα, κυρίως όμως επισημαίνουμε για άλλη μια φορά ότι η hip hop σκηνή με αναφορές στη μετανάστευση, όχι μόνο τη σημερινή, εκπροσωπεί περισσότερο το θέμα μας. Στο hip hop πολύ συχνά ενείδει αφιέρωσης, π.χ. «Αυτό είναι για τα αλάνια που είναι στο εξωτερικό», ακούμε κάτι σχετικό. Τέλος από τη Γερμανία εντοπίζονται δύο μετανάστες δεύτερης γενιάς που κάνουν hip hop με ελληνικό στίχο όπως ο Alitiz, καθαρά σε στυλ gangsta ή ο Metanastis, ενώ αξιοσημείωτο είναι ότι έχουν μουσικές συνεργασίες με άλλους μετανάστες από Τουρκία και ανατολική Ευρώπη.

Άρα υπάρχει ρεπερτόριο, πιθανότατα όχι τόσο μεγάλο όσο αυτό που μας έδωσε η δεκαετία του '60 ή η δημοτική παράδοση, σίγουρα όμως ακόμα δεν είναι τόσο διαδεδομένο και δεν μπορεί να υπερκεράσει το παλιότερο ρεπερτόριο, το οποίο λειτουργεί ως υποκατάστατο και για αυτό ξαναπαίζεται συνεχώς και πολλές φορές διασκευάζεται. Στα ρεμπετάδικα παίζονται πολλά τραγούδια που μιλούν για την ξενιτειά, στα πανηγύρια ακούγονται περισσότερο αλλά και στις μουσικές σκηνές και στις συναυλίες διασκευάζονται συχνά αυτά τα τραγούδια. Για παράδειγμα αν δοκιμάσει κανείς να ακούσει το τραγούδι *Ξενιτεμένο*³² μου πουλί στο YouTube θα συνειδητοποιήσει ότι εκτός από γνωστούς τραγουδιστές του δημοτικού τραγουδιού, υπάρχουν διασκευές από ζωντανές ηχογραφήσεις ή τηλεοπτικές εμφανίσεις, πάρα πολλών καλλιτεχνών πολύ διαφορετικών μεταξύ τους: τον Γιάννη Χαρούλη (κρητικό «έντεχνο» τραγουδιστή και τραγουδοποιό) να το λέει μαζί με το συνεργάτη του Κωσταντίνο Πιστιόλη που παίζει κλαρίνο, τους Villagers of Ioannina City (metal συγκρότημα με κλαρίνο στους οποίους έχει επίσης παίξει ο Πιστιόλης), τη Λιζέτα Καλημέρη (στην αιγαιοπελαγίτικη εκδοχή του), τη μαθητική μπάντα *Tourlou The Band* από το φεστιβάλ μαθητικών συγκροτημάτων και πολλοί άλλοι ακόμα.

Χαρακτηριστική είναι και η επανεμφάνιση του τραγουδιού το «*Ψωμί της ξενιτειάς*» που τραγούδησε ο Στέλιος Καζαντζίδης το 1970 στο δίσκο «*Ένα γράμμα*», ως προς τον τρόπο που ένα τραγούδι σήμερα μπορεί να έχει μεγάλη απήχηση, επισφαλή και εφήμερη όμως. Η πολύ δημοφιλής λαϊκή τραγουδίστρια Πάολα, στις ζωντανές της εμφανίσεις παίζει αυτό το σχετικά ξεχασμένο τραγούδι και το κάνει πιο αργό μετατρέποντάς το σε μια μπαλάντα -ενώ αρχικά ήταν ένα γρήγορο κομμάτι- που της δίνει τη δυνατότητα να το λέει με τρόπο πανομοιότυπο με τον Καζαντζίδη, τραβώντας ακόμα περισσότερο με τη φωνή της συγκεκριμένες φράσεις. Το 2016 δε, το παίζει και στη τηλεοπτική εκπομπή «*Στην υγεία μας*»³³.

³² Η κάποιες φορές *Ξενιτεμένα μου πουλιά*, είναι γνωστότερο στην ηπειρώτικη εκδοχή του αλλά υπάρχει σχεδόν σε όλη την Ελλάδα με διαφορετική μουσική. Υπάρχει και τραγούδι του Χρήστου Λεοντή με άλλους στίχους.

³³ Εκπομπή με δεκάδες καλεσμένων που προσπαθεί να αποδώσει το κλίμα ενός τραπέζιου αλλά με πολύ αυξημένο ρόλο της ζωντανής μουσικής, δεν είναι η μοναδική στην ελληνική τηλεόραση. Σε

Μετά από αυτή την επανεμφάνιση ένας διαγωνιζόμενος σε ένα από τα talent show της ελληνικής τηλεόρασης, το X- Factor επιλέγει να το πει στην ακρόαση με μια κιθάρα. Πρόκειται για ένα δεκαεξάχρονο «τσιγγανάκι από το Δενδροπόταμο Θεσσαλονίκης», όπως απαντάει όταν το ρωτάει η επιτροπή από που προέρχεται. Έτσι ο Αλέξανδρος Σαγκούρης, μαθητής μουσικού σχολείου χωρίς δισκογραφία ακόμη, καταλήγει να είναι το πιο προβεβλημένο video στο YouTube με αυτό το τραγούδι, καθώς έγινε πολύ γνωστό μέσα από τα κοινωνικά δίκτυα, έγινε *viral*. Μέσα σε ένα χρόνο έχει φτάσει κοντά στις 2,3 εκατομμύρια προβολές, με δεύτερη την προαναφερθείσα εκτέλεση της Πάολα με πάνω από 2εκατομμύρια προβολές. Η πιο προβεβλημένη εκτέλεση με τη φωνή του Καζαντζίδη είναι τέταρτη στη σειρά, χωρίς να έχει ούτε 500.000 προβολές. Εδώ θα πρέπει να συνυπολογίσουμε ότι το video του εφήβου είναι αναρτημένο στο YouTube από επίσημο κανάλι, ενώ το video της Πάολα και η αυθεντική εκτέλεση από ερασιτεχνικό λογαριασμό.

Είδαμε λοιπόν τις διάφορες πτυχές του φαινομένου σήμερα. Μελετήσαμε τα περιορισμένα, προς το παρόν τραγούδια για τη σύγχρονη ελληνική μετανάστευση και τα υποκατάστατα των τραγουδιών της ξενιτειάς, δηλαδή τραγούδια γενικά για το προσφυγικό και το μεταναστευτικό ζήτημα με κυρίαρχη ιδέα την καταγγελία του ρατσισμού, και την επίμονη επανεμφάνιση παλιότερου ρεπερτορίου. Στο επόμενο κεφάλαιο θα δούμε τι έχουν να πουν για όλα αυτά οι ίδιοι οι μετανάστες που βρίσκονται σήμερα στην αλλοδαπή, σε σχέση με τα δικά τους βιώματα, τα ακούσματά τους και τη σχέση τους με τη μουσική και φυσικά τη σχέση τους με τη μουσική γύρω από τη μετανάστευση.

αυτές τις εκπομπές είναι πολύ κρίσιμος ο ρόλος του παλιότερου λαϊκού τραγουδιού, τέλος συνήθως προβάλλονται Σάββατο βράδυ, υποκαθιστώντας μια κανονική έξοδο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΡΙΤΟ

Η ΕΜΠΕΙΡΙΚΗ ΈΡΕΥΝΑ

3.1 Η ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΤΗΣ ΈΡΕΥΝΑΣ

3.1.1 Η ΑΝΑΓΚΗ ΚΑΙ ΟΙ ΔΥΣΚΟΛΙΕΣ ΤΩΝ ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΩΝ

Το τρίτο ρεύμα της εξερχόμενης μετανάστευσης δεν εμφανίζει, τουλάχιστον ακόμα, κάποιου είδους οργάνωση σε επίπεδο μεταναστευτικών-διασπορικών κοινοτήτων, όπως αναλύθηκε στα προηγούμενα κεφάλαια. Επίσης η χαρτογράφηση των σύγχρονων μεταναστών δεν έχει γίνει ακόμα σε βάθος. Καθίσταται σαφές, με βάση αυτά τα δύο στοιχεία, πως η *δειγματοληψία επί τη βάσει των πιθανοτήτων* είναι μάλλον αδύνατη, σίγουρα δεν θα μπορούσε να εξαγάγει ασφαλή συμπεράσματα στα πλαίσια μιας τέτοιας εργασίας. Στην παρούσα έρευνα χρησιμοποιήθηκε λοιπόν αναγκαστικά η μέθοδος της *δειγματοληψίας βασισμένης στα διαθέσιμα υποκείμενα* (Babbie 2011, σελ. 289), τα οποία δεν είναι τυχαίοι περαστικοί ή, για παράδειγμα, άνθρωποι που έτυχε να αναχωρούν κάποια μέρα από το αεροδρόμιο Ελευθέριος Βενιζέλος μετά τις χριστουγεννιάτικες διακοπές, αλλά πρόσωπα του κοινωνικού μου περιβάλλοντος, καθώς και διαδικτυακοί φίλοι/ες και γνωστοί/ές που έχουν μεταναστεύσει τα τελευταία χρόνια σε χώρες του εξωτερικού. Επίσης, ακολουθήθηκε εδώ η μέθοδος της *δειγματοληψίας χιονοστιβάδας*, δηλαδή, τα άτομα στα οποία προώθησα το ερωτηματολόγιο και έπειτα από δική μου προτροπή προώθησαν σε άλλους μετανάστες το ερωτηματολόγιο. Τέλος, επιλέχθηκε ο ανοιχτός τύπος ερωτήσεων με δομημένο ερωτηματολόγιο γιατί η έρευνα είναι ποιοτική και όχι ποσοτική, ωστόσο

μερικά ερωτήματα είναι διατυπωμένα με τέτοιο τρόπο ώστε να μπορούν να απαντηθούν και μονολεκτικά

3.1.2 ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΤΟΥ ΕΞΕΤΑΖΟΜΕΝΟΥ ΔΕΙΓΜΑΤΟΣ – ΣΥΝΘΕΣΗ

Το εξεταζόμενο δείγμα σίγουρα δεν είναι αμερόληπτο, ωστόσο είναι ενδεικτικό του τρίτου ρεύματος μετανάστευσης³⁴, ειδικότερα του φαινομένου του brain drain, καθώς όλοι έχουν ακαδημαϊκή μόρφωση και μόνο δύο (2) εξ αυτών δεν έχουν μεταπτυχιακό. Απαντήθηκαν συνολικά 21 ερωτηματολόγια από ανθρώπους ηλικίας από 22 έως 44 χρονών. Όλοι έχουν φύγει μετά το 2006. Τρεις έφυγαν πριν το 2010, 13 κατά τη διάρκεια της πενταετίας 2010-2014 και πέντε από το 2015 έως σήμερα. Μόνο έξι (6) άτομα πήγαν κατευθείαν για δουλειά στο εξωτερικό, οι τρεις (3) από αυτούς σε παλαιότερη χρονική περίοδο είχαν κάνει μεταπτυχιακές σπουδές σε χώρα του εξωτερικού και οι υπόλοιποι/ες ξεκίνησαν με σπουδές στο εξωτερικό και έμειναν για δουλειά μετά τις σπουδές τους, ενώ επτά (7) άτομα εργάζονται σε ακαδημαϊκό περιβάλλον. Η απάντησή τους στο ερώτημα των αιτίων της μετανάστευσής τους περιλαμβάνει την εύρεση αξιοπρεπούς εργασίας, ωστόσο τέσσερα (4) άτομα αναφέρουν ότι επιζητούν και την πολυπολιτισμικότητα ή τις νέες εμπειρίες. Τέλος, κανείς δεν δηλώνει με κατηγορηματικό τρόπο ότι δεν ενδιαφέρεται να επιστρέψει στην Ελλάδα. Αξίζει να σημειώσουμε ότι, ανάμεσα στα

³⁴Τα δημογραφικά χαρακτηριστικά αυτού του δείγματος είναι αρκετά παρόμοια με το προφίλ του σύγχρονου μετανάστη που περιγράφει η έρευνα της ICAP που αναφέρθηκε στην υποενότητα 3.2.1., σελ. 40.

εικοσιένα (21) άτομα, οι τρεις (3) είναι επαγγελματίες μουσικοί, ένας εργάζεται στη μουσική τεχνολογία και υπάρχουν και δύο ερασιτέχνες μουσικοί³⁵.

3.1.3 Η ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΟΥ ΕΡΩΤΗΜΑΤΟΛΟΓΙΟΥ

1) Υπάρχει συλλογική κοινωνική ζωή των σύγχρονων Ελλήνων/ίδων μεταναστών/ριών στο μέρος όπου ζείτε³⁶; Η μουσική έχει κάποιο ρόλο σε αυτή;

2) Ποιες είναι οι μουσικές σας προτιμήσεις; Άλλαξαν καθόλου μετά τη μετανάστευσή σας;

3) Ακούτε καθόλου τα παλιά τραγούδια της ξενιτιάς-μετανάστευσης (δημοτικά, ρεμπέτικα, λαϊκά, έντεχνα, κ.ο.κ.); Αν ναι σε ατομικές ή συλλογικές στιγμές;

4) Υπάρχουν σύγχρονα τραγούδια που θεωρείτε ότι αναφέρονται, έστω και έμμεσα, στη μετανάστευση;

5) Εάν υπήρχε σήμερα αξιοσημείωτη παραγωγή σύγχρονου τραγουδιού για τη μετανάστευση πιστεύετε ότι θα σας άρεσε και θα σας εξέφραζε; Νιώθετε την έλλειψη αυτού του ρεπερτορίου; Υπάρχει κάποιο τραγούδι (σχετικό με τη μετανάστευση, παλιό ή νέο) με το οποίο έχετε νιώσει ταύτιση και αν ναι περιγράψτε τη συνθήκη;

6) Πότε φύγατε στο εξωτερικό και σε ποια ηλικία; Γιατί φύγατε και τι κάνατε στην Ελλάδα πριν φύγετε στο εξωτερικό; Τι δουλειά/ές έχετε κάνει κατά τη διάρκεια της παραμονής σας στο εξωτερικό;

³⁵ Η υποενότητα 4.1.2 αποτελεί την επεξεργασία των απαντήσεων στις ερωτήσεις 6,7,8,9,10,11,12. Των ερωτήσεων δηλαδή που δεν έχουν άμεση σχέση με τη μουσική καθώς και των ερωτήσεων που αφορούν τα δημογραφικά στοιχεία του δείγματος.

³⁶ Δεν χρειάζεται αυτή [η συλλογική/κοινωνική ζωή] να σημαίνει απαραίτητα κάποιον επίσημο μεταναστευτικό σύλλογο δηλωμένο στο πρωτοδικείο, αλλά μπορεί να εκφράζεται και με άτυπες μορφές όπως οι απλές κοινωνικές συναναστροφές, κάποιο bar που μπορεί να έχει ένας μετανάστης και λειτουργεί ως τόπος συνάντησης, μια συναυλία ελληνικής μουσικής ή οτιδήποτε άλλο.

7) Τι προσδοκάτε από την παραμονή σας στο εξωτερικό; Θέλετε να γυρίσετε στην Ελλάδα;

8) Ηλικία.

9) Φύλο.

10) Επίπεδο μόρφωσης.

11) Τόπος Κατοικίας στην Ελλάδα.

12) Τόπος κατοικίας στο εξωτερικό.

3.2 Η ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΩΝ ΕΠΙΜΕΡΟΥΣ ΕΡΩΤΗΜΑΤΩΝ

3.2.1 ΣΧΟΛΙΑΣΜΟΣ ΚΑΙ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΑΠΑΝΤΗΣΕΩΝ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΡΩΤΗΣΗ 1

Στην πρώτη ερώτηση επιχειρείται να ανιχνευθεί σε πρώτο επίπεδο αν οι σύγχρονοι Έλληνες μετανάστες σχηματίζουν «κοινότητες» και αν η μουσική βοηθάει σε αυτή τη διαδικασία. Η επισήμανση της υποσημείωσης στην ερώτηση αυτή, όπως αποδεικνύεται και από τις απαντήσεις, ήταν απαραίτητη διότι οι επίσημες κοινότητες εκφράζουν κατά κανόνα ανθρώπους που έχουν μεταναστεύσει εδώ και δεκαετίες και οι νέοι μετανάστες δεν έχουν, προς το παρόν, μεγάλη εμπλοκή με αυτές.

Όλοι αναφέρουν ότι υπάρχει συλλογική ζωή των Ελλήνων μεταναστών, ωστόσο κανένας δεν αναφέρεται στην επίσημη Ελληνική Κοινότητα με οικειότητα, πολλοί μάλιστα δηλώνουν αρκετά κατηγορηματικά την απόσταση που έχουν από αυτή. Η πλειοψηφία αναφέρει ότι η μουσική διαδραματίζει σημαντικό ρόλο, πλην εκείνων που κατοικούν σε πολύ μικρές πόλεις, σε αυτή την περίπτωση όμως χαρακτηριστική είναι η απάντηση του P από το Γκλώστερ: *«Δεν θα έλεγα πως έχει φτάσει στο επίπεδο της συλλογικής κοινωνικής ζωής αλλά πως έχουν φτιάξει ένα μικρό whats app group³⁷ και κανονίζουν εξόδους. Σίγουρα εδώ η μουσική δεν είναι ισχυρός παράγοντας γιατί συναντάς άτομα με πολύ διαφορετικές αναφορές. Σίγουρα σε*

³⁷Εφαρμογή για κινητά τηλέφωνα με δωρεάν μηνύματα συνομιλίας.

μεγαλύτερες πόλεις όπως το Λονδίνο γίνονται τύπου *Greek nights* (=ελληνικές βραδιές) με λαϊκά / ελαφρολαϊκά». Εδώ δεν διαμορφώνεται απλώς ένας μη ικανός αριθμός ανθρώπων για διαφοροποιήσεις όπως θα δούμε στις απαντήσεις μεταναστών σε μεγαλύτερες πόλεις με πολλούς Έλληνες μετανάστες, αλλά φαίνεται να μη λειτουργεί καν η μουσική ως ένα επιπλέον στοιχείο συνοχής για αυτούς. Δεν μπορεί να υπάρξει μια κοινά αποδεκτή ελληνική μουσική, όπως φαίνεται ότι μπορούσε να γίνει στα παλιότερα ρεύματα, και δεν διαφαίνεται επίσης πως υπάρχει ιδιαίτερη ανάγκη να ακουστεί η ελληνική μουσική, είτε επειδή σε κάποιους δεν τους λείπει, είτε διότι θα επιστρέψουν στη χώρα τους, είτε διότι έχουν τη δυνατότητα να ακούν, όχι όπως παλιότερα τις πλάκες (δίσκοι βινυλίου) που είχαν στις βαλίτσες τους ή ήταν διαθέσιμες σε κάποιο κατάστημα πώλησης δίσκων, αλλά ό,τι είναι διαθέσιμο στις διάφορες πλατφόρμες στο διαδίκτυο, δηλαδή τα πάντα!

Μπορούμε να πούμε ότι οι πολιτισμικές διαφοροποιήσεις που υπάρχουν στην ελληνική κοινωνία εμφανίζονται και στην έστω και «φιλτραρισμένη» μικρογραφία της, έτσι όπως διαμορφώνεται στις διάφορες πόλεις του εξωτερικού όπου ζουν Έλληνες και απ' ό,τι φαίνεται, υπάρχει απευθείας σύνδεση μεταξύ του μεγέθους της κοινότητας και της ποικιλομορφίας που εμφανίζεται σε αυτή. Για παράδειγμα, στο Βερολίνο καταγράφονται δύο διαχωρισμοί στα τρία ερωτηματολόγια που απαντήθηκαν. Ο διαχωρισμός Ελληνική Κοινότητα – νεότεροι μετανάστες, περιγράφεται από τη Ν λέγοντας: «...όμως υπάρχει διαχωρισμός μεταξύ παλαιών και νέων μεταναστών, και χωροταξικός διαχωρισμός. Οι παλιοί συγκροτούνται γύρω από την κοινότητα η οποία είναι σε μια απομονωμένη περιοχή, αντίθετα οι νέοι μετανάστες συχνάζουν σε κάποια μαγαζιά που έχουν Έλληνες σε άλλες περιοχές πιο κεντρικά, σε μαγαζιά με πιο βερολινέζικη αισθητική, έχουν και λίγο Ελλάδα αλλά όχι στη λογική του γκασταρμπάιτερ. Γίνονται συναυλίες Ελλήνων καλλιτεχνών τα τελευταία χρόνια, έντεχνων, εναλλακτικών κλπ. Σε κάποια μαγαζιά, συνήθως Ελλήνων, διοργανώνονται βραδιές με ρεμπέτικα». Ο διαχωρισμός αυτός συγκροτείται με βάση το κριτήριο της χρονικής έλευσης στο Βερολίνο. Παρατηρείται το παράδοξο εύρημα ότι οι νέοι μετανάστες είναι πολιτισμικά ενσωματωμένοι στις χώρες όπου πλέον ζουν, σε σχέση με τους παλιότερους, έχουν δικά τους μαγαζιά τα οποία δεν φέρουν κάποια έντονα διαφοροποιημένα αισθητικά, ενώ οι παλιότεροι δραστηριοποιούνται γύρω από την κοινότητα.

Ο δεύτερος διαχωρισμός αποτυπώνεται με το σχήμα *λαϊκοί-εναλλακτικοί* εντός όμως των νεότερων μεταναστών. Θα μπορούσαμε να πούμε ότι παρατηρείται μια ταυτοτική διάκριση με βάση τις πολιτισμικές τους διαφορές. Ας δούμε πως ακριβώς το περιγράφει ο Λ. από το Βερολίνο: *«Π.χ. η ελληνική κοινότητα διοργανώνει τακτικά πιο «παραδοσιακά» δρώμενα με ελληνική μουσική. Ο πιο λαϊκός κόσμος από Ελλάδα συναντάται σε αμιγώς ελληνικά στέκια, τα οποία αναπαράγουν την αντίστοιχη κουλτούρα που θα περίμενε κανείς να δει στα αντίστοιχα μαγαζιά στην Ελλάδα (σκυλάδικα, σπάσιμο πιάτων κλπ) και συχνά με μια μικρή χρονική καθυστέρηση. Στις πιο εναλλακτικές κουλτούρες συγκεκριμένα στέκια και ιβέντ αποτελούν σημεία αναφοράς, όπως π.χ. εναλλακτικά μπαρ ή κολλεκτίβες ντιτζέι που συμμετέχουν και Έλληνες, τα οποία συγκεντρώνουν πιο εναλλακτικές μερίδες νέων Ελλήνων του Βερολίνου»*. Δηλαδή, η κοινότητα τοποθετείται ως κάτι το ξεχωριστό που κάνει πιο «παραδοσιακά» δρώμενα, αυτό που στερεοτυπικά της αναλογεί να κάνει, και από εκεί και πέρα ο λαϊκός κόσμος πηγαίνει σε «ελληνάδικα»³⁸ για να διασκεδάσει, ακριβώς όπως στην Ελλάδα, και οι πιο «εναλλακτικές μερίδες», εκείνες δηλαδή που επιλέγουν εναλλακτικά ακούσματα μουσικής, εμφανίζονται ενσωματωμένες και μάλιστα και σε επίπεδο μουσικής παραγωγής.

Υπάρχει άραγε κάποιος ταξικός διαχωρισμός ανάμεσα στους Έλληνες μετανάστες που προτιμούν τα ελληνάδικα, τα παραδοσιακά μουσικά στέκια διασκέδασης της κοινότητας από εκείνους που επιλέγουν τα πιο εναλλακτικά στέκια; Θα τείναμε καταρχάς να απαντήσουμε πως κάτι τέτοιο ισχύει και θα ψάχναμε να βρούμε τα κατώτερα κοινωνικά στρώματα στους λαϊκούς και τα ανώτερα στους εναλλακτικούς. Όμως τί είναι πιο ακριβό, να παραγγείλεις ολόκληρες φιάλες και να σπάσεις πιάτα σε ένα τύπο διασκέδασης που στήθηκε στη λογική της υπερκατανάλωσης και της νεόπλουτης υπέρ-επίδειξης ή να πληρώσεις λίγα ευρώ για την είσοδο (εάν υπάρχει) και να πας σε ένα παλιό βιομηχανικό κτήριο ή ένα παλιό καταφύγιο του Β' παγκοσμίου πολέμου και να ακούσεις ηλεκτρονική μουσική καταναλώνοντας τόσο ποτό όσο θα σου ήταν αρεστό χωρίς απαραίτητα να ταυτίζεις το διονυσιασμό με την υπερκατανάλωση ποτού (ή και φαγητού όπως παλιότερα), μέσα στο μαγαζί; Άλλωστε και η σύγχρονη επιστημονική έρευνα

³⁸ Όρος καθιερωμένος για τα μαγαζιά που παίζουν ελληνική εμπορική μουσική.

συνηγορεί υπέρ του αντίθετου, αρκεί να δούμε κάποιες από τις μελέτες για το underground και τις αντικουλτούρες, εναλλακτικές της κυρίαρχης κουλτούρας που αποδεικνύουν ότι, ήδη πριν από τη δεκαετία του '80, και τα πιο λαϊκά κοινωνικά στρώματα έχουν τη δυνατότητα και την ανάγκη να παρακολουθούν τα διεθνή εναλλακτικά ρεύματα και δεν εγκλωβίζονται στην ελληνική λαϊκή μουσική ή μόνο στο mainstream pop του εξωτερικού. Ο Γ.Ν. Κολοβός, στο βιβλίο του *Κοινωνικά απόβλητα: Η ιστορία της πανκ σκηνής στην Αθήνα 1979-2015* (Κολοβός 2015), καταγράφει στέκια και παρέες - φορείς αυτών των υποκουλτούρων τόσο στα φτωχά δυτικά όσο και στα πλούσια βόρεια προάστια της Αθήνας και βεβαίως και στο κέντρο της μητρόπολης.

Στον Δ από το Τορόντο ο διαχωρισμός σε σχέση με την Ελληνική Κοινότητα εμφανίζεται με λίγο πιο ασαφή τρόπο, όμως, δεν φαίνεται να απορρίπτει συλλήβδην την Ελληνική Κοινότητα, ενώ αναφέρει πως οι νεότεροι άνθρωποι έχουν χαλαρές σχέσεις με αυτή: *«Υπάρχει και φυσικά η μουσική παίζει σημαντικό ρόλο γύρω από αυτό. Κυρίως είναι «κακής ποιότητας» ονόματα που πληρώνει η Ελληνική Κοινότητα του Τορόντο για να έρχονται από Ελλάδα σε γιορτές ή δεξιώσεις κλπ. Υπάρχουν λίγες ομάδες νεότερων ανθρώπων με πιο χαλαρές σχέσεις με την κοινότητα οι οποίες ασχολούνται περισσότερο καλλιτεχνικά με το ελληνικό τραγούδι, παίζοντας λίγο εντός και εκτός της κοινότητας»*. Εδώ η διαφοροποίηση εκφράζεται καθαρά υποκειμενικά, αξιολογικά και μάλιστα με το μανιχαϊστικό δίπολο *«κακή μουσική που φέρνει από την Ελλάδα η Κοινότητα – καλλιτεχνική ενασχόληση ομάδων νεότερων ανθρώπων»*, πρέπει να σημειωθεί, ωστόσο, ότι και αυτές οι ομάδες κινούνται *«λίγο εντός και εκτός της κοινότητας»*, τις αντιλαμβάνεται δηλαδή σαν ομάδες που συγκροτούν μια αντικουλτούρα εντός της κοινότητας, υπηρετώντας το υψηλό κριτήριο της αγνής καλλιτεχνικής έκφρασης έναντι των τετριμμένων εμπορικών *«ονομάτων»* που πληρώνονται από την κοινότητα.

Ο Γ από το Leeds σημειώνει: *«Ειδικά τον πρώτο καιρό (ως φοιτητής) σίγουρα η συναναστροφή με ελληνοκυπρίους είναι γεγονός. Greek nights κάθε βδομάδα είναι στο πλάνο με ελληνική μουσική όλων των ειδών από ελαφρολαϊκά μέχρι έντεχνα και ρεμπέτικα ανάλογα με την ομάδα που το διοργανώνει. Παρόλα αυτά θα πω ότι παίζουν πιο πολύ ελαφρολαϊκά (τα γνωστά άγνωστα των clubs).»* Και σε αυτή την

περίπτωση βλέπουμε πολιτισμική διαφοροποίηση, ενώ επιβεβαιώνεται και η επικοινωνία με την ελληνοκυπριακή κοινότητα και η αίσθηση της οικειότητας που παραμένει μεταξύ των δύο λαών. Το στοιχείο της πολιτισμικής συγγένειας αναδεικνύεται και στην απάντηση της Λ από το Παρίσι μια τεράστια μητρόπολη με μεγάλη ελληνική αλλά και τούρκικη κοινότητα: *«Υπάρχει. Σε δύο-τρία εστιατόρια τούρκικα όπου παίζουν λάιβ ελληνική μουσική».*

3.2.2 ΣΧΟΛΙΑΣΜΟΣ ΚΑΙ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΑΠΑΝΤΗΣΕΩΝ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΡΩΤΗΣΗ 2

Με τη 2η ερώτηση επιχειρείται να διερευνηθεί το πολιτιστικό υπόβαθρο, ως προς τη μουσική, των συνεντευξιζόμενων και να διαπιστωθεί κατά πόσο η μετανάστευση κατήυθνε τα ακούσματά τους νοσταλγικά πίσω προς την Ελλάδα ή άλλαξε τις μουσικές τους επιλογές. Επτά (7) άτομα απάντησαν ότι ακούνε περισσότερο ελληνική μουσική μετά τη μετανάστευσή τους ενώ μόνο δύο (2) απάντησαν ότι ακούνε λιγότερο. Σε έξι (6) άτομα κυριαρχεί η ιδέα της διεύρυνσης των ακουσμάτων, μία (1) ερωτηθείσα δεν απάντησε στην ερώτηση και τρεις (3) απαντούν ότι δεν άλλαξε τίποτα στις μουσικές τους προτιμήσεις. Ας δούμε λίγο πιο λεπτομερώς τις απαντήσεις εκείνων που μας απάντησαν ότι ακούνε περισσότερη ελληνική μουσική.

Β από Αϊντχόφεν: *«Συνήθως ακούω Ραπ/ΧιπΧοπ, Μέταλ, Ροκ στα αγγλικά, ελληνικά ή ρωσικά (έχω ρωσική καταγωγή). Μετά την μετανάστευση μπορώ να πω ότι άρχισα να ακούω ελληνική μουσική πολύ περισσότερο από ότι άκουγα όταν βρισκόμουν στην Ελλάδα, ασχέτως του είδους».*

Δ από Τορόντο: *«Έντεχνα, λαϊκά, ρεμπέτικα και σε ένα βαθμό βρετανική/αμερικανική ροκ μπλουζ δεκαετιών 50-70. Μετά την μετανάστευση ήρθα σε επαφή με λατινοαμερικανική μουσική (nueva trova) και σε ένα βαθμό με κάντρι. Παρ' όλα αυτά θα έλεγα ότι ενισχύθηκε η επιθυμία μου για ελληνική μουσική».*

Ν από Σαν Ντιέγκο: *«Ακούω διάφορα με βασικό άξονα το ροκ, ελληνικά λαϊκά - ρεμπέτικα και κλασική. Έχει αλλάξει κάπως. Παλιά άκουγα λιγότερο ελληνική μουσική και σχεδόν καθόλου κλασική. Δεν ακούω πια τόσο μέταλ».*

Στις τρεις παραπάνω απαντήσεις εντοπίζονται δύο κοινά χαρακτηριστικά. Αφενός, έχουμε εκκίνηση από ηλεκτρική μουσική (μπλουζ, ροκ και μέταλ) μαζί με

άλλα ακούσματα και αφετέρου και οι τρεις σημειώνουν, με διάφορες διατυπώσεις, ότι αφού έφυγαν από την Ελλάδα ακούνε περισσότερο ελληνική μουσική χωρίς να προσδιορίζουν τί ακριβώς. Ο Β από το Αϊντχόφεν μιλώντας δύο μητρικές γλώσσες και μια διεθνή, διαχωρίζει το μουσικό είδος από τη χώρα προέλευσης, όμως φεύγοντας από Ελλάδα τελικά ακούει περισσότερο «ελληνική μουσική».

Στις επόμενες απαντήσεις φαίνεται πως έχει δημιουργηθεί μια μεγαλύτερη ανάγκη για αυτό που λέγεται «παραδοσιακό» τραγούδι και παλιότερη μουσική.

Ζ. από Παρίσι: «Ακούω ευρεία γκάμα, φυσικά όχι μόνο ελληνικά. Ζώντας στο εξωτερικό ήρθα πιο κοντά στα παραδοσιακά στοιχεία της ελληνικής μουσικής».

Ζ από Λευκωσία: «Λαϊκό, παραδοσιακό, ρεμπέτικο, έντεχνο και έθνικ. Και άλλαξαν αγάπησα ακόμα παραπάνω και γνώρισα καλύτερα το παραδοσιακό τραγούδι».

Λ από Λονδίνο: «Indie, dark wave, synth wave, alternative rock. Ακούω περισσότερο λαϊκό και ρεμπέτικο μετά την μετανάστευση»

Ν από Σάλτσμπουργκ: «Ακούω πολύ κλασική και τζαζ μουσική αλλά παρακολουθώ και πιο εναλλακτικά ιδιώματα όπως την σκηνή της post rock και της σύγχρονης διεθνούς τραγουδοποιίας. Σαν αλλαγή θα ανέφερα τα ρεμπέτικα ή τον Χατζιδάκι που μπορεί να βάλω να ακούσω καμιά φορά στον ελεύθερο μου χρόνο, πολύ συχνότερα από ότι θα το έκανα στην Ελλάδα».

Είναι χαρακτηριστικό πως ο Λ από Λονδίνο και ο Ν από Σάλτσμπουργκ απαντούν ότι ακούνε πλέον περισσότερο ρεμπέτικα. Ο Λ ακούει και λαϊκά, ενώ ο Ν και με Χατζιδάκι. Ο επαγγελματίας μουσικός Ν. ο οποίος είναι ούτως ή άλλως πιο αναλυτικός, ξεχωρίζει την ακρόαση ελληνικής μουσικής ως δραστηριότητα του ελεύθερου χρόνου και στη συνέχεια συμπληρώνει : «Προσωπική μου εκτίμηση είναι ότι στην Ελλάδα τα ελληνικά αυτά ακούσματα, ακόμα κι αν κάποιος δεν είναι λάτρης αυτών των ειδών, βρίσκονται πάντα στο ηχητικό περιβάλλον μας (ραδιόφωνο/τηλεόραση, νυχτερινή διασκέδαση, φιλικός/οικογενειακός κύκλος, κλπ). Όταν βρεθούμε σε ένα διαφορετικό περιβάλλον, το αναζητούμε!». Θεωρεί δηλαδή ότι στην αλλοδαπή η ελληνική μουσική συγκροτεί το ηχοτοπίο της χώρας του που του λείπει.

Από την άλλη θα πρέπει να εστιάσουμε και στις δύο περιπτώσεις αυτών που απαντούν ότι πλέον ακούν λιγότερη ελληνική μουσική. Ο Ν από την Κοπεγχάγη

απαντάει, χρησιμοποιώντας μια πολύ κατηγορηματική διατύπωση: «Ομολογώ ότι άλλαξαν με τον καιρό. Πλέον δεν έχω καμία επαφή με ελληνικά τραγούδια. Παλαιότερα θα άκουγα σε ένα βαθμό στη κατηγορία του ροκ-εντέχνου, ίσως ρεμπέτικα και λαϊκά». Από την άλλη, η Ζ από το Παρίσι είναι πολύ πιο επιφυλακτική και μας λέει: «Ακούω κυρίως ροκ, σκα, ρέγκε, χιτχοπ και λιγότερο ελληνική μουσική. Παρόλα αυτά ακούω ρεμπέτικα και έντεχνα... σε λιγότερο βαθμό ίσως από τότε που μετακόμισα στο εξωτερικό».

Ας δούμε τώρα τι παρατηρούν αυτοί που αναφέρονται στη διεύρυνση ακουσμάτων. Ο Λ από Βερολίνο (έχει ζήσει και στην Αγγλία) απαντά: «Το μουσικό μου μπάγκραουντ είναι στην ροκ και μέταλ μουσική και γενικά στον βαρύ και σκοτεινό ήχο. Η κουλτούρα του Βερολίνου μου έδωσε την δυνατότητα να επεκτείνω τα ακούσματά μου στο φάσμα της ηλεκτρονικής μουσικής που κυριαρχεί στην εδώ διασκέδαση». Αντίστοιχα ο Ι από Βερολίνο σημειώνει: «Οι μουσικές μου προτιμήσεις άλλαξαν δραματικά από τότε που μετακόμισα στο εξωτερικό. Διεύρυντα ακούσματα μου σε πάρα πολλά είδη ηλεκτρονικής μουσικής τα οποία μέχρι τότε μου περνούσαν απαρατήρητα ή μου φαίνονταν ενοχλητικά». Ο Λ δηλαδή ακολουθεί μια αρκετά συνηθισμένη διαδρομή από τον μέταλ και τον σκληρό ήχο στην ηλεκτρονική μουσική, γεγονός που ερμηνεύει ως μια επιρροή του Βερολίνου, ενώ ο Ι εργαζόμενος στον κλάδο της μουσικής τεχνολογίας, ανακαλύπτει νέα είδη ηλεκτρονικής μουσικής. Για ηλεκτρονική μουσική στα ακούσματά της μας μιλάει και η Γ από το Όρχους, συσχετίζοντας τα με την παραμονή της στο Λονδίνο, χωρίς όμως να μπορεί να το αιτιολογήσει επακριβώς: «Οι μουσικές μου προτιμήσεις δεν άλλαξαν μετά τη μετανάστευση, σίγουρα έχουν εμπλουτιστεί σε μεγάλο βαθμό. Για παράδειγμα, στο Λονδίνο τα ερεθίσματα της ηλεκτρονικής μουσικής είναι πολύ περισσότερα από ό,τι στην Αθήνα. Βέβαια, οι μουσικές προτιμήσεις εμπλουτίζονται και μόνο με το πέρασ του χρόνου. Οπότε δεν μπορώ να πω ξεκάθαρα σε ποιο βαθμό ευθύνεται η μετανάστευση, τα διεθνή ερεθίσματα και το γεγονός ότι μεγαλώνω και οι προτιμήσεις μου αλλάζουν, διευρύνονται και γίνονται πιο επιλεκτικές κάποιες φορές και πιο ευρείες κάποιες άλλες». Μία παρόμοια στάση εντοπίζεται και στον Ρ από Γκλώστερ, μια «έντονη μετάβαση (και αμφισβήτηση της) από την έντεχνη κουλτούρα στην ηλεκτρονική/ηλεκτροποπ & πειραματική μουσική» μόνο που

τοποθετεί το κύριο μέρος αυτής της μετάβασης πριν τη μετανάστευσή του από την Ελλάδα.

Αιτιώδη σχέση ανάμεσα στη μετανάστευση και στις μουσικές προτιμήσεις εντοπίζουμε και σε ακόμα δύο ερωτηματολόγια. Ο Δ από το Τορόντο, ο οποίος έχει αναφερθεί και παραπάνω και ανακαλύπτει μουσικές οι οποίες στην Ευρώπη σίγουρα δεν ακούγονται τόσο πολύ όσο στην Αμερική και σημειώνει σχετικά: «Μετά την μετανάστευση ήρθα σε επαφή με λατινοαμερικάνικη μουσική (*huena trona*³⁹) και σε ένα βαθμό με κάντρι». Η Ν από το Λονδίνο μιλάει λίγο πιο γενικά για διεύρυνση των ακουσμάτων της διαμέσου και του κοινωνικού της κύκλου που είναι διεθνής: «Αγαπούσα πολύ την ελληνική λαϊκή και ρεμπέτικη μουσική καθώς μεγάλο κομμάτι της μελαγχολίας και της ματαιώσης με εξέφραζε. Ωστόσο, μέσα από τις σχέσεις με φίλους από όλο τον κόσμο, τα μουσικά μου ακούσματα έχουν διευρυνθεί σημαντικά, και έχω αποκτήσει μια διαφορετική σχέση με τη μουσική (ως ένα μέσο εξερεύνησης μιας κουλτούρας και όχι αποκλειστικά έκφρασης μελαγχολίας και νοσταλγίας)».

Η Ν από το Βερολίνο μας μιλάει για μια άλλου τύπου αλλαγή κατά την οποία το σύγχρονο ελληνικό «έντεχνο» τραγούδι αντικαθίσταται από ένα ηλεκτρονικό ελληνικό συγκρότημα της δεκαετίας του 1990: «Πριν φύγω άκουγα Παπακωνσταντίνου, Μάλαμα, τώρα δεν τα αντέχω καθόλου. Ακούω πράγματα που δεν τα είχα ακούσει τόσο όσο ήμουν στην Ελλάδα, δηλαδή ακούω πιο εύκολα Στέρεο Νόβα παρά Θανάση Παπακωνσταντίνου». Η διατύπωση εδώ είναι εντελώς κατηγορηματική και ενώ πάλι έχουμε αναφορά στην ηλεκτρονική μουσική, αυτή τη φορά γίνεται επίκληση σε ένα παράδειγμα από την ελληνική εκδοχή της, που περιλαμβάνει τραγούδι και ελληνικό στίχο. Τέλος ο Γ από το Λιντς, με ενοχή και αυτοσαρκασμό μας λέει: «Άλλαξαν δραματικά (παραδείγματα να μην αναφέρω θα γελάσει ο κάθε πικραμένος). Από έντεχνο σε ελαφρολαϊκά». Εδώ η αλλαγή δεν αναφέρεται ως διεύρυνση των μουσικών οριζόντων, αλλά αντίθετα ως μετάβαση

³⁹ Λατινοαμερικάνικο μουσικό ρεύμα στα τέλη της δεκαετίας του 1960 σε Κούβα, Αργεντινή και Χιλή. Η δεκαετία του 1960 είναι η εποχή που παγκοσμίως διαμορφώνονται ρεύματα που προσαρμόζουν το ύφος των ροκ και φολκ τραγουδοποιών ανά τον κόσμο και δημιουργούνται όλα εκείνα τα νέα είδη τραγουδιού όπως η tropicalia (tropicalismo) στη Βραζιλία, το νέο Κύμα στην Ελλάδα, κ.λπ..

στα «ελαφρολαϊκά» τα οποία έχουν προσδιοριστεί ως «τα γνωστά άγνωστα των clubs»

Ο Ε από το Γκρατς, μας δίνει την οπτική του μουσικού και περιγράφει όλα τα στερεότυπα στα οποία είναι εγκλωβισμένη η ελληνική μουσική και το κοινό της απαριθμώντας τρεις περιπτώσεις αυτού: «Γενικά άκουγα και εξακολουθώ να ακούω κατά κύριο λόγο «δυτικότροπη» μουσική (κλασσική, τζαζ, ροκ, ποπ, χιπ-χοπκ.ο.κ.), χωρίς όμως να είμαι αρνητικός προς τα ανατολίτικα ακούσματα. Οι προτιμήσεις μου δεν έχουν αλλάξει, αλλά έχει αλλάξει το ρεπερτόριο που παίζω στα ελληνικά μαγαζιά που κατά καιρούς εμφανίζομαι, αφού οι (1) γηγενείς έχουν συγκεκριμένες, σχεδόν στερεοτυπικές προσδοκίες για το πώς μοιάζει η ελληνική μουσική (syrtaiki, bouzouki, ora!) ενώ οι σύγχρονοι μετανάστες (2) είτε δεν έχουν επαφή με το νεότερο ελληνόφωνο ρεπερτόριο (παλαιότερες γενιές) είτε (3) προσκολλώνται σχεδόν εμμονικά στο σκυλάδικο (μέσης και νεότερης ηλικίας). Ως εκ τούτου, προκειμένου να «πάρω τη δουλειά» πρέπει να στραφώ προς αυτά που θέλει το κοινό».

Η Λ από Κοπεγχάγη απαντάει: «Οι μουσικές μου προτιμήσεις δεν έχουν αλλάξει ιδιαίτερα, θα έλεγα ότι παραμένουν σε ένα πολύ ευρύ πλαίσιο που περιλαμβάνει ηλεκτρονική, ίντι, ροκ, ελληνικά σύγχρονα (λιγότερο απ' ό,τι παλιά) και παραδοσιακά ελληνικά τραγούδια. Η κλασσική μουσική είναι μέρος της δουλειάς μου αλλά φυσικά είναι και μια προσωπική προτίμηση». Πολυσυλλεκτικότητα λοιπόν με μόνη αλλαγή την μείωση της σύγχρονης ελληνικής μουσικής.

Τέλος, η Ν από το Λονδίνο περιγράφει με πολύ γλαφυρό τρόπο μια δική της αλλαγή κατά τη διάρκεια της παραμονής της στο εξωτερικό: «τα προηγούμενα χρόνια επεδίωκα περισσότερο την κοινωνικοποίηση με άτομα με καταγωγή την Ελλάδα. Η μουσική είχε βασικό και ουσιαστικό ρόλο στις συναντήσεις μας, καθώς παίζω μουσική η ίδια, αρκετά συχνά παίζαμε και τραγουδούσαμε ελληνικά λαϊκά τραγούδια. Ωστόσο, εκ των υστέρων, συνειδητοποιώ πως η ανάγκη για κοινωνικοποίηση με αυτόν τον τρόπο (μεταφορά μιας ρεμπέτικης βραδιάς σε σπίτια φίλων στην Αγγλία) ήταν περισσότερο μια νοσταλγική επιστροφή σε μια φανταστική εικόνα για την Ελλάδα, παρά μια ανάγκη για διασκέδαση γειωμένη στο τώρα. Η μουσική ήταν ένας συνδετικός κρίκος που μας μετέφερε συλλογικά σε μια εποχή της ελληνικής κοινωνίας που αν και δεν έχουμε ζήσει, μας στοιχειώνει και μας

βαραίνει μέσα από αναμνήσεις και διηγήσεις των γονιών και παππούδων μας. Επομένως, η μουσική διαθλά μια επαφή με το παρελθόν και γνωριμία με αυτό». Σε αυτή την απάντηση τονίζεται η ανάγκη της στην αρχή της μετανάστευσής της για επαφή με την ελληνική κουλτούρα μέσα από παλιότερο ρεπερτόριο, σημειώνεται μάλιστα ως «επαφή με το παρελθόν». Στην πορεία όμως αυτή η ανάγκη της εξασθένησε.

3.2.3 ΣΧΟΛΙΑΣΜΟΣ ΚΑΙ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΑΠΑΝΤΗΣΕΩΝ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΡΩΤΗΣΗ 3

Με την τρίτη ερώτηση επιδιώκεται να ανιχνευθεί η στάση των σύγχρονων μεταναστών απέναντι στο κλασικό ρεπερτόριο των τραγουδιών της ξενιτιάς όλων των ειδών, δημοτικά, ρεμπέτικα, λαϊκά, έντεχνα ή οτιδήποτε άλλο μπορεί να αντιλαμβάνονται οι ίδιοι ως τραγούδια της ξενιτιάς. Αν ακούνε καθόλου αυτά τα τραγούδια σε ατομικές ή συλλογικές στιγμές.

Η Κ από το Παρίσι απαντά πως ναι και κυρίως σε «συλλογικές κοινωνικές συνευρέσεις» και η Λ από το Παρίσι σημειώνει: «αν τύχει σε συλλογικές στιγμές», χωρίς να προσθέτουν κάτι παραπάνω. Η Ξ από το Λονδίνο προκρίνει και αυτή τις συλλογικές στιγμές και μας φέρνει ένα παράδειγμα όπου άκουσε τέτοια τραγούδια αλλά σε «*non-mainstream* χώρους»: «Δεν θα το έλεγα σε ατομική βάση αλλά αν βγω με παρέα θα ακούσω. Π.χ. ένα διάστημα πριν μερικά χρονιά έτυχε να γνωρίσω έναν κρητικό μουσικό ο οποίος έπαιζε με τη μπάντα του κρητικά τραγούδια σε τελείως *non-mainstream* χώρους με κοινό όχι απαραίτητα ελληνικό». Η Ν από το Λονδίνο καταθέτει τα ακόλουθα: «Σπάνια ακούω πια ρεμπέτικα και λαϊκά τραγούδια που αφορούν τη μετανάστευση και μόνο σε συλλογικές στιγμές. Αυτό γιατί νομίζω εκφέρουν μια εξιδανικευμένη εικόνα του παρελθόντος». Τοποθετεί λοιπόν τα εν λόγω τραγούδια ξεκάθαρα σε κάτι που αφορά το παρελθόν, και μάλιστα ένα παρελθόν εξιδανικευμένο. Η Ν από το Βερολίνο παραθέτει μια πολύ κατατοπιστική μαρτυρία: «Σπάνια σε ατομικές στιγμές, πιο πολύ με όρους πλάκας π.χ. όταν φτιάχνω βαλίτσα για να ταξιδέψω Ελλάδα. Σε συλλογικές στιγμές στις βραδιές ρεμπέτικου πιο συχνά και τελικά μου αρέσει, ενώ στην Ελλάδα δεν είχα εκτεθεί σε τέτοιο ρεπερτόριο, τα βιώνω πάντως και εγώ ως μια συλλογική στιγμή των Ελλήνων μεταναστών». Περισσότερο λοιπόν σε συλλογικές στιγμές αλλά και με όρους

αυτοσαρκασμού. Τέλος οι Ζ από τη Λευκωσία και ο Δ από το Τορόντο σημειώνουν πως ακούνε τέτοιου είδους τραγούδια τόσο σε ατομικές όσο και σε συλλογικές στιγμές, χωρίς να προσθέτουν περισσότερες λεπτομέρειες.

Στο ίδιο ερώτημα, η Λ από την Κοπεγχάγη και ο Γ από το Λιντς απαντούν πως ακούν τα εν λόγω τραγούδια σε ατομικές στιγμές. Πιο συγκεκριμένα: *«Κυρίως έντεχνα σε ατομικές στιγμές κάτω από πίεση είτε διαβάσματος είτε δουλειάς»*, απαντάει ο Δ. Επιστρατεύει δηλαδή αυτό το ρεπερτόριο για να ξεφεύγει από τις δυσκολίες του. Ο Ν από το Σαν Ντιέγκο είναι πιο συγκεκριμένος και μιλάει συγκεκριμένα για *«60s λαϊκά και ρεμπέτικα της ξενιτιάς»*. Τέλος ο Ι από Βερολίνο σημειώνει: *«Ακούω ελληνική μουσική αλλά σπάνια σε συλλογικές στιγμές γιατί συνήθως δεν πηγαίνω σε συναυλίες Ελλήνων καλλιτεχνών και δεν συχνάζω σε χώρους που παίζουν ελληνική μουσική. Σαφέστατα τα τραγούδια με μεταναστευτική θεματολογία με συγκινούν πολύ περισσότερο σε σχέση με πριν τη μετακόμιση μου στο εξωτερικό. Τα ακούσματα μου όμως όσον αφορά μουσικά είδη και καλλιτέχνες της ελληνικής σκηνής παραμένουν ίδια»*. Βλέπουμε δηλαδή ότι παρά τις σημαντικές διαφορές, οι σημερινοί μετανάστες και συγκεκριμένα οι braindrainers δεν είναι αδιάφοροι προς αυτό το ρεπερτόριο. Από την άλλη, βέβαια, υπάρχουν και εκείνοι που δεν ακούνε καθόλου αυτό το ρεπερτόριο. Ο Ρ από το Γκλώστερ, ο Λ από το Βερολίνο, Ο Ν από την Κοπεγχάγη και ο Β από την Αϊντχόφεν απαντούν αρνητικά με εντελώς κατηγορηματικό τρόπο, ενώ η Ζ από το Παρίσι απαντάει λιγότερο κατηγορηματικά: *«Όχι ιδιαίτερα»*. Τέλος, ο Υ από Βρυξέλες καταθέτει: *«Ακούω (σ)την Αμερική του Θανάση, όχι επειδή είμαι στην ξενιτιά, αλλά επειδή είναι στην playlist»*, μας λέει, σπεύδοντας να το αποφορτίσει.

Η Γ από το Όρχους εισάγει μια άλλη παράμετρο που αναδεικνύει ένα εντελώς διαφορετικό ζήτημα. Οι σύγχρονοι μετανάστες/ριες, όπως έχει διαφανεί, συγχρωτίζονται πολύ πιο εύκολα με τους ντόπιους και τις άλλες εθνικότητες και συνάπτουν και ερωτικές σχέσεις με συντρόφους που δεν γνωρίζουν ελληνικά. Στο μέτρο αυτό, σημειώνει η Γ, *«Για την ώρα, λόγω του ότι ο σύντροφός μου δεν μιλάει ελληνικά, ακούω ελληνική μουσική περισσότερο όταν είμαι μόνη μου αν και θα βάλαμε και μαζί πιο περιστασιακά»*. Και συνεχίζει: *«Με τα χρόνια έχω γίνει ελαφρώς πιο νοσταλγική με την Ελλάδα και ορισμένα τραγούδια που τα άκουγα και παλιά συχνά με συγκινούν χωρίς να είναι τραγούδια ξενιτιάς όμως. Το γεγονός πως*

ο σύντροφος μου δεν μπορεί να καταλάβει τους στίχους και το νόημα, με κάνει να προτιμώ να τα ακούω μόνη μου». Παρόμοια άποψη καταθέτει και ο Ν από Σάλτσμπουργκ: «Δεν ακούω συγκεκριμένα “τραγούδια της ξενιτιάς”. Προσωπική μου άποψη είναι ότι τα περισσότερα καθαρά ελληνικά ακούσματα (δημοτικά, ρεμπέτικα, λαϊκά) μπορούν να λειτουργήσουν σαν “τραγούδια της ξενιτιάς” σε ένα ξένο περιβάλλον λόγων των μνημών και της γλώσσας». Οποιοδήποτε λοιπόν ελληνικό τραγούδι μπορεί να θεωρηθεί τραγούδι ξενιτιάς.

Τέλος, από την οπτική του επαγγελματία μουσικού απαντάει ξανά ο Ε από το Γκρατς: «Σπάνια, περισσότερο θα έλεγα ότι παίζω τραγούδια της ξενιτιάς παρά ακούω. Επομένως, οι φορές που ακούω είναι κατά κανόνα σε συλλογικές στιγμές». Η αιτιολόγησή του είναι η ακόλουθη: «Ο λόγος που δεν ακούω τα παλιά τραγούδια της ξενιτιάς είναι κυρίως ότι η δική μας μετανάστευση διαφέρει σε πολλά σημεία της καθημερινής ζωής, αφού χάρη στα σύγχρονα μέσα επικοινωνίας οι συγγενείς και οι φίλοι είναι «κοντά» μου (τουλάχιστον περισσότερο από ό,τι για έναν μετανάστη του 1950) ενώ προσωπικά εγώ δεν «πήγα μετανάστης», αλλά «έφυγα για σπουδές», οπότε ίσως αυτό να εξακολουθεί στο μυαλό μου να αποτελεί την ειδοποιό διαφορά». Σε αυτή την απάντηση συμπυκνώνονται πολύ καλά οι διαφορές της σύγχρονης μετανάστευσης με αυτή των παλιότερων εποχών και οι οποίες συνοψίζονται κυρίως στο γεγονός της ευκολίας στην επικοινωνία με τους ανθρώπους που μένουν πίσω στην πατρίδα, αλλά και στη μη ξεκάθαρη αίσθηση του μετανάστη, ακόμα κι όταν, όπως υποστηρίζει ο Ε από το Γκρατς: «Η επιστροφή στην Ελλάδα δεν είναι στα άμεσα, αλλά ούτε και στα έμμεσα, σχέδιά μου, αν και δε θα την απέκλεια».

3.2.4 ΣΧΟΛΙΑΣΜΟΣ ΚΑΙ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΑΠΑΝΤΗΣΕΩΝ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΡΩΤΗΣΗ 4

Αφού λοιπόν ανιχνεύθηκε η στάση των σύγχρονων μεταναστών/ριών σε σχέση με το παλιό ρεπερτόριο για τη μετανάστευση με την τέταρτη ερώτηση θα δούμε πώς αντιμετωπίζουν το σύγχρονο ρεπερτόριο, αυτό που έχει φτιαχτεί από τις πιο κοντινές τους γενιές. Άραγε θεωρούν ότι τραγουδάει κάποιος για αυτούς σήμερα;

Η Ν από το Λονδίνο αρκείται σε ένα «όχι» και οι Υ από Βρυξέλλες, Ν από Κοπεγχάγη, Λ από Παρίσι αρκούνται σε ένα «Δε γνωρίζω». Παρόμοια απάντηση και

έκφραση επιφυλακτικότητας έχουμε και από τη Γ από Όρχους, τον Β από το Αϊντχόφεν, ενώ και ο Ν από το Σάλτσμπουργκ, λίγο πιο συγκεκριμένα, μας λέει πως *«Πολύ πιθανό να υπάρχουν, αλλά δεν τα γνωρίζω»*.

Στη συνέχεια θα παρατεθούν κάποιες απαντήσεις στις οποίες διακρίνεται πάλι η επιφυλακτικότητα, με τους ερωτηθέντες να παραθέτουν και δικές τους σκέψεις και απόπειρες ερμηνείας. Η Ξ από το Λονδίνο μας λέει: *«Δεν μπορώ να σκεφτώ κάτι, ειδικά αν μιλάμε για ελληνική μουσική σιγουρά όχι. Η αγάπη/χωρισμός είναι το πιο κοινότυπο θέμα του ρεπερτορίου νομίζω»*. Προσθέτει δηλαδή μια αξιολόγηση του ελληνικού τραγουδιού που, όπως είδαμε στην υποενότητα 3.2.2, μπορεί να είναι μηδενιστική αλλά δεν απέχει και πολύ από την αλήθεια ειδικότερα αν περιοριστούμε στο εμπορικό «λαϊκό» τραγούδι και στις επιτυχίες του τα *«γνωστά άγνωστα των κλαμπ»* όπως πολύ χαρακτηριστικά τα προσδιορίζει ο Γ από το Λιντς προηγούμενη ερώτηση. Στις δύο επόμενες απαντήσεις η απουσία τέτοιου ρεπερτορίου ερμηνεύεται μέσω της διαφορετικότητας της σημερινής μετανάστευσης και ο Ρ από το Γκλώστερ απαντάει χαρακτηριστικά: *«Δεν το γνωρίζω καθόλου. Σίγουρα θα υπάρχουν αλλά μου φαίνεται πιο πιθανό να προέρχονται από πρόσφυγες/ μετανάστες από άλλες χώρες στην Ελλάδα παρά από έλληνες σε άλλη χώρα»*. Ο Λ από το Βερολίνο σημειώνει αντίστοιχα: *«Η μετανάστευση σήμερα θεωρώ έχει άλλο περιεχόμενο από αυτό της εποχής των «γκασταρμπάιτερ» και, ειδικά στα πλαίσια της παγκοσμιοποίησης, δεν έχει τόσο αρνητικό πρόσημο, οπότε δεν παίρνει και τόσο κεντρικό ρόλο στην μουσική κουλτούρα»*. Παρόμοια απάντηση δίνει και η Λ από την Κοπεγχάγη: *«Υπάρχουν, αν και μπορώ να ανακαλέσω περισσότερα για το προσφυγικό ζήτημα, παρά το μεταναστευτικό, που φυσικά συγκλίνουν σε πολλά σημεία, όμως παραμένουν διαφορετικά»*.

Αυτές οι τρεις απαντήσεις είναι πολύ χαρακτηριστικές καθώς φαίνεται πως οι σύγχρονοι μετανάστες σκέφτονται τους σημερινούς πρόσφυγες ή τους παλιότερες μετανάστες και αναλογιζόμενοι τις δικές τους εμπειρίες σκέφτονται πως: *«δεν είμαστε εμείς αυτοί που υποφέρουν»*. Τέλος ο Ν από το Σαν Ντιέγκο απαντάει, σε αρκετά προσωπικό τόνο: *«Δεν νομίζω ότι έχω ακούσει κάτι τώρα τελευταία που να*

αναφέρεται στην μετανάστευση. Ίσως τα τραγούδια του Θανάση⁴⁰ να με ακουμπάνε πιο πολύ αν και δεν μιλάνε άμεσα για την μετανάστευση».

Η Ζ από Λευκωσία και η Ζ από Παρίσι απαντούν πως υπάρχουν χωρίς να προσθέτουν κάτι άλλο, η τελευταία μάλιστα στο Παρίσι σημειώνει πως υπάρχουν και ξένα τραγούδια⁴¹. Η Κ από το Παρίσι σημειώνει πως ενώ υπάρχουν είναι πολύ λιγότερα από ότι παλιότερα, ενώ ο Δ από το Τορόντο τα διαχωρίζει από τα παλιότερα, τα οποία θεωρεί πως «έχουν μια μεγαλύτερη συναισθηματική φόρτιση».

Κάποιοι και κάποιες μας παραθέτουν και συγκεκριμένα παραδείγματα τραγουδιών, οι «Φίλοι» του Σπύρου Γραμμένου, «Τη μέρα που γυρίζουν τα πουλιά» των ActiveMember, «Μια μικρή βαλίτσα» του Αλκίνοου Ιωαννίδη⁴². Ο Θανάσης Παπακωνσταντίνου επίσης αναφέρεται, όμως συγκεκριμένο τραγούδι του έχουμε το «Στην Αμερική» από τον Υ από τις Βρυξέλλες στην προηγούμενη ερώτηση⁴³.

Τέλος ας παραθέσουμε σε αυτό το σημείο, πριν δούμε την επόμενη ερώτηση, την πιο ενδεικτική απάντηση από τον Γ από Λιντς: «Σίγουρα, αλλά δεν θα τα ψάξω η δεν θα δώσω την απαραίτητη προσοχή.» Είναι μια στάση που συνδέεται με αυτή που αναφέρθηκε παραπάνω και σχηματοποιήθηκε ως «δεν είμαστε εμείς αυτοί που υποφέρουν».

3.2.5 ΣΧΟΛΙΑΣΜΟΣ ΚΑΙ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΑΠΑΝΤΗΣΕΩΝ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΡΩΤΗΣΗ 5

Στην πέμπτη ερώτηση μένει να δούμε αν οι σύγχρονοι μετανάστες νιώθουν την ανάγκη να παραχθεί τραγούδι για αυτούς και αν μπορούν να ταυτιστούν με

⁴⁰ Αναφέρεται στον τραγουδοποιό Θανάση Παπακωνσταντίνου

⁴¹ Πιθανότατα αναφέρεται στους Αφρικανούς ή στους αφρικανικής καταγωγής Γάλλους πολίτες. Το κοινωνικό ήθηραπό τα γκέτο του Παρισιού, της Μασσαλίας κλπ. είναι ένα διακριτό ρεπερτόριο, με χρήση αραβικών λέξεων και μουσικών στοιχείων.

⁴² Τραγούδι του 2014 από τον ομώνυμό του δίσκο. Το συγκεκριμένο τραγούδι το ηχογράφησε χωρίς συνοδεία οργάνων «καταδικάζοντάς» το να μην γίνει ευρύτερα γνωστό, χωρίς αυτό να σημαίνει, όπως φαίνεται και από την απάντηση, πώς έμεινε στην αφάνεια.

⁴³ Όλα τα παραπάνω τραγούδια εκτός από αυτό του Αλκίνοου Ιωαννίδη έχουν παρουσιαστεί στην υποενότητα 3.2.2.

κάποιο τέτοιο τραγούδι, έστω και αν είναι παλιότερο. Σε αυτή την ερώτηση έχουν δοθεί οι πιο εκτεταμένες απαντήσεις και είναι αρκετά κατατοπιστικές για να καταλάβουμε την ψυχολογία των σύγχρονων μεταναστών.

Η Ν από το Λονδίνο και η Λ από το Παρίσι απαντούν αρνητικά, όπως και η Ζ από τη Λευκωσία. Ενώ κάποιοι που δεν έχουν εντοπίσει τέτοια τραγούδια, δυσκολεύονται να απαντήσουν στο ερώτημα, επειδή είναι υποθετικό, όπως ο Υ από τις Βρυξέλλες, ο Ι από το Βερολίνο, ο Ν από το Σαν Ντιέγκο και ο Ν από το Σάλτσμπουργκ.

Η Γ από το Όρχους θεωρεί ότι η μετανάστευση πλέον δεν μπορεί να καθορίσει τις «μουσικές προτιμήσεις μεγάλων μαζών π.χ. όλων των Ελλήνων του εξωτερικού» ενώ περιγράφεται πιο γλαφυρά και η ιδιαιτερότητα των σύγχρονων μεταναστών καθώς πολλοί αντιμετωπίζουν τη μετανάστευση ως επιλογή και όχι ως αναγκαιότητα. «Να σημειώσω πως ενώ έχω απόλυτη συνείδηση του νέου μεταναστευτικού ρεύματος και των ταξικών προεκτάσεών του, δεν νιώθω πως σε προσωπικό επίπεδο είμαι στο εξωτερικό αναγκαστικά ή πως δεν θα ήμουν αν είχα δουλειά στην Ελλάδα. Με αυτή την έννοια δεν νιώθω ξεριζωμένη από την πατρίδα μου, οπότε και δυσκολεύομαι να ταυτιστώ με τα τραγούδια της μετανάστευσης με αυτή την έννοια». Όπως και ο Β από το Αϊντχόφεν που λέει πως «Η αλήθεια είναι ότι δεν νιώθω τόσο πολύ ότι είμαι μετανάστης, όσο ότι απλά ζω με βάση νέους κανόνες. Συνεπώς δεν νιώθω έλλειψη τέτοιου ρεπερτορίου». Ο Λ από το Βερολίνο επίσης θεωρεί τη μετανάστευσή του συνειδητή θετική επιλογή και ταυτίζει τα τραγούδια της ξενιτιάς με τη συντήρηση: «συνήθως αυτά συνοδεύονται από ένα πλαίσιο αγάπης για το παλιό, την πατρίδα, την οικογένεια. Θεωρώ θετικό και απελευθερωτικό βήμα στη ζωή μου την επιλογή που έκανα και τα περισσότερα τραγούδια πάνω στο αντικείμενο θα εξέφραζαν μάλλον τις αντίθετες σκέψεις και συναισθήματα από τα δικά μου.» Την ίδια στάση εντοπίζουμε και στην Ζ από το Παρίσι με σαφέστατα λιγότερο απόλυτη διατύπωση καθώς απαντάει: «Νομίζω ότι δύσκολα θα με εξέφραζαν τραγούδια για τη μετανάστευση, τουλάχιστον όπως παρουσιάζονται μέχρι τώρα... δηλαδή μόνο με τα αρνητικά συναισθήματα και αυτά με μπόλικη υπερβολή! Είναι παράδοξο πώς τα τραγούδια της μετανάστευσης που είναι και τραγούδια «συμπαράστασης» του μετανάστη είναι τόσο αρνητικά «ντυμένα». Όντως εν έτει 2018, ειδικότερα στους braindrainers, δεν μπορούν να λειτουργήσουν αυτά τα παραδοσιακά μοτίβα που

μιλάνε για φτώχεια, αδικία και νοσταλγία της οικογένειας. Τέλος ο Γ από το Λιντς προσεγγίζει το θέμα αλλιώς «Δεν θα το έλεγα ειδικά όσο περνάει ο καιρός οι μουσικές επιλογές αλλάζουν όλο και περισσότερο και προσαρμόζονται στην χώρα που ζεις».

Κάποιοι απαντάνε πως θα μπορούσε να παραχθεί σήμερα τέτοιο τραγούδι, βασισμένο όμως στα σημερινά πιο σύνθετα βιώματα. Όπως η Ν από το Βερολίνο η οποία απαντάει πως «Υπάρχουν σήμερα μεταναστευτικές ταυτότητες, αλλά η κατάσταση είναι πολύ πιο σύνθετη, αν μπορούσε το τραγούδι να πιάσει αυτή την πολυπλοκότητα θα είχε ενδιαφέρον. Σίγουρα πάντως δεν είναι το θέμα να λέει «Μανούλα πόσο μου λείπεις» για αυτό και δεν μπορούν να ταυτιστούν οι σύγχρονοι μετανάστες με αυτά του τραγούδια όπως και εγώ. Ίσως υπάρχει και λίγο ενοχή». Ο Ν από το Σάλτσμπουργκ, ως μουσικός, βάζει μουσικές προϋποθέσεις «Σίγουρα πάντως είναι ένα ευαίσθητο ζήτημα για τη γενιά μας που βρίσκετε στο εξωτερικό, που μία δουλειά ταιριαστή στα μουσικά κυρίως γούστα του καθενός θα μπορούσε να αγγίξει ένα μεγάλο κοινό». Ενώ ο Ρ από το Γκλώστερ αναρωτιέται αν θα μπορούσε να υπάρξει σύγχρονο τραγούδι το οποίο όμως θα συνδέεται με τη μετανάστευση όχι λόγω του στίχου του «Ίσως όμως το αίτημα να είναι και ένας πειραματισμός σχετικά με τις φόρμες και όχι τόσο το θεματικό περιεχόμενο;» Ο Ν από την Κοπεγχάγη θεωρεί πως «Σίγουρα υπάρχουν στιγμές νοσταλγίας οπότε ένα τέτοιο είδος θα είχε απήχηση». Ο Ε από το Γκρατς θα το θεωρούσε αγοραία εκμετάλλευση και το αναλύει αρκετά: «Δεν ξέρω αν θα μου άρεσε το να γίνει μόδα. Δεν ξέρω καν αν μου αρέσει σαν σκέψη το γεγονός ότι μια απόφαση που μας βασάνισε κι εμένα και πολλούς άλλους θα γίνει μόδα για να χτυπάμε παλαμάκια σε γεμάτα γήπεδα ή για να κλαίμε πάνω από τις οθόνες μας. Δεν ξέρω αν μπορεί να γίνει με έναν τέτοιο τρόπο ώστε να εκφράσει κάποιες σκέψεις που μέσα μας όλοι κάνουμε, κι εμείς που φύγαμε κι εκείνοι που έμειναν από πείσμα, κι εκείνοι που έμειναν από φόβο κι όσοι σκέφτονται να φύγουν και διστάζουν κι οι οικογένειες που μένουν πίσω, και αν μπορεί να γίνει χωρίς να εκμεταλλευτεί καταστάσεις. Σίγουρα δεν αισθάνομαι ότι λείπουν τα τραγούδια της ξενιτιάς από το ελληνικό ρεπερτόριο.» Τέλος ο Δ από το Τορόντο καταθέτει πως «Παρόλο που θεωρώ ότι σε ένα βαθμό υπάρχει, πιστεύω ότι υπάρχει έλλειψη σε ένα βαθμό σε τέτοιου είδους ρεπερτόριο».

Σε αυτή την ερώτηση υπάρχει και προτροπή να αναφέρουν οι ερωτώμενοι τραγούδια με τα οποία έχουν νιώσει ταύτιση⁴⁴ και το κάνουν λίγοι από τους ερωτώμενους. Καταρχάς θα πρέπει να σημειωθεί ότι ήδη από τα προηγούμενα ερωτήματα έχει αναφερθεί ότι ο νόστος μπορεί να εκφραστεί από οποιοδήποτε ελληνικό τραγούδι και όχι με τη συγκεκριμένη θεματολογία της μετανάστευσης, άποψη που καταθέτει και η Λ από Κοπεγχάγη: «Νιώθω την έλλειψη της επικοινωνίας με την κουλτούρα της Ελλάδας. Με αυτό τον τρόπο κάθε παραδοσιακό ή λαϊκό τραγούδι που με εκφράζει γίνεται έκφραση της μετανάστευσής μου γιατί δεν μπορώ να το μοιραστώ». Τα τραγούδια που αναφέρονται είναι το «Γεια σου χαρά σου Βενετιά», «Της ξενιτειάς⁴⁵», «Το ψωμί της ξενιτειάς», «Στις φάμπρικες της Γερμανίας» και η «Συννεφιασμένη Κυριακή». Πάντως πολλοί ερωτώμενοι μιλούν για τραγούδια που τους συγκινούν και τους κάνουν να νοσταλούν την Ελλάδα και τους οικείους τους χωρίς να αναφέρουν κάποιο συγκεκριμένο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ ΤΕΤΑΡΤΟ

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

⁴⁴ Η ταύτιση αποδεικνύεται υπερβολική και αδόκιμη έννοια.

⁴⁵ Πιο γνωστό ως *Φεγγάρι μάγια μου' κανες*.

Διατρέξαμε επί τροχάδην, την ιστορία του σύγχρονου ελληνικού κράτους και εξετάσαμε τους λόγους για τους οποίους αναγκάζονταν πολλοί Έλληνες να μεταναστεύσουν στο εξωτερικό. Παράλληλα προσπαθήσαμε να εξετάσουμε την πορεία της ελληνικής μουσικής και ειδικότερα των λαϊκών ειδών του ελληνικού τραγουδιού με έμφαση στα τραγούδια της ξενιτειάς και ορισμένα ακόμα που σχετίζονται λιγότερο άμεσα με τη μετανάστευση. Επιδιώξαμε να εντοπίσουμε τη σχέση της μετανάστευσης με το τραγούδι και να φτάσουμε στο σήμερα, όπου ξανά, παρατηρείται μαζική και έντονη εκροή Ελλήνων μεταναστών στο εξωτερικό. Οι λόγοι φυσικά είναι πολλοί, καθώς η κρίση οδήγησαν πολλούς και πολλές να αναζητήσουν μια θέση εργασίας σε άλλες χώρες, καθώς στην Ελλάδα δεν υπήρξε αυτή η δυνατότητα.

Όπως είδαμε στα παραπάνω κεφάλαια, έχουν γραφτεί πολλά σχετικά τραγούδια για τη μετανάστευση των προηγούμενων ρευμάτων. Γιατί λοιπόν δεν υπάρχει ακόμα μια αισθητή έκφραση του φαινομένου της σημερινής μετανάστευσης στο ελληνικό λαϊκό τραγούδι ενώ παλιότερα υπήρξε; Είδαμε ότι υπάρχουν λόγοι για αυτό τόσο κοιτώντας το ίδιο το τραγούδι όσο και τη μετανάστευση.

Η μετανάστευση των σύγχρονων Ελλήνων και Ελληνίδων είναι εντελώς διαφορετική από εκείνη των παλαιότερων εποχών. Το κοινωνικό περιβάλλον στο οποίο συντελείται, οι συνέπειες του χωρισμού των ανθρώπων και οι δυσκολίες στο νέο τόπο είναι τα τρία βασικά στοιχεία που έχουν αλλάξει ριζικά και αμετάκλητα. Οι αποστάσεις και το κόστος μετακίνησης έχουν ελαττωθεί και η τεχνολογία δίνει τη δυνατότητα καθημερινής και άμεσης (με βάση το κριτήριο του χρόνου), πλέον, και οπτικοακουστικής επαφής. Η ταυτότητα των νεότερων γενιών δεν προσδιορίζεται μόνο από την εθνικότητά τους, υπάρχει ευρωπαϊκή ταυτότητα, παρόμοια με τη ταυτότητα εν γένει του δυτικού ανθρώπου, όχι πολύ διαφορετική από την ταυτότητα οποιασδήποτε ανεπτυγμένης χώρας και αυτό αποτυπώνεται και στο επίπεδο της καθημερινής ζωής. Ο μετανάστης σήμερα δεν φεύγει για να ζήσει με έναν εντελώς διαφορετικό τρόπο σε ένα άγνωστο περιβάλλον, ούτε θα υπάρχει πολιτισμικό χάσμα ανάμεσα σε αυτόν και στους ανθρώπους που κατοικούν στον τόπο μετανάστευσης, με τους οποίους θα συναναστραφεί πολύ εύκολα μη έχοντας

και το πρόβλημα της γλώσσας⁴⁶. Επίσης, δεν φεύγει για να κάνει μια βαριά και επίπονη βιομηχανική εργασία άγνωστη σε αυτόν αλλά φεύγει, κατά κανόνα, για να δουλέψει αξιοποιώντας τις γνώσεις που απέκτησε με κόπο, επενδύοντας χρόνο και χρήμα ο ίδιος και η οικογένεια του, καθώς αυτό είναι μια επιλογή που δυσκολότερα θα την είχε στον τόπο του. Όλα αυτά καθιστούν το φαινόμενο της μετανάστευσης λιγότερο - έως καθόλου - επώδυνο σήμερα, όπως αποδεικνύουν οι απαντήσεις των ερωτηματολογίων, και αποφορτίζουν την αρνητική χροιά της μετανάστευσης. Όταν κάποιος ζει και εργάζεται σε μια ξένη χώρα και κάνει μια δουλειά γραφείου με καλύτερες απολαβές και εργασιακές συνθήκες από πολλούς ντόπιους, υπάρχει περίπτωση να βιώνει τόσο αρνητικά τη μετανάστευση όπως οι παλιότερες γενιές; Όλα τα προαναφερθέντα στοιχεία δεν εκλαμβάνονται με αυτό τον τρόπο μόνο από τους νέους που φεύγουν αλλά και από το οικείο περιβάλλον τους και εν γένει την ελληνική κοινωνία. Η λέξη ξενιτειά, όπως περιγραφόταν τα προηγούμενα χρόνια, είναι αρκετά μακριά από τη σημερινή πραγματικότητα και εντελώς ασύμπτωτη με τη φιλοσοφία των νεότερων γενιών.

Επίσης υπάρχει κορεσμός της ελληνικής κοινωνίας από το σχολιασμό της μετανάστευσης, η οποία στις νεότερες γενιές, αυτές που τώρα βλέπουν τους φίλους τους να μεταναστεύουν, έχει δημιουργήσει πολύ έντονα αρνητικά στερεότυπα για τους Έλληνες του εξωτερικού. Θεωρείται παροιμιώδης η επίδειξη πλούτου στην οποία επιδίδονται ακόμα και σήμερα όσοι επισκέπτονται τα χωριά τους, χτίζουν τεράστια και κιτς σπίτια, όπως παροιμιώδης είναι και η αδυναμία κατανόησης των εξελίξεων στην ελληνική κοινωνία που εκφράζεται με ακραίο συντηρητισμό, συνοδευόμενο με μια αδυναμία κατανόησης των εξελίξεων και στον τόπο διαμονής τους πολλές φορές, αφού πλέον είναι αρκετά προχωρημένης ηλικίας⁴⁷. Για πολλούς ανθρώπους οι Ελληνοαμερικανοί, οι Ελληνοαυστραλοί, οι Ελληνοκαναδοί κλπ., όπως λέγονται πλέον, σηματοδοτούν όλα τα παραπάνω. Είναι ίσως η εξήγηση για το

⁴⁶ Σε μικρότερες χώρες οι σύγχρονοι μετανάστες πηγαίνουν πολλές φορές χωρίς να ξέρουν τη γλώσσα, αλλά έχουν ως γλώσσα επικοινωνίας και εργασίας τα αγγλικά.

⁴⁷ Στην πραγματικότητα αυτή η συνύπαρξη των γενεών αρχίζει και γίνεται ανέφικτη λόγω της προχωρημένης ηλικίας αυτής της γενιάς. Ως μικρά παιδιά όμως την προλάβανε αυτή την εικόνα, πολλοί από εμάς των νεότερων γενιών, και τα στερεότυπα έχουν μείνει.

ότι ενώ τόσα χρόνια το brain drain υπήρχε, δεν το λέγαμε μετανάστευση γιατί δεν ταίριαζε με αυτό που είχαμε στερεοτυπικά στο μυαλό μας ως μετανάστευση.

Σε ό, τι αφορά τώρα το ίδιο το τραγούδι πριν προχωρήσουμε στα συμπεράσματα πρέπει να επισημανθεί μια ιδιαιτερότητα. Η Ελλάδα είναι μία χώρα, στην οποία η μουσική παράδοση επιβιώνει μέχρι σήμερα και επηρεάζει τη σύγχρονη μουσική και παραγωγή όλων των ειδών, φαινόμενο που διευρύνεται καθώς οι μίξεις γίνονται όλο και πιο τολμηρές. Για παράδειγμα χρειάστηκε να φτάσουμε στο 2013 για να γίνει γνωστό το πρώτο συγκρότημα (Villagers of Ioannina City) που επιχείρησε να ενώσει το ελληνικό κλαρίνο με το σκληρό ηλεκτρικό ήχο. Τέτοια μουσική ιδιαιτερότητα είναι σχετικά σπάνια για μια χώρα της Ευρώπης. Ωστόσο το εμπορικό λαϊκό τραγούδι αδυνατεί να εξελιχθεί αξιοποιώντας την παράδοση και απλώς επικοινωνεί μουσικά με το εμπορικό τραγούδι της δυτικής Ασίας και των Βαλκανίων, είναι χαρακτηριστικό ότι το μπουζούκι εκτοπίζεται σιγά σιγά από τα βαλκανικής τεχνοτροπίας χάλκινα ή το τσιριχτό κλαρίνο, το οποίο παραπέμπει περισσότερο σε αραβική μουσική (ζουρνάς), φαινόμενο που αν το δούμε επιφανειακά μπορεί να το παρερμηνεύσουμε ως επιστροφή στην παράδοση.

Σε ό, τι αφορά το στίχο, αν προσπαθήσουμε να κάνουμε μια ανασκόπηση στην ελληνική λαϊκή μουσική θα δούμε ότι υπάρχει μια μετατόπιση από την αμεσότητα στην έκφραση του συλλογικού βιώματος σε μια όλο και πιο προσωπική και εσωστρεφή έκφραση. Παλιότερα, ακόμα και όταν αυτή η έκφραση γινόταν με αλληγορικό τρόπο, υπήρχαν καθιερωμένα λεκτικά σχήματα κατανοητά από όλους. Σήμερα οι στιχουργοί του εμπορικού λαϊκού τραγουδιού, για να γίνουν κατανοητοί, πρέπει να μιλάνε μόνο για ερωτικά θέματα, κάνοντας εφήμερες επιτυχίες που ακούγονται παντού τριγύρω μας, όπως περιγράφηκαν πολύ παραστατικά στα ερωτηματολόγια ως «τα γνωστά άγνωστα των clubs». Ακούγονται παντού και μας είναι οικεία αλλά δεν τα ξέρουμε.

Προφανώς όμως η ανθρώπινη πνευματική δημιουργικότητα δεν μπορεί να έχει εξαφανιστεί. Υπάρχει και βρίσκει διεξόδους πολύμορφης έκφρασης που παρουσιάζονται μέσα από τα πιο εναλλακτικά είδη. Όπως παλιότερα βρέθηκε τρόπος να ανανεωθεί το «λαϊκό» τραγούδι π.χ. μέσω της συνάντησής του με την

«υψηλή» ποίηση, συνδυάζοντας στοιχεία από τα διεθνή μουσικά ρεύματα, αντίστοιχες διαδικασίες υπάρχουν και σήμερα. Για αυτόν το λόγο εντοπίζουμε διάσπαρτα τραγούδια για τη μετανάστευση σε αυτά τα είδη (και μόνο ένα από το εμπορικό «λαϊκό» τραγούδι). Ξεκάθαρα το λαϊκό τραγούδι που μπορεί σήμερα να αφηγηθεί και να σχολιάσει γεγονότα, είναι το hip hop και ήδη το κάνει. Αυτό συμβαίνει γιατί το hip hop από καταβολής του - διεθνώς επιτελεί αυτό το ρόλο και αυτή την ιδιότητα του δεν την έχει απεμπολήσει παρόλη την εμπορικότητά του, έχει τη δυνατότητα να είναι και μαζικό και ταυτόχρονα αιχμηρό - καθώς πολλές φορές η μαζικότητά του δεν εξαρτάται από τα καθιερωμένα και ελεγχόμενα μέσα. Τέλος το hip hop ως νεότερο και εξελισσόμενο είδος έχει «αυτοπεποίθηση» και μπορεί να ενσωματώνει ξένα προς αυτό στοιχεία, στην προκειμένη περίπτωση από την ελληνική παράδοση, ή να μιλάει για θέματα που θεωρούνται κορεσμένα με ένα νέο δικό του τρόπο και να βρίσκει το κοινό του. Σε αυτή τη διαδικασία υπάρχουν αντιστοιχίες με την εξέλιξη του ροκ κατά τη δεκαετία του '60, το βάρος της οποίας νιώθουν τα σημερινά ροκ συγκροτήματα.

Ωστόσο εντοπίστηκαν και άλλα παραδείγματα από άλλα είδη μουσικής, όπως το «έντεχνο» ή το ροκ. Κοινό στοιχείο σχεδόν όλων των σύγχρονων καλλιτεχνών στους οποίους εντοπίστηκαν σχετικά με τη μετανάστευση τραγούδια είναι, ότι τόσο οι ίδιοι, όσο και τα τραγούδια τους είναι πολιτικοποιημένα. Πρόκειται για καλλιτέχνες που δε διστάζουν να συμμετάσχουν σε αντιρατσιστικές συναυλίες, σε συναυλίες αλληλεγγύης απέναντι σε αδύναμες κοινωνικές ομάδες, διαμαρτυρίες, συναυλίες με πολιτικό ή κοινωνικό χαρακτήρα ή απλώς δείχνουν την πολιτικοποίησή τους με δημόσιες δηλώσεις κ.ο.κ. Είναι αυτοί που έτσι και αλλιώς θα ασχολιόνταν με το θέμα, όπως έχουν ασχοληθεί με άλλα κοινωνικά θέματα. Η συγκεκριμένη, ασαφής, κατηγορία καλλιτεχνών που επιλέγει να εμπλακεί στο θέμα της μετανάστευσης, για πολλά χρόνια επιχείρησε να απαντήσει στο σύνθημα «οι παππούδες μας πρόσφυγες, οι γονείς μας μετανάστες, εμείς ρατσιστές;» Πιο εύκολα θα συγκεντρωνόταν υλικό με τέτοιες αναφορές, παρά αυτό που επιχειρήθηκε να γίνει σε αυτή την εργασία, καθώς αυτή η τάση ενισχύθηκε και από τη σταδιακή διεκδίκηση, μιας κάποιας, ιδιαίτερης καλλιτεχνικής έκφρασης των δεύτερης γενιάς

μεταναστών καθώς και από τις τεράστιες προσφυγικές ροές των πρόσφατων ετών 2015-2016.

Κάποια άλλα συμπεράσματα προκύπτουν από τις απαντήσεις των ερωτηματολογίων μας. Προκύπτει ότι όποιος νιώθει την ανάγκη να μιλήσει για τη σύγχρονη μετανάστευση μέσα από τη μουσική, μπορεί απλώς να αντλήσει τραγούδια παλιότερων εποχών, ως υποκατάστατο, και όπως ξέρουμε από την πλούσια υπάρχουσα βιβλιογραφία, τα τραγούδια αυτά είναι πάρα πολλά⁴⁸. Στην παρούσα διπλωματική αναδείχθηκαν οι όψεις αυτού του φαινομένου που μοιάζει να μην αφήνει χώρο για εκτεταμένη σύγχρονη δημιουργία. Η τάση αυτή εντάσσεται στην εκτεταμένη αναβίωση, παλιότερων μουσικών, όπως το ρεμπέτικο και εν γένει ό,τι συνδέεται με το μεσοπόλεμο, το swing (διεθνής και όχι μόνο ελληνική τάση) ή τα «ελαφρά» τραγούδια του μεσοπολέμου, καθώς και πιο πρόσφατα είδη. Εκτιμούμε ότι πρόκειται για διεθνή τάση εξαιτίας της αμηχανίας της μουσικής βιομηχανίας. Υπάρχουν ακόμα εβδομηντάρηδες αστέρες της ροκ εν ενεργεία, κατά καιρούς επανασυνδέονται προσωρινά παλιότερα ανενεργά συγκροτήματα (δεν υπάρχει μόνο το ελληνικό παράδειγμα των ΠΥΞ ΛΑΞ) ή άλλα παρηκμασμένα ξαναπαίζουν και ηχογραφούν δίσκους με τις αρχικές τους συνθέσεις. Επίσης, τα πάντα μπορούν να εμφανιστούν εκ νέου ως remix ή ως sampler στη ψηφιακή εποχή. Φαίνεται πως η μουσική βιομηχανία δεν έχει τη δύναμη και την ευφυΐα να επενδύσει στη νέα δημιουργία, να ευνοήσει συνέργειες μεγάλων καλλιτεχνών και να κατευθύνει, έστω και καταπιεστικά, τη δημιουργικότητά τους. Αντίθετα προτιμάει το ασφαλές, ως πιο εύρωστο, κοινό των μεσηλικών από το νεανικό κοινό και δεν είναι διατεθειμένη να λάβει οποιοδήποτε ρίσκο, ειδικά σε μια μικρή χώρα όπως η Ελλάδα.

Ένα άλλο συμπέρασμα στο οποίο θα μπορούσαμε να καταλήξουμε είναι ότι στους ίδιους τους μετανάστες, επίσης δεν φαίνεται να υπάρχει ενιαία αυτή η ανάγκη. Μπορεί κάποιοι φτιάχνοντας βαλίτσες πριν πάρουν την πτήση τους να ακούνε Καζαντζίδη, αλλά δεν θα στήριζαν το σύγχρονο καλλιτέχνη που θα εκφράσει

⁴⁸ Θα είχε μεγάλο ενδιαφέρον μια καταγραφή του ρεπερτορίου των κουτουκιών –ρεμπετάδικων και των πανηγυριών ώστε να επιβεβαιωθεί ποσοτικά αυτή η τάση.

το φαινόμενο της σύγχρονης μετανάστευσης με αυτόν τον τρόπο. Πολλοί από αυτούς δεν θεωρούν τους εαυτούς τους μετανάστες, αλλά εργαζόμενους σε μια παγκόσμια αγορά εργασίας, χωρίς αυτό να σημαίνει ότι δεν έχουν ποτέ το συναίσθημα του νόστου. Η ανάγκη αυτή τη φορά, θα προκύψει από τους εναπομείναντες στην Ελλάδα. Ούτε αυτοί όμως μπορούν να εκφραστούν με τα κορεσμένα σχήματα, απεναντίας, απαιτούν μια επεξεργασία του θέματος με τις σημερινές συνθήκες, τα νέα δεδομένα. Σε κάθε περίπτωση, η μετανάστευση είναι ένα στενάχωρο φαινόμενο που καθορίζει τόσο αυτούς που φεύγουν όσο και αυτούς που μένουν και αμφότεροι θα το τραγουδήσουν.

Κλείνοντας θα λέγαμε ότι το φαινόμενο είναι ακόμα πολύ πρόσφατο και αιφνιδίασε την ελληνική κοινωνία που προσέγγιζε τη μετανάστευση με εντελώς άλλη οπτική, ως κάτι που δεν την αφορά άμεσα, καθώς οι μετανάστες ήταν εισερχόμενοι και η Ελλάδα λειτουργούσε ως χώρα υποδοχής. Σε κάθε περίπτωση μέχρι να σταθεροποιηθεί η κατάσταση στη χώρα μας, εκτιμούμε ότι το φαινόμενο της μετανάστευσης «εγκεφάλων» θα συνεχιστεί και τα επόμενα χρόνια θα μπορεί μια αντίστοιχη διπλωματική να χρησιμοποιήσει περισσότερα ποσοτικά δεδομένα, να εξετάσει περισσότερα τραγούδια και εν τέλει να έχει πιο εκτεταμένα συμπεράσματα και διατυπώσεις με μεγαλύτερη ασφάλεια και αυτοπεποίθηση.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αλεξάτος, Γ. (2006). *Το τραγούδι των ηττημένων: κοινωνικές αντιθέσεις και λαϊκό τραγούδι στη μεταπολεμική Ελλάδα*, Θεσσαλονίκη: Γειτονιές του κόσμου.
- Αστρινάκης, Α. (1991). *Νεανικές υποκουλτούρες: παρεκκλίνουσες υποκουλτούρες της νεολαίας της εργατικής τάξης. Η βρετανική θεώρηση και η ελληνική εμπειρία*, Αθήνα: Παπαζήσης.
- Βέλου – Κάιλ, Α. (Επιμ.).(1978). *Βαμβακάρης Μ. Αυτοβιογραφία*, Αθήνα: Παπαζήσης.
- Γεωργιάδης, Ν. & Ραχματουλίνα, Τ. (2007). *Κώστας Παπαδόπουλος: ο Παγκανίνι του μπουζουκιού*, Αθήνα: Σύγχρονη εποχή.
- Γεωργιάδης, Ν. (2001). *Το φαινόμενο Τσιτσάνης*, Αθήνα: Σύγχρονη εποχή.
- Γιοσμά, Κ. (2018). «Τα ελληνικά μπλουζ, συνέντευξη με το Δ. Μυστακίδη», *Νέα Σελίδα*, 11 Μαρτίου 2018, σσ.8-9.
- Γκανάς, Ν. (2014). *Το φαινόμενο της διαρροής του επιστημονικού δυναμικού στο εξωτερικό (brain drain) και οι επιπτώσεις του στην ελληνική οικονομία*. Εθνική Σχολή Δημόσιας Διοίκησης και Αυτοδιοίκησης.
- Γκόλντιν, Ι., Κάμερον, Τ. & Μπαλαράτζαν, Μ. (2013). *Αυτοί δεν είναι σαν εμάς: το παρελθόν και το μέλλον της μετανάστευσης*, Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης.
- Δαμιανάκος, Σ. (1987). *Παράδοση ανταρσίας και λαϊκός πολιτισμός*, Αθήνα: Πλέθρον.
- Ζούση, Μ. (2018). «Συνέντευξη με τον Π. Χαλκιά», *Νέα Σελίδα*, 11 Μαρτίου 2018, σσ.6-7.
- Ηλιοπούλου, Γ.(2016). “Performance Management from Drain to Regain. Young Talented Greeks working abroad - 2016”, 2nd Human Capital Summit. Αθήνα 25 Μαΐου 2016. Αθήνα: ICAPPeopleSolutions.
- Καρπόζηλος, Κ. (2017). *Κόκκινη Αμερική: Έλληνες μετανάστες και το όραμα ενός Νέου Κόσμου*, Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης.
- Kasimis, C. &Kassimi, Chr. (2004). *Greece: A History of Immigration*, Migration Information Source. Διαθέσιμο στον ηλεκτρονικό ιστότοπο: <http://www.migrationinformation.org/profiles/display.cfm?ID=228> [τελευταία ανάκτηση 23/05/2018].

- Κολοβός, Γ. (2015). «Κοινωνικά απόβλητα»; η ιστορία της πανκ σκηνής στην Αθήνα, 1979-2015, Αθήνα: Απρόβλεπτες.
- Κουνάδης, Π. (1998). «Η ελληνική δισκογραφία», 7 Ημέρες, Καθημερινή 26-4-1998, σ.6.
- Κουνάδης, Π. (2000). *Γεια σου περήφανη και αθάνατη εργατιά: μια διαδρομή στο κοινωνικό εργατικό τραγούδι*, Αθήνα: ΓΣΕΕ.
- Κουνάδης, Π. (2010). *Τα Ρεμπέτικα: ένα ταξίδι στο αστικό λαϊκό τραγούδι των Ελλήνων 1850-1960*, Αθήνα: Δημοσιογραφικός Οργανισμός Λαμπράκη. (Συλλογή cd).
- Κυριαζή, Ν. (2011). *Η κοινωνιολογική έρευνα: κριτική επισκόπηση των μεθόδων και των τεχνικών*, Αθήνα: Πεδίο.
- Λαμπριανίδης, Λ. (2011). *Επενδύοντας στη φυγή, η διαρροή επιστημόνων από την Ελλάδα την εποχή της παγκοσμιοποίησης*, Αθήνα:Κριτική.
- Λαμπριανίδης, Λ. (2013). «Αυξήθηκε η διαρροή επιστημόνων στο εξωτερικό;», *Καθημερινή*, 23 Μαρτίου.
- Λιάβας, Λ. (2009). *Το ελληνικό τραγούδι από το 1821 έως τη δεκαετία του 1950*, Αθήνα: Εμπορική Τράπεζα της Ελλάδος Α.Ε..
- Μαγκλίνης, Ηλ. (2018). «Η μουσική εξαφανίζει την κτηνωδία: όταν ένας εβραίος προσπαθεί να σώσει το Μότσαρτ από τους ναζί», *Τέχνες & γράμματα, Καθημερινή*, 11 Φεβρουαρίου 2018, σ.11.
- Οικονόμου, Λ. (2015). *Στέλιος Καζαντζίδης: τραύμα και θεραπεία στο λαϊκό τραγούδι*, Αθήνα: Πατάκης.
- Παπαπαύλου, Μ. (2015). *Η εμπειρία της πλατείας Συντάγματος: μουσική, συναισθήματα και νέα κοινωνικά κινήματα*, Αθήνα: Οι εκδόσεις των συναδέλφων.
- Πετρόπουλος, Η.(1968). *Ρεμπέτικα τραγούδια*, Αθήνα: Κέδρος.
- Πολίτης, Κ. (2010). *Λεμονοδάσος*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.
- Ρούβαλης, Δ. (2018). «Συνέντευξη με τον Κ. Καλαϊτζίδη», *Νέα Σελίδα*, 24 Μαρτίου 2018, σσ. 9-10.
- Σαλούρου, Ρ (2018). «Έλληνες μετανάστες; αυστηροί όροι για κοινωνικές παροχές», *Καθημερινή*, 24 Μαρτίου 2018.
- Τριανταφυλλίδου, Α. & Γρώπα, Ρ. (2009). *Η μετανάστευση στην Ενωμένη Ευρώπη*, Αθήνα: Κριτική.

- Τσέτσος, Μ. (2013). *Νεοελληνική μουσική: δοκίμια ιδεολογικής και θεσμικής κριτικής*, Αθήνα: Panas Music, Παπαρηγορίου – Νάκας.
- Φιλιπούδης, Χρ. (2018). «Οι Έλληνες γκασταρμπάιτερ», *Αυγή*, 21 Μαρτίου 2018, σ.31.
- Χάρος, Γ. (2017). “Brain Drain. Young Talented Greeks working abroad – 2017”, 3rd *Human Capital Summit*. Αθήνα 20 Απριλίου 2017. Αθήνα: ICAP People Solutions.
- Abella, M. (2006). *Global competition for skilled workers and consequences, in Kuptsch C. and Fong P. (ed.), Competing for Global Talent, International Labour Office*, pp. 11-32, Geneva.
- Adorno, Th., Horkheimer, M., Lowenthal, L. & Marcuse, H. (1984). *Τέχνη και μαζική κουλτούρα*, Αθήνα: Ύψιλον.
- Babbie, E. (2011). *Εισαγωγή στην Κοινωνική έρευνα*, Αθήνα: Κριτική.
- Bhagwati, J. (1976). *The Brain Drain and Taxation II: Theory and Empirical Analysis, North Holland, Amsterdam*.
- Bourdieu, P. (2013). *Η διάκριση: κοινωνική κριτική της καλαισθητικής κρίσης*, Αθήνα: Πατάκης.
- Cohen, St. (1972). *Folk devils and moral panics: the creation of the Mods and Rockers*, New York: Routledge.
- Coutsoumaris, G. (1968). Greece, in Adams (ed.) *The brain drain*, McMillan, New York, pp.166-182.
- Docquier, F. & Marfouk, A. (2006). International Migration by Education Attainment, 1990–2000 in Özden Ç. and Schiff M. (ed.), *International Migration, Remittances and the Brain Drain, 151–99*. Washington, D.C.: World Bank; Houndmills, U.K. and New York: Palgrave Macmillan.
- Fauriel, Cl. (2002). *Δημοτικά τραγούδια της σύγχρονης Ελλάδας*, Αθήνα: Νίκας.
- Frith, S. (2007). *Taking Popular Music Seriously: selected essays*, Burlington: Ashgate Publishing Company.
- Gaunlett, S. (2001). *Ρεμπέτικο τραγούδι*, Αθήνα: Εκδόσεις του εικοστού πρώτου.
- Hebdridge, D. (1985). *Υπο-κουλτούρα: το νόημα του στυλ*, Αθήνα: Γνώση.
- Storey, J. (2015). *Πολιτισμική θεωρία και λαϊκή κουλτούρα: εισαγωγή*, Αθήνα: Πλέθρον.

ΚΥΒΕΡΝΗΤΙΚΕΣ ΕΚΔΟΣΕΙΣ

Ελληνική Δημοκρατία. Ελληνική Στατιστική Αρχή (2017) *Υπολογιζόμενος πληθυσμός και μεταναστευτικές ροές της χώρας έτους 2016*. Ανακτήθηκε από: <http://www.statistics.gr> [τελευταία ανάκτηση: 23/05/2018].

Ελληνική Στατιστική Αρχή (2017) *Άνεργοι 1981 – 2017*.

ΠΗΓΕΣ ΑΠΟ ΤΟ ΔΙΑΔΙΚΤΥΟ

Οργανισμός Απασχόλησης Εργατικού Δυναμικού: www.oaed.gr/statistica

<https://el.wiktionary.org>

<http://users.sch.gr/ipap/Ellinikos%20Politismos/Yliko/mou/xenitia.htm#4>

<http://www.oaed.gr/statistika>

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

1 N από Λονδίνο

1) Υπάρχει, τα προηγούμενα χρόνια επεδίωκα περισσότερο την κοινωνικοποίηση με άτομα με καταγωγή την Ελλάδα. Η μουσική είχε βασικό και ουσιαστικό ρόλο στις συναντήσεις μας, καθώς παίζω μουσική η ίδια, αρκετά συχνά παίζαμε και τραγουδούσαμε ελληνικά λαϊκά τραγούδια. Ωστόσο, εκ των υστέρων, συνειδητοποιώ πως η ανάγκη για κοινωνικοποίηση με αυτόν τον τρόπο (μεταφορά μιας ρεμπέτικης βραδιάς σε σπίτια φίλων στην Αγγλία) ήταν περισσότερο μια νοσταλγική επιστροφή σε μια φανταστική εικόνα για την Ελλάδα, παρά μια ανάγκη για διασκέδαση γειωμένη στο τώρα. Η μουσική ήταν ένας συνδετικός κρίκος που μας μετέφερε συλλογικά σε μια εποχή της ελληνικής κοινωνίας που αν και δεν έχουμε ζήσει, μας στοιχειώνει και μας βαραίνει μέσα από αναμνήσεις και διηγήσεις των γονιών και παππούδων μας. Επομένως, η μουσική διαθλά μια επαφή με το παρελθόν και γνωριμία με αυτό.

2) Αγαπούσα πολύ την ελληνική λαϊκή και ρεμπέτικη μουσική καθώς μεγάλο κομμάτι της μελαγχολίας και της ματαιώσης με εξέφραζε. Ωστόσο, μέσα από τις σχέσεις με φίλους από όλο τον κόσμο, τα μουσικά μου ακούσματα έχουν διευρυνθεί σημαντικά, και έχω αποκτήσει μια διαφορετική σχέση με τη μουσική (ως ένα μέσο εξερεύνησης μιας κουλτούρας και όχι αποκλειστικά έκφρασης μελαγχολίας και νοσταλγίας).

3) Σπάνια ακούω πια ρεμπέτικα και λαϊκά τραγούδια που αφορούν τη μετανάστευση και μόνο σε συλλογικές στιγμές. Αυτό γιατί νομίζω εκφέρουν μια εξιδανικευμένη εικόνα του παρελθόντος.

4) Όχι.

5) Όχι.

6) 2012, 24 ετών. Έφυγα για να συνεχίσω τις σπουδές μου, πριν την αναχώρησή μου ήμουν άνεργη ή περιστασιακώς απασχολούμενη σε αντικείμενα άσχετα με την ειδικότητά μου (συμβολαιογραφείο, εταιρία παραγωγής ντοκιμαντέρ). Κατά την παραμονή μου στο εξωτερικό απασχολούμαι κυρίως στον

ακαδημαϊκό χώρο (ακαδημαϊκές εκδόσεις περιοδικών, έρευνα, και κλινική πρακτική στο κομμάτι της ψυχικής υγείας).

7) Προσδοκώ καλύτερες συνθήκες διαβίωσης, επαφή με πολύ-πολιτισμικότητα και επαγγελματική εξέλιξη. Όχι, δεν επιθυμώ να γυρίσω άμεσα.

8) 30.

9) Θηλυκό.

10) Διδακτορικό.

11) Πάτρα.

12) Λονδίνο, Αγγλία.

2 Γ από Όρχους

1) Έχω μείνει στο Λονδίνο, στο Παρίσι και τώρα είμαι στο Όρχους της Δανίας (Aarhus). Στις δύο πρώτες πόλεις υπήρχαν τέτοια μέρη με μουσική και κοινωνική ζωή, π.χ. η ομάδα ρεμπέτικου στο Λονδίνο, αλλά οφείλω να ομολογήσω πως ποτέ δεν ήμουν τακτικός θαμώνας. Στο Όρχους υπάρχουν Έλληνες αλλά σε πολύ μικρότερη κλίμακα. Δεν γνωρίζω εάν υπάρχει κάποια τέτοια δραστηριότητα.

2) Οι μουσικές μου προτιμήσεις δεν άλλαξαν μετά τη μετανάστευση, με την έννοια πως αυτά που μου άρεσαν ακόμα μου αρέσουν, αλλά σίγουρα έχουν εμπλουτιστεί σε μεγάλο βαθμό. Για παράδειγμα, στο Λονδίνο τα ερεθίσματα της ηλεκτρονικής μουσικής είναι πολύ περισσότερα από ό,τι στην Αθήνα. Βέβαια, οι μουσικές προτιμήσεις εμπλουτίζονται και μόνο με το πέρασμα του χρόνου. Οπότε δεν μπορώ να πω ξεκάθαρα σε ποιο βαθμό ευθύνεται η μετανάστευση, τα διεθνή ερεθίσματα και το γεγονός ότι μεγαλώνω και οι προτιμήσεις μου αλλάζουν, διευρύνονται και γίνονται πιο επιλεκτικές κάποιες φορές και πιο ευρείες κάποιες άλλες.

3) Για την ώρα, λόγω του ότι ο σύντροφός μου δεν μιλάει ελληνικά, ακούω ελληνική μουσική περισσότερο όταν είμαι μόνη μου αν και θα βάλουμε και μαζί πιο περιστασιακά. Με τα χρόνια έχω γίνει ελαφρώς πιο νοσταλγική με την Ελλάδα και ορισμένα τραγούδια που τα άκουγα και παλιά συχνά με συγκινούν χωρίς να είναι τραγούδια ξενιτιάς όμως. Το γεγονός πως ο σύντροφός μου δεν μπορεί να

καταλάβει τους στίχους και το νόημα, με κάνει να προτιμώ να τα ακούω μόνη μου. Στο Όρχους δεν υπάρχει μεγάλη ελληνική κοινότητα, αν και να υπήρχε δεν νομίζω πως θα ήμουν ενεργό μέλος της, όπως δεν ήμουν στο Λονδίνο ή στο Παρίσι. Όταν ακούω ελληνική μουσική, συνήθως ακούω αυτά που άκουγα και πριν φύγω είτε την πιο πρόσφατη παραγωγή καλλιτεχνών που όμως ήξερα από την Ελλάδα. Έχω χάσει κάπως επαφή με τους νεώτερους καλλιτέχνες. Ρεμπέτικα, λαϊκά συνήθως ακούω σε επισκέψεις την Ελλάδα σε εξόδους, σπανίως σπίτι.

Τέλος, οφείλω να ομολογήσω πως δεν μου είναι ακριβώς σαφές τι επιχειρεί να συμπεριλάβει ο όρος *τραγούδια της ξενιτιάς*.

4) Δεν έχω κάτι υπόψη μου.

5) Όχι, δεν νιώθω τέτοια έλλειψη και δεν υπάρχει κάποιο τραγούδι με μεταναστευτικό θέμα με το οποίο να έχω ταυτιστεί. Φυσικά υπάρχουν μοτίβα στα βιώματα των μεταναστών, αλλά δεν νομίζω ότι είναι τόσο έντονα ώστε να καθορίσουν τις μουσικές προτιμήσεις μεγάλων μαζών, π.χ. όλων των Ελλήνων του εξωτερικού. Να σημειώσω πως ενώ έχω απόλυτη συνείδηση του νέου μεταναστευτικού ρεύματος και των ταξικών προεκτάσεών του, δεν νιώθω πως σε προσωπικό επίπεδο είμαι στο εξωτερικό *αναγκαστικά* ή πως δεν θα ήμουν αν είχα δουλειά στην Ελλάδα. Με αυτήν την έννοια δεν νιώθω *ξεριζωμένη από την πατρίδα μου*, οπότε και δυσκολεύομαι να ταυτιστώ με τα τραγούδια της μετανάστευσης με αυτή την έννοια.

6) Έφυγα τον Σεπτέμβρη του 2008, 23 ετών για μεταπτυχιακό σε αντικείμενο που τότε δεν διετίθετο σε ελληνικό πανεπιστήμιο. Αποφοίτησα 10 μήνες πριν φύγω. Στο μεσοδιάστημα, εργαζόμουν και προετοιμαζόμουν για τις εξετάσεις του ΙΚΥ. Αρχικά έκανα μεταπτυχιακό, και το 2009 ξεκίνησα διδακτορικό. Από το 2010 ξεκίνησα να δουλεύω με μερική απασχόληση για διάφορους λόγους όπως οικονομικούς, αλλά και γιατί ήθελα να έχω εργασιακή εμπειρία, εκτός από ακαδημαϊκή – καθώς σαν ερευνητής/αρχαιολόγος πάντα φλερτάρεις με την ανεργία (εργασία: εκμάθηση ελληνικής γλώσσας ως ξένη σε κέντρα ξένων γλωσσών, σε κυπριακό αποικιακό σχολείο, σε ιδιωτικό σχολείο του Λονδίνου, και ιδιαίτερα

μαθήματα με ενήλικες, καθώς και babysitting και εξυπηρέτηση πελατών σε βιβλιοπωλείο).

Από το 2013 ξεκίνησα να δουλεύω με ολόκληρη απασχόληση (εργασία: διδασκαλία ακαδημαϊκής γραφής σε επίπεδο 1^{ου}-2^{ου} έτους πτυχίου και μεταπτυχιακού, διδασκαλία αρχαιολογίας σε ενήλικες σε μη πανεπιστημιακό εκπαιδευτικό ίδρυμα, διδασκαλία αρχαιολογίας σε μαθητές δημόσιων σχολείων ώστε να έρθουν σε επαφή από νωρίς με τον πανεπιστημιακό χώρο, από το 2015 είμαι σε μεταδιδακτορικές θέσεις πρώτα στο μουσείο του Λούβρου και τώρα το Πανεπιστήμιο του Όρχους).

7) Αρχικά έφυγα για το μεταπτυχιακό. Δεν είχα μακροπρόθεσμα σχέδια τότε αλλά ούτε και είχα βάλει προθεσμία για το πότε θα επιστρέψω στην Ελλάδα. Για την ακρίβεια, ακόμα δεν έχω σχέδια να επιστρέψω. Παρόλο που όταν έφυγα από την Ελλάδα δεν είχε ακόμα φανεί η κρίση, δεν νομίζω πως είναι η κρίση που με κρατάει στο εξωτερικό. Στην αρχαιολογία και στην ανθρωπιστική έρευνα οι δυσκολίες υπήρχαν πάντα, δεν είναι ότι μόνο τώρα με την κρίση τα πράγματα είναι δύσκολα.

Από την παραμονή μου στο εξωτερικό, προσδοκώ ό,τι προσδοκεί κανείς από τη ζωή του γενικά φαντάζομαι, ανάλογα με το τι είναι σημαντικό για τον καθένα. Δεν βλέπω το εξωτερικό σαν *παραμονή* με την έννοια ότι ξέρω πως κάποια στιγμή θα επιστρέψω Ελλάδα. Σημαντικά για μένα είναι μία εργασία που να με ολοκληρώνει, σύντροφος, φίλοι, και νέα ερεθίσματα. Με αυτή την έννοια, όχι δεν θέλω να επιστρέψω Ελλάδα. Τουλάχιστον όχι στο προβλεπόμενο/άμεσο μέλλον.

8) 33.

9) Γυναίκα.

10) Ανώτατο – Διδακτορικό.

11)

12) Όρχους, Δανία.

3 B από Αϊντχόφεν

- 1) Γενικότερα στην Ολλανδία σαν χωρά ναί. Συγκεκριμένα στην πόλη μου δεν έχω συναντήσει. Τις περισσότερες φορές είναι εστιατόρια που παίζουν παραδοσιακή ελληνική μουσική.
- 2) Συνήθως ακούω Ραπ/Χιπ Χοπ, Μέταλ, Ροκ στα αγγλικά, ελληνικά η ρωσικά. Μετά την μετανάστευση μπορώ να πω ότι άρχισα να ακούω ελληνική μουσική πολύ περισσότερο από ότι άκουγα όταν βρισκόμουν στην Ελλάδα, ασχέτως του είδους.
- 3) Δεν μπορώ να πω πως άκουγα ποτέ μου τραγούδια ξενιτιάς-μετανάστευσης
- 4) Στη μουσική που ακούω στην καθημερινότητά μου δεν έχω πέτυχει τέτοιου είδους τραγούδια.
- 5) Θα με ενδιέφερε αν το τραγούδι ήταν ενδιαφέρον για εμένα όχι τόσο αν αναφερόταν στο θέμα της ξενιτιάς. Η αλήθεια είναι ότι δεν νιώθω τόσο πολύ ότι είμαι μετανάστης, όσο ότι απλά ζω με βάση νέους κανόνες. Συνεπώς δεν νιώθω έλλειψη τέτοιου ρεπερτορίου.
- 6) Έφυγα στο εξωτερικό το 2011 στην ηλικία των 27. Στην Ελλάδα ήμουν φοιτητής πληροφορικής και ενίοτε δούλευα σαν τεχνικός υπολογιστών. Έφυγα διότι έφυγε ένα μέρος της οικογένειάς μου και μου έτυχε αυτή η ευκαιρία να ζήσω στο εξωτερικό. Έχω δουλέψει σαν μηχανικός λογισμικού (softwareengineer).
- 7) Επί το πλείστον καλύτερες επαγγελματικές ευκαιρίες στον επαγγελματικό μου τομέα. Στην Ελλάδα θα γυρνούσα μάλλον σε ένα αργότερο σημείο της ζωής μου. Η παρουσία μου στο εξωτερικό και συγκεκριμένα στην Ολλανδία για εμένα προσωπικά είναι σαν ένα πρώτο βήμα στο να ζήσω σε πολλές χώρες του εξωτερικού.
- 8) 33.
- 9) Άντρας.
- 10) Πανεπιστήμιο
- 11)
- 12) Αϊντχόφεν.

4 K από Παρίσι

- 1) Ναι, υπάρχουν τα πάντα στο Παρίσι και για όλα τα γούστα! Από ελληνικές ταβέρνες με ζωντανή ελληνική μουσική έως σχήματα που έρχονται να παίξουν συχνά – πυκνά.
- 2) Ακούω ευρεία γκάμα, φυσικά όχι μόνο ελληνικά, ζώντας στο εξωτερικό ήλθα πιο κοντά στα παραδοσιακά στοιχεία της ελληνικής μουσικής.
- 3) Σε όλα ναι. Και σε προσωπικές και κυρίως σε συλλογικές κοινωνικές συνευρέσεις.
- 4) Ναι, φυσικά. Ίσως όχι όσο παλαιότερα αλλά υπάρχουν.
- 5) Δεν νιώθω ιδιαίτερη έλλειψη, θεωρώ πως υπάρχει πλούσιο ρεπερτόριο αλλά και να υπήρχε περισσότερο δεν θα με πείραζε ούτε θα με χαροποιούσε. Το τραγούδι αποτελεί κοινωνικό δείκτη, ως εκ τούτου, εφόσον το σύγχρονο κύμα μετανάστευσης αποτελεί μεταξύ άλλων, σύμπτωμα της κρίσης, το εξετάζουμε στο σύνολό του και όχι απομονωμένο από την κοινωνικοοικονομική συνθήκη της εποχής μας. Ταύτιση δεν ξέρω σε προσωπικό επίπεδο όχι ιδιαίτερα, αλλά σε συλλογικό όταν βρισκόμαστε με γνωστούς, φίλες, φίλους και ακούμε τραγούδια της ξενιτιάς, ναι υπάρχει μια συγκίνηση, μια κοινή εμπειρία που τη μοιραζόμαστε σε συλλογικό επίπεδο.
- 6) 2013, 28 ετών, έκανα μεταπτυχιακό και έφυγα να κάνω σπουδές. Εργασία ως αρχιονόμος.
- 7) Θα συνεχίσω σε διδακτορικό ίσως και μεταδιδακτορικό, δεν προβλέπω να επιστρέψω άμεσα.
- 8) 33.
- 9) Γυναίκα.
- 10) Μεταπτυχιακό.
- 11)
- 12) Παρίσι.

5 Ε από Γκρατς

1) Υπάρχουν και οργανωμένες δομές (επίσημοι σύλλογοι, χορευτικοί σύλλογοι, ελληνική Μητρόπολη Αυστρίας στη Βιέννη και χειροτονημένοι κληρικοί, στο Γκρατς όπου ζω τώρα υπάρχει μάλιστα και ελληνικό σχολείο για παιδιά νηπιαγωγείου, δημοτικού και γυμνασίου) αλλά και αρκετά ελληνικά εστιατόρια/μεζεδοπωλεία όπου συχνά διοργανώνονται και βραδιές ελληνικής μουσικής και χορού. Ενίοτε μάλιστα οι τοπικοί σύλλογοι συμπράττουν με καλλιτέχνες από την Ελλάδα και ορισμένοι χορευτικοί σύλλογοι διοργανώνουν και σεμινάρια με προσκεκλημένους χορευτικούς ομίλους από διάφορα μέρη της Ελλάδας.

2) Γενικά άκουγα και εξακολουθώ να ακούω κατά κύριο λόγο «δυτικότροπη» μουσική (κλασική, τζαζ, ροκ, ποπ, χιπ-χοπ κ.ο.κ.), χωρίς όμως να είμαι αρνητικός προς τα ανατολίτικα ακούσματα. Οι προτιμήσεις μου δεν έχουν αλλάξει, αλλά έχει αλλάξει το ρεπερτόριο που παίζω στα ελληνικά μαγαζιά που κατά καιρούς εμφανίζομαι, αφού οι γηγενείς έχουν συγκεκριμένες, σχεδόν στερεοτυπικές προσδοκίες για το πώς μοιάζει η ελληνική μουσική (syrtaki, bouzouki, ora!) ενώ οι σύγχρονοι μετανάστες είτε δεν έχουν επαφή με το νεότερο ελληνόφωνο ρεπερτόριο (παλαιότερες γενιές) είτε προσκολλώνται σχεδόν εμμονικά στο σκυλάδικο (μέσης και νεότερης ηλικίας). Ως εκ τούτου, προκειμένου να «πάρω τη δουλειά» πρέπει να στραφώ προς αυτά που θέλει το κοινό.

3) Σπάνια, περισσότερο θα έλεγα ότι παίζω τραγούδια της ξενιτιάς παρά ακούω. Επομένως, οι φορές που ακούω είναι κατά κανόνα σε συλλογικές στιγμές. Ο λόγος που δεν ακούω τα παλιά τραγούδια της ξενιτιάς είναι κυρίως ότι η δική μας μετανάστευση διαφέρει σε πολλά σημεία της καθημερινής ζωής, αφού χάρη στα σύγχρονα μέσα επικοινωνίας οι συγγενείς και οι φίλοι είναι «κοντά» μου (τουλάχιστον περισσότερο από ό,τι για έναν μετανάστη του 1950) ενώ προσωπικά εγώ δεν «πήγα μετανάστης», αλλά «έφυγα για σπουδές», οπότε ίσως αυτό να εξακολουθεί στο μυαλό μου να αποτελεί την ειδοποιό διαφορά.

4) Δεν μπορώ να πω ότι παρακολουθώ στενά τη θεματολογία των ελληνικών τραγουδιών, πόσο δε μάλλον που να σχετίζονται με τη μετανάστευση, κυρίως για τους λόγους που προανέφερα. Εν τούτοις υπάρχουν δύο σύγχρονα τραγούδια που γνωρίζω και αναφέρονται πάρα πολύ άμεσα στο ζήτημα της σύγχρονης

μετανάστευσης: «Οι φίλοι μου» του Σπύρου Γραμμένου και «Τη μέρα που γυρίζουν τα πουλιά» των Active Member.

5) Δεν ξέρω αν θα μου άρεσε το να γίνει μόδα. Δεν ξέρω καν αν μου αρέσει σαν σκέψη το γεγονός ότι μια απόφαση που μας βασάνισε κι εμένα και πολλούς άλλους θα γίνει μόδα για να χτυπάμε παλαμάκια σε γεμάτα γήπεδα ή για να κλαίμε πάνω από τις οθόνες μας. Δεν ξέρω αν μπορεί να γίνει με έναν τέτοιο τρόπο ώστε να εκφράσει κάποιες σκέψεις που μέσα μας όλοι κάνουμε, κι εμείς που φύγαμε κι εκείνοι που έμειναν από πείσμα, κι εκείνοι που έμειναν από φόβο κι όσοι σκέφτονται να φύγουν και διστάζουν κι οι οικογένειες που μένουν πίσω, και αν μπορεί να γίνει χωρίς να εκμεταλλευτεί καταστάσεις. Σίγουρα δεν αισθάνομαι ότι λείπουν τα τραγούδια της ξενιτιάς από το ελληνικό ρεπερτόριο. Προσωπικά, τα δυο τραγούδια που προανέφερα («Οι φίλοι μου» του Σπύρου Γραμμένου και «Τη μέρα που γυρίζουν τα πουλιά» των Active Member) μου είναι υπεραρκετά, αφού και χωρίς να έχουν φύγει οι ίδιοι οι δημιουργοί τους, κατάφεραν να αποδώσουν τις σκέψεις μας αλλά και τις σκέψεις όσων έμειναν. Δεν είναι εύκολο σχεδόν σε κάθε συζήτηση η πρώτη ερώτηση που ακούς να είναι «πώς είναι έξω;» και η δεύτερη «πότε θα γυρίσεις;» και ο Γραμμένος και οι Α.Μ. το ξέρουν και το αποδίδουν έτσι ακριβώς όπως πρέπει. Όπως και το βάρος της επιλογής μας.

6) Ήρθα στην Αυστρία το 2014, σε ηλικία 23 ετών, έχοντας αποφοιτήσει από το Τμήμα Μουσικών Σπουδών της Αθήνας και ολοκληρώσει τις σπουδές μου στα ανώτερα θεωρητικά, προκειμένου να σπουδάσω σύνθεση και να εργαστώ ως συνθέτης, ενορχηστρωτής και πιανίστας. Καταλυτικό ρόλο στην απόφασή μου να φύγω έπαιξε η οικονομική κρίση, η οποία στον κλάδο της μουσικής και ιδιαίτερα της κλασικής έκανε πολύ μεγάλη ζημιά. Στα τέσσερα πλέον χρόνια της παραμονής μου στην Αυστρία έχω εργαστεί ως δάσκαλος πιάνου και προετοιμασίας για εισαγωγικές εξετάσεις σε μουσικές σχολές της Αυστρίας, ενορχηστρωτής για επαρχιακές φιλαρμονικές ορχήστρες, ως αντιγραφέας (copyist) για συνθέτες και ως συνθέτης ο ίδιος, ενώ έχω παίξει και ελληνική μουσική σε ελληνικά εστιατόρια και εκδηλώσεις ελληνικών συλλόγων.

7) Ευελπιστώ να καταφέρω να σταθεροποιηθώ επαγγελματικά, εργαζόμενος στη μουσική και να μπορέσω να δημιουργήσω τις κατάλληλες συνθήκες ώστε να μπορώ στο μέλλον να κάνω οικογένεια. Η επιστροφή στην Ελλάδα δεν είναι στα άμεσα, αλλά ούτε και στα έμμεσα, σχέδιά μου, αν και δε θα την απέκλεια.

8) 27.

9) Άνδρας.

10) Πανεπιστημιακές σπουδές.

11) Αθήνα

12) Αυστρία.

6 Ρ από Γκλώστερ

1) Είμαι σε μια μικρή πόλη της Αγγλίας της τάξης των 140.000 κατοίκων, κοντά στο Μπρίστολ. Έλληνες δεν υπήρχαν αλλά τα τελευταία δύο χρόνια η εταιρία κάνει προσλήψεις από την Ελλάδα καθώς δε μπορεί να βρει προσωπικό εδώ πέρα.

Δεν θα έλεγα πως έχει φτάσει στο επίπεδο της συλλογικής κοινωνικής ζωής αλλά πως έχουν φτιάξει ένα μικρό whatsappgroup και κανονίζουν εξόδους. Σίγουρα εδώ η μουσική δεν είναι ισχυρός παράγοντας γιατί συναντάς άτομα με πολύ διαφορετικές αναφορές. Σίγουρα σε μεγαλύτερες πόλεις όπως το Λονδίνο γίνονται τύπου Greeknights με λαϊκά / ελαφρολαϊκά.

2) Δύσκολη ερώτηση, θα έλεγα πως άλλαζαν πολύ περισσότερο όσο ήμουν Ελλάδα όπου υπήρχε κατά τη διαμονή μου στην Ελλάδα μία έντονη μετάβαση (και αμφισβήτηση της) από την έντεχνη(ς) κουλτούρα (ς) στην ηλεκτρονικής/ηλεκτροποπ& πειραματικής μουσικής στη ζωή μου παρά με την μετάβαση μου εκτός Ελλάδας.

3) Όχι καθόλου.

4) Δεν το γνωρίζω καθόλου. Σίγουρα θα υπάρχουν αλλά μου φαίνεται πιο πιθανό να προέρχονται από πρόσφυγες/ μετανάστες από άλλες χώρες στην Ελλάδα παρά από έλληνες σε άλλη χώρα.

5) Νιώθω πως δεν έχω τέτοιο αίτημα. Ίσως γιατί δε θεωρώ πως η ελληνική μετανάστευση στις χώρες της ΕΕ αντιμετωπίζει τόσο έντονα προβλήματα όσο ανθρώπων που έρχονται στην ΕΕ από χώρες εκτός Ευρώπης.

Ίσως όμως το αίτημα να είναι και ένας πειραματισμός σχετικά με τις φόρμες και όχι τόσο το θεματικό περιεχόμενο (προσωπική οπτική πάνω στο θέμα).

6) Έφυγα πριν 6 μήνες, στα 29. Αποφάσισα να φύγω για να ζήσω λίγο εκτός Ελλάδας και δεδομένου του ότι υπήρχε έτοιμη δουλειά. Στην Ελλάδα σπούδαζα πολλά χρόνια και τα τελευταία δούλευα. Η δουλειά που βρήκα είναι αρκετά χαμηλόμισθη καθώς πληρώνει με το βασικό μισθό της Αγγλίας. Είναι supportworker ατόμων με αυτισμό και προβλήματα ψυχικής υγείας

7) Έχω αρκετή αμφιθυμία. Προς το παρόν θέλω να καθίσω μερικούς ακόμα μήνες. Θα ήθελα να βρω μια δουλειά κάπως πιο σχετική με τις σπουδές μου και ίσως να συνεχίσω λίγο τις σπουδές μου.

8) 30.

9) Άνδρας.

10) Μεταπτυχιακό.

11) Αθήνα.

12) Gloucester, Gloucestershire (κοντά στο Μπρίστολ), Αγγλία.

7 Λ από Παρίσι

1) Ναι, για ορισμένους, άτυπα. Σε δύο-τρία εστιατόρια τούρκικα όπου παίζουν λάιβ ελληνική μουσική.

2) Ακούω διάφορα είδη μουσικής. Από ροκ μέχρι κλασσική και από τζαζ μέχρι – κάποια – ελληνικά.

3) Αν τύχει. Σε συλλογικές στιγμές.

4) Δεν γνωρίζω.

- 5) Όχι ιδιαίτερα.
- 6) 2003, 28 χρονών για μεταπτυχιακά. Πριν φύγω: αρχιτέκτονας. Στο εξωτερικό: Διδασκαλία σε πανεπιστήμια (σχολές αρχιτεκτονικής).
- 7) Όχι κάτι συγκεκριμένο.
- 8) 43.
- 9) Γυναίκα.
- 10) Διδακτορικό.
- 11)
- 12) Παρίσι

8 Λ από Κοπεγχάγη

- 1) Υπάρχει, και υπάρχουν και μουσικά συγκροτήματα που παίζουν ελληνική μουσική, ρεμπέτικα λαϊκά κυρίως.
- 2) Οι μουσικές μου προτιμήσεις δεν έχουν αλλάξει ιδιαίτερα, θα έλεγα ότι παραμένουν σε ένα πολύ ευρύ πλαίσιο που περιλαμβάνει ηλεκτρονική, ίντι, ροκ, ελληνικά σύγχρονα(λιγότερο απ' ότι παλιά) και παραδοσιακά ελληνικά τραγούδια. Η κλασική μουσική είναι μέρος της δουλειάς μου αλλά φυσικά είναι και μια προσωπική προτίμηση.
- 3) Ναι. Σε ατομικές στιγμές, κυρίως.
- 4) Υπάρχουν, αν και μπορώ να ανακαλέσω περισσότερα για το προσφυγικό ζήτημα, παρά το μεταναστευτικό, που φυσικά συγκλίνουν σε πολλά σημεία, όμως παραμένουν διαφορετικά.
- 5) Πολύ πιθανό. Νιώθω την έλλειψη της επικοινωνίας με την κουλτούρα της Ελλάδας. Με αυτόν τον τρόπο κάθε παραδοσιακό ή λαϊκό τραγούδι που με εκφράζει γίνεται έκφραση της μετανάστευσής μου γιατί δεν μπορώ να το μοιραστώ. Τον τελευταίο χρόνο με συγκινούν πολύ απλά τραγούδια που παλιότερα δεν αισθανόμουν ταύτιση. Έχω ένα παράδειγμα που είναι όμως πιο

συγκεκριμένο, και με συγκίνησε πολύ έντονα από τον πρώτο χειμώνα στη Δανία, Η συννεφιασμένη Κυριακή, του Τσιτσάνη γιατί το παίζαμε με ένα σχήμα σε μια εκδήλωση για την ελληνική πρεσβεία.

- 6) Έφυγα στα 24 μου χρόνια για σπουδές (μάστερ) στα κλασικά κρουστά. Στην Ελλάδα δίδασκα κρουστά και προσπαθούσα να παίζω συναυλίες και να διδάσκω σε ωδεία.
- 7) Προσδοκώ μια ζωή όπου θα έχω τη δυνατότητα να εξασκώ το επάγγελμά μου και να ζω από αυτό. Θέλω, αλλά δεν έχω ένα συγκεκριμένο χρονικό πλάνο.
- 8) 29.
- 9) Γυναίκα.
- 10) Πανεπιστήμιο και Ακαδημία σε μεταπτυχιακό επίπεδο.
- 11) Αθήνα.
- 12) Κοπεγχάγη, Δανία.

9 Λ από Βερολίνο

1) Ναι και ναι, σε διαφορετικά όμως επίπεδα. Π.χ. η ελληνική κοινότητα διοργανώνει τακτικά πιο «παραδοσιακά» δρώμενα με ελληνική μουσική. Ο πιο λαϊκός κόσμος από Ελλάδα συναντάται σε αμιγώς ελληνικά στέκια, τα οποία αναπαράγουν την αντίστοιχη κουλτούρα που θα περίμενε κανείς να δει στα αντίστοιχα μαγαζιά στην Ελλάδα (σκυλάδικα, σπάσιμο πιάτων κλπ) και συχνά με μια μικρή χρονική καθυστέρηση. Στις πιο εναλλακτικές κουλτούρες συγκεκριμένα στέκια και ιβέντ αποτελούν σημεία αναφοράς, όπως π.χ. εναλλακτικά μπαρ ή κολλεκτίβες ντιτζέι που συμμετέχουν και Έλληνες, τα οποία συγκεντρώνουν πιο εναλλακτικές μερίδες νέων Ελλήνων του Βερολίνου.

2) Το μουσικό μου μπάγκραουντ είναι στην ροκ και μέταλ μουσική και γενικά στον βαρύ και σκοτεινό ήχο. Η κουλτούρα του Βερολίνου μου έδωσε την δυνατότητα να επεκτείνω τα ακούσματά μου στο φάσμα της ηλεκτρονικής μουσικής που κυριαρχεί στην εδώ διασκέδαση.

3) Όχι.

- 4) Η μετανάστευση σήμερα θεωρώ έχει άλλο περιεχόμενο από αυτό της εποχής των «γκασταρμπάιτερ» και, ειδικά στα πλαίσια της παγκοσμιοποίησης, δεν έχει τόσο αρνητικό πρόσημο, οπότε δεν παίρνει και τόσο κεντρικό ρόλο στην μουσική κουλτούρα.
- 5) Όχι και όχι, καθώς συνήθως αυτά συνοδεύονται από ένα πλαίσιο αγάπης για το παλιό, την πατρίδα, την οικογένεια. Θεωρώ θετικό και απελευθερωτικό βήμα στην ζωή μου την επιλογή που έκανα και τα περισσότερα τραγούδια πάνω στο αντικείμενο θα εξέφραζαν μάλλον τις αντίθετες σκέψεις και συναισθήματα από τα δικά μου.
- 6) Έφυγα το 2015 για να κάνω πρακτική στο Βερολίνο, στα 26 μου, αφού πήρα το πτυχίο μου από το ΕΜΠ στην Αθήνα. Δουλεύω πάνω στο αντικείμενο της αρχιτεκτονικής και του ντιζάιν, έχω κάνει όμως και διάφορα μικρά πρότζεκτ (ντιτζέι, συμμετοχή σε διαφημίσεις κλπ).
- 7) Θέλω να διευρύνω τους ορίζοντές μου, μέσα από την ζωή σε μια πολιτιστική μητρόπολη, να ζήσω διαφορετικές εμπειρίες, να ανεξαρτητοποιηθώ επαγγελματικά και να κάνω μεταπτυχιακές σπουδές.
- 8) 29.
- 9) Άντρας.
- 10) Απόφοιτος Αρχιτεκτόνων Μηχανικών ΕΜΠ.
- 11) Αθήνα
- 12) Βερολίνο

10 Ν από Κοπεγχάγη

- 1) Ναι υπάρχει. Δεν συμμετέχω ιδιαίτερα οπότε δε γνωρίζω το μέγεθος της οργάνωσης. Η μουσική έχει σαφέστατα ρόλο.
- 2) Διάφορες μορφές της ροκ και ηλεκτρονικής μουσικής. Οι προτιμήσεις μου δεν αποτελούν κομμάτι της ελληνικής σκηνής. Ομολογώ ότι άλλαξαν με τον καιρό. Πλέον δεν έχω καμία επαφή με ελληνικά τραγούδια. Παλαιότερα θα άκουγα σε ένα βαθμό στη κατηγορία του ροκ-εντέχνου, ίσως ρεμπέτικα και λαϊκά.
- 3) Όχι καθόλου.
- 4) Δεν γνωρίζω.

- 5) Θα μπορούσε σε ένα βαθμό. Σίγουρα υπάρχουν στιγμές νοσταλγίας οπότε ένα τέτοιο είδος θα είχε απήχηση. Όχι δεν νομίζω ότι έχω ταυτιστεί.
- 6) Έφυγα για το εξωτερικό το καλοκαίρι του 2011 σε ηλικία 26 ετών. Έφυγα για μεταπτυχιακό και τη προοπτική για δουλειά μετά το πέρας των σπουδών και αφού τελείωσα το πτυχίο μου στην Ελλάδα και τις στρατιωτικές υποχρεώσεις. Τα τελευταία τρία χρόνια εργάζομαι στο αντικείμενο που σπούδασα. Κατά τη διάρκεια των σπουδών μου στο εξωτερικό έχω δουλέψει στη κουζίνα ενός καφέ και στο πανεπιστήμιο σαν εργαστηριακός βοηθός.
- 7) Να συνεχίσω την επαγγελματική μου πορεία στο βαθμό που η Ελλάδα δεν μπορεί να μου προσφέρει τη δεδομένη χρονική στιγμή. Όχι για την ώρα δεν με απασχολεί.
- 8) 33.
- 9) Άνδρας.
- 10) Μεταπτυχιακό.
- 11) Αθήνα.
- 12) Κοπεγχάγη.

11 N από Βερολίνο

- 1) Στο Βερολίνο υπάρχει. Και επίσημα και άτυπα όμως. Υπάρχει διαχωρισμός όμως παλαιοί και νέοι μετανάστες και χωροταξικός διαχωρισμός. Οι παλιοί συγκροτούνται γύρω από την κοινότητα η οποία είναι σε μια απομονωμένη περιοχή, αντίθετα οι νέοι μετανάστες συχνάζουν σε κάποια μαγαζιά που έχουν Έλληνες σε άλλες περιοχές, σε μαγαζιά με πιο βερολινέζικη αισθητική και λίγο Ελλάδα αλλά όχι στη λογική του γκασταρμπάιτερ. Γίνονται συναυλίες ελλήνων καλλιτεχνών τα τελευταία χρόνια, έντεχνων, εναλλακτικών κλπ. Σε κάποια μαγαζιά, συνήθως Ελλήνων, διοργανώνονται βραδιές με ρεμπέτικα.
- 2) Πριν φύγω άκουγα Παπακωνσταντίνου, Μάλαμα τώρα δεν τα αντέχω καθόλου. Ακούω πράγματα που δεν τα είχα ακούσει τόσο όσο ήμουν στην Ελλάδα,

δηλαδή ακούω πιο εύκολα στέρεο νόβα παρά Θανάση Παπακωνσταντίνου. Δεν ξέρω αν υπάρχει κάποια αιτιώδης σχέση με την ηλικιακή ωρίμανση. Έχουν αλλάξει

3) Σπάνια σε ατομικές στιγμές, πιο πολύ με όρους πλάκας π.χ. όταν φτιάχνω βαλίτσα για να ταξιδέψω Ελλάδα. Σε συλλογικές στιγμές στις βραδιές ρεμπέτικου και τελικά μου αρέσει, ενώ στην Ελλάδα δεν είχα εκτεθεί σε τέτοιο ρεπερτόριο, τα βιώνω πάντως και εγώ ως μια συλλογική στιγμή των Ελλήνων μεταναστών.

4) Μου έρχεται το «Μια μικρή βαλίτσα» του Ιωαννίδη, θυμάμαι και ένα άλλο που είδα στο fb και έλεγε κάτι για σκάιπ δεν θυμάμαι ακριβώς (μάλλον Γραμμένος), πάντως ήταν ακριβώς για τη σύγχρονη μετανάστευση.

5) Υπάρχουν σήμερα μεταναστευτικές ταυτότητες, αλλά η κατάσταση είναι πολύ πιο σύνθετη, αν μπορούσε το τραγούδι να πιάσει αυτή την πολυπλοκότητα θα είχε ενδιαφέρον. Σίγουρα πάντως δεν είναι το θέμα να λέει «Μανούλα πόσο μου λείπεις» για αυτό και δεν μπορούν να ταυτιστούν οι σύγχρονοι μετανάστες με αυτά του τραγούδια όπως και εγώ. Ίσως υπάρχει και λίγο ενοχή.

6) 2009, 23. Πριν φύγω σπούδαζα στη φιλοσοφική, έφυγα για ΠΜΣ φιλοσοφίας. Έχω δουλέψει στο πανεπιστήμιο στη Γερμανία.

7) Το πιο σημαντικό όσο είμαι στο εξωτερικό είναι να καλύπτομαι επαγγελματικά. Θα ήθελα να γυρίσω στην Ελλάδα εφόσον μπορώ να καλυφθώ επαγγελματικά χωρίς σημαντικές εκπτώσεις.

8) 32.

9) Θήλυ.

10) Υποψήφια διδάκτωρ.

11) Αθήνα

12) Βερολίνο.

12 Z από Παρίσι

1) Η ελληνική κοινότητα στο Παρίσι είναι ιδιαίτερα ενεργή. Τα τελευταία χρόνια ο αριθμός των μεζεδοπωλείων έχει πολλαπλασιαστεί. Χωρίς να έχω

ιδιαίτερως ασχοληθεί για να είμαι ειλικρινής νομίζω ότι υπάρχουν τουλάχιστον 3-4 διαφορετικοί ελληνικοί σύλλογοι.

Η μουσική παίζει πολύ σημαντικό ρόλο, σχεδόν κάθε Κυριακή μεσημέρι οργανώνονται μουσικά απογεύματα στα διάφορα μουσικά στέκια της ελληνικής κοινότητας.

3) Ακούω κυρίως ροκ, σκα, ρέγκε, χιπ χοπ και λιγότερο ελληνική μουσική. Παρόλα αυτά ακούω ρεμπέτικα και έντεχνα σε λιγότερο βαθμό ίσως από τότε που μετακόμισα στο εξωτερικό.

4) Όχι ιδιαίτερα.

5) Σίγουρα υπάρχουν πολλά, ελληνικά και ξένα.

6) Δεν έχω ταυτιστεί ιδιαίτερως με τα τραγούδια της μετανάστευσης. Όχι σε βαθμό που να είναι αξιοσημείωτο όπως και να 'χει. Νομίζω ότι δύσκολα θα με εξέφραζαν τραγούδια για τη μετανάστευση, τουλάχιστον όπως παρουσιάζονται μέχρι τώρα. Δηλαδή μόνο με τα αρνητικά συναισθήματα και αυτά με μπόλικη υπερβολή! Είναι παράδοξο πως τα τραγούδια της μετανάστευσης που είναι και τραγούδια « συμπαράστασης » του μετανάστη είναι τόσο αρνητικά «ντυμένα».

7) Έφυγα τον Σεπτέμβρη του 2013 σε ηλικία 28 ετών για το Παρίσι. Έφυγα για να ολοκληρώσω τις σπουδές μου στη Νομική με ένα Μάστερ. Πριν φύγω δούλευα σε ένα συμβολαιογραφείο σαν γραμματέας. Κατά τη διάρκεια των πέντε αυτών χρόνων δούλεψα στην εστίαση κυρίως ελληνικά εστιατόρια και στη συνέχεια σε διάφορα δικηγορικά γραφεία είτε για stageμ είτε με συμβάσεις ορισμένου χρόνου. Τώρα δουλεύω ως νομικός σύμβουλος σε μια εταιρεία με ασχολείται με οικονομικές μελέτες κατασκευών.

8) Προς το παρόν δεν έχω την επιθυμία να γυρίσω στην Ελλάδα. Αυτό που προσδοκώ κυρίως είναι μια σταθερότητα στην κοινωνική και οικονομική μου ζωή, προκειμένου να πραγματοποιήσω τα πλάνα ζωής και καριέρας.

9) 33.

10) Γυναίκα.

11) Ανώτατη.

12) Αθήνα

12) Παρίσι.

13 Ζ από Λευκωσία

- 1) Ναι υπάρχει, αν και η χώρα όπου διαμένω είναι ελληνόφωνη (Κύπρος), παρόλα αυτά η μουσική είναι ένα έντονα συνδεδετικό στοιχείο. Στην χώρα που διέμενα πριν (Ισπανία), ο ρόλος της μουσικής ως συνδεδετικός κρίκος ήταν ακόμα πιο εμφανής.
- 2) Λαϊκό, παραδοσιακό, ρεμπέτικο, έντεχνο και έθνικ. Ναι άλλαξαν αγάπησα ακόμα παραπάνω και γνώρισα καλύτερα το παραδοσιακό τραγούδι.
- 3) Ναι όπως σας έγραψα και παραπάνω.
- 4) Υπάρχουν θα έλεγα.
- 5) Σύγχρονο ε; Δεν ξέρω δύσκολα θα ρρώ. Όσο για το τραγούδι της ταύτισης ναι, το Γεια Χαρά σου Βενετιά, Ξυλούρης, η προσμονή της επιστροφής.
- 6) Στα 22, αρχικά για μεταπτυχιακό. Πριν φύγω δούλευα ως εξωτερικός συνεργάτης στα έντυπα της Καθημερινής. Στο εξωτερικό έχω εργαστεί, ως υπάλληλος σε Πρεσβεία, σε ΜΚΟ και Οργανισμό Γλώσσας και Πολιτισμού.
- 7) Ναι θέλω να γυρίσω στην Ελλάδα. Με την παραμονή μου έξω, προσδοκώ να αποκτήσω επαγγελματική εμπειρία, η οποία θα με βοηθούσε να επιστρέψω στην Ελλάδα με καλύτερους όρους.
- 8) 30.
- 9) Γυναίκα.
- 10) Μεταπτυχιακός Τίτλος.
- 11) Αθήνα.
- 12) Κύπρος.

14 Δ από Τορόντο

- 1) Υπάρχει και φυσικά η μουσική παίζει σημαντικό ρόλο γύρω από αυτό. Κυρίως είναι «κακής ποιότητας» ονόματα που πληρώνει η Ελληνική Κοινότητα του Τορόντο για να έρχονται από Ελλάδα σε γιορτές ή δεξιώσεις κλπ. Υπάρχουν λίγες ομάδες νεότερων ανθρώπων με πιο χαλαρές σχέσεις με την κοινότητα οι οποίες ασχολούνται περισσότερο καλλιτεχνικά με το ελληνικό τραγούδι, παίζοντας λίγο εντός και εκτός της κοινότητας.

- 2) «Έντεχνα», λαϊκά, ρεμπέτικα και σε ένα βαθμό βρετανική/αμερικανική ροκ μπλουζ δεκαετιών 50-70. Μετά την μετανάστευση ήρθα σε επαφή με λατινοαμερικανική μουσική (nueva trova) και σε ένα βαθμό με κάντρι. Παρόλα αυτά θα έλεγα ότι ενισχύθηκε η επιθυμία μου για ελληνική μουσική.
- 3) Αρκετά και σε ατομικές και σε συλλογικές στιγμές.
- 4) Σίγουρα, ίσως με διαφορετικό χαρακτήρα από τα παλαιότερα ελληνικά που έχουν μια μεγαλύτερη συναισθηματική φόρτιση.
- 5) Παρόλο που θεωρώ ότι σε ένα βαθμό υπάρχει, πιστεύω ότι υπάρχει έλλειψη σε ένα βαθμό σε τέτοιου είδους ρεπερτορίου. Λίγο προφανής επιλογή «Το τραγούδι της ξενιτιάς». Η συνθήκη της νοσταλγίας για την Ελλάδα και κυρίως για τους ανθρώπους που είναι/ήταν σημαντικοί για εμένα και έχουν μείνει πίσω. Σε ένα βαθμό η υπομονή παίζει και τον ρόλο μιας υπόρρητης υπόσχεσης για γυρισμό.
- 6) Μεταπτυχιακές σπουδές/διδακτορικό, δουλειά ως βοηθός καθηγητή, δάσκαλος σε Ελληνικό σχολείο (διδάσκοντας Ελληνικά).
- 7) Ολοκλήρωση σπουδών/οικονομική ανεξαρτησία. Ναι, σκοπεύω να επιστρέψω.
- 8) 26.
- 9) Άνδρας.
- 10) Μεταπτυχιακό.
- 11) Αθήνα.
- 12) Τορόντο, Καναδάς.

15 Γ από Λιντς

- 1) Ειδικά τον πρώτο καιρό σίγουρα η συναναστροφή με ελληνοκύπριους είναι γεγονός. Greek nights κάθε βδομάδα είναι στο πλάνο με ελληνική μουσική όλων των ειδών από ελαφρολαϊκά μέχρι έντεχνα και ρεμπέτικα ανάλογα με την ομάδα που το διοργανώνει. Παρόλα αυτά θα πω ότι παίζουν πιο πολύ ελαφρολαϊκά (τα γνωστά άγνωστα των clubs).
- 2) Άλλαξαν δραματικά (παραδείγματα να μην αναφέρω θα γελάσει ο κάθε πικραμένος). Από έντεχνο σε ελαφρολαϊκά.

- 3) Κυρίως έντεχνα σε ατομικές στιγμές κάτω από πίεση είτε διαβάσματος είτε δουλειάς.
- 4) Σίγουρα αλλά δεν θα τα ψάξω ή δεν θα δώσω την απαραίτητη προσοχή.
- 5) Δεν θα το έλεγα ειδικά όσο περνάει ο καιρός οι μουσικές επιλογές αλλάζουν όλο και περισσότερο και προσαρμόζονται στην χώρα όπου ζεις. Σε κάποια τραγούδια του Μητροπάνου και Θανάση Παπακωνσταντίνου νοσταλγώ στιγμές από Ελλάδα
- 6) Έφυγα σε ηλικία 18 ετών για προπτυχιακές σπουδές, πολιτικός μηχανικός στο Leeds, UK
- 7) Καλύτερο βιοτικό επίπεδο είναι το κύριο χαρακτηριστικό. Ο γυρισμός στην πατρίδα πάντα είναι μέσα στα πλάνα αρκεί να πληρούνται κάποια κριτήρια κυρίως οικονομικά. Στην ηλικία των 30 ευχόμαστε να είμαστε πίσω
- 8) 24.
- 9) Άνδρας.
- 10) Ανώτατη Εκπαίδευση.
- 11) Πιερία
- 12) Leeds, U.K.

16 Υ από Βρυξέλες

- 1) Υπάρχουν δύο είδη συλλογικής ζωής. Από τη μια οι εκδηλώσεις που διοργανώνονται στο πλαίσιο της Ελληνικής Κοινότητας Βρυξελλών, από την άλλη υπάρχουν οι προσωπικές κοινωνικές σχέσεις που αναπτύσσει ο καθένας και η καθεμία. Χωροταξικά, το τελευταίο είδος συλλογικής ζωής, εκτυλίσσεται σε διάφορα καφέ-μπαρ.
- 2) Οι μουσικές μου προτιμήσεις είναι ... η μουσική. Δεν άλλαξαν καθόλου μετά τη μετανάστευσή μου.
- 3) Ακούω την Αμερική του Θανάση, όχι επειδή είμαι στην ξενιτιά, αλλά επειδή είναι στην playlist.
- 4) Δεν γνωρίζω.

5) Δεν γνωρίζω εάν θα μου άρεσε. Θα σας απαντήσω όταν παραχθεί τέτοιο τραγούδι.

Δεν υπάρχει.

6) Έφυγα το 2015 στα 31 μου χρόνια. Έφυγα για επαγγελματικούς λόγους. Δουλειά γραφείου και μόνο.

7) Προσδοκώ ένα και μόνο πράγμα: Να μπορώ να συντηρώ την οικογένειά μου και τον εαυτό μου. Θα γυρίσω στην Ελλάδα υπό προϋποθέσεις: Να υπάρχει μια στοιχειώδης επαγγελματική προοπτική.

8) 33

9) Άρρεν.

10) Ανώτατο (ΠτυχίοΑΕΙ, Master of Arts, Master of Philosophy).

11) Αθήνα.

12) Βέλγιο (Βρυξέλλες).

17 Ξ από Λονδίνο

1) Φαντάζομαι σε ό,τι έχει να κάνει με την ελληνική μουσική. Αν ναι, τότε σίγουρα, υπάρχουν πολλά πράγματα που συμβαίνουν. Οι Έλληνες είναι πιο δεμένοι στο εξωτερικό και νιώθουν μεγαλύτερη ανάγκη να δημιουργήσουν μουσικά events για να φέρουν τον κόσμο κοντά και να αναπολήσουμε όλοι μαζί.

2) Γενικά ακούω τα πάντα, πλην του λαϊκού. Αγαπώ τη ροκ και τις περισσότερες μορφές της, acidrock, porrock, punkrocketc. Γενικά συνδέω μουσική με εικόνες και στιγμές που έχω ζήσει. Πχ αν ακούσω ένα κομμάτι ενώ ταξιδεύω κάπου θα κάνω associate το ταξίδι με αυτό το τραγούδι. Δεν έχουν αλλάξει οι προτιμήσεις απλά έχω εξερευνήσει και άλλες μουσικές οπότε έμαθα καινούριους καλλιτέχνες και μπάντες που αγαπώ πολύ.

3) Δεν θα το έλεγα σε ατομική βάση αλλά αν βγω με παρέα θα ακούσω. Πχ ένα διάστημα πριν μερικά χρόνια έτυχε να γνωρίσω έναν Κρητικό μουσικό ο οποίος έπαιζε με τη μπάντα του κρητικά τραγούδια σε τελείως μη mainstream χώρους με κοινό όχι απαραίτητα ελληνικό.

4) Δεν μπορώ να σκεφτώ κάτι, ειδικά αν μιλάμε για ελληνική μουσική σίγουρα όχι. Η αγάπη/χωρισμός είναι το πιο κοινότυπο θέμα του ρεπερτορίου νομίζω.

- 5) Δεν βλέπω πώς θα μπορούσα να ταυτιστώ. Όπως είπα, ταυτίζομαι με τραγούδια που μπορεί να μου θυμίζουν στιγμές που ζούσα στην Ελλάδα και αυτόματα γίνονται νοσταλγικά από μόνα τους.
- 6) Σεπτέμβρη 2011, τότε ήμουν 26 ετών. Έφυγα γιατί με είχε κουράσει η τότε δουλειά μου (δούλευα σε ξενοδοχείο σε πωλήσεις), δεν υπήρχε ευκαιρία εξέλιξης και γενικά είχα κουραστεί από την καθημερινότητα. Επίσης, ήταν η περίοδος που ξεκίνησαν τα πρώτα σημάδια της κρίσης στην Ελλάδα. Είμαι στην Αγγλία έκτοτε και εξακολουθώ να δουλεύω στον χώρο του τουρισμού και των συνεδρίων.
- 7) Καλή ερώτηση, δεν έχω απάντηση! Δεν ξέρω τι προσδοκώ πια και δεν ξέρω αν θέλω να γυρίσω στην Ελλάδα ακόμα. Συγγνώμη που δεν μπορώ να είμαι πιο συγκεκριμένη!
- 8) 32.
- 9) Girlpower.
- 10) Μεταπτυχιακό.
- 11) Αθήνα.
- 12) Λονδίνο.

18 Λ από Λονδίνο

- 1) Ναι και ναι.
- 2) Indie, dark wave, synth wave, alternative rock. Ακούω περισσότερο λαϊκό και ρεμπέτικο ελληνικό μετά την μετανάστευση.
- 3) Ναι και στα δύο.
- 4) Θανάσης Παπακωνσταντίνου.
- 5) Ίσως, όχι ταύτιση.
- 6) 2011, 26 χρονών, λόγω αναμονής για ειδικότητα, θητεία. Ειδικευόμενος χειρουργικής.
- 7) Πέρασ ειδίκευσης, ναι.
- 8) 32.

- 9) Άρρεν
- 10) Υποψήφιος διδάκτωρ.
- 11) Αθήνα.
- 12) Λονδίνο.

19 I από Βερολίνο

1) Ίσως υπάρχουν τέτοια μέρη στο Βερολίνο αλλά εγώ δεν γνωρίζω κάποιο - εκτός από ένα κατάστημα στο οποίο συχνάζουν μεγαλύτεροι σε ηλικία Έλληνοι μετανάστες. Στην Αγγλία υπάρχει έντονα το στοιχείο της ελληνικής κοινότητας αλλά απέφευγα τη συναναστροφή με αυτούς του κύκλους συνειδητά για πολλούς λόγους.

2) Οι μουσικές μου προτιμήσεις άλλαξαν δραματικά από τότε που μετακόμισα στο εξωτερικό. Διεύρυνα τα ακούσματά μου σε πάρα πολλά είδη ηλεκτρονικής μουσικής τα οποία μέχρι τότε μου περνούσαν απαρατήρητα ή μου φαίνονταν ενοχλητικά. Μετακομίζοντας στο εξωτερικό άρχισα να διαβάζω και να βλέπω ντοκιμαντέρ σχετικά με τη μετανάστευση Ελλήνων στο εξωτερικό. Δεν ξέρω αν αυτό είναι σχετικό!

3) Ακούω ελληνική μουσική -κυρίως hip-hop, ελληνικό ροκ, ποπ κ τζαζ του 60 κ 70- αλλά σπάνια σε συλλογικές στιγμές γιατί συνήθως δεν πηγαίνω σε συναυλίες Ελλήνων καλλιτεχνών και δεν συχνάζω σε χώρους που παίζουν ελληνική μουσική. Σαφέστατα τα τραγούδια με μεταναστευτική θεματολογία με συγκινούν πολύ περισσότερο σε σχέση με πριν τη μετακόμισή μου στο εξωτερικό. Τα ακούσματά μου όμως όσον αφορά μουσικά είδη και καλλιτέχνες της ελληνικής σκηνής παραμένουν ίδια.

4) Το τελευταίο που άκουσα είναι το "Τη μέρα που γυρίζουν τα πουλιά" από τους Active Member. Από όσο γνωρίζω δεν υπάρχει έντονα αυτή η θεματολογία στα

σύγχρονα ελληνικά τραγούδια - όπως για παράδειγμα υπήρχε παλαιότερα παράδοση για τραγούδια που γράφονταν για ναυτικούς ή μετανάστες του 1950.

5) Είναι δύσκολο να απαντήσω αυτή την ερώτηση επειδή είναι αρκετά υποθετική. Κρίνοντας όμως από το συναίσθημα που μου προκάλεσε το τραγούδι των Active Member - τους οποίους πλέον δεν εκτιμώ καθόλου - μάλλον θα με εξέφραζε. Δεν έχω αισθανθεί 100% ταύτιση με κάποιο τραγούδι επειδή οι συνθήκες της σημερινής μετανάστευσης (τουλάχιστον της δικής μου) είναι διαφορετικές από αυτές που αφηγούνται παλαιότερα τραγούδια. Σαφέστατα πολλά από αυτά με συγκινούν - κυρίως αυτά που περιγράφουν το πώς βιώνουν αυτοί που παραμένουν πίσω τη μετανάστευση ενός κοντινού τους προσώπου.

6) Έφυγα το 2010 σε ηλικία 22 ετών αρχικά για σπουδές και μετέπειτα για εργασία (Γιορκ, Λονδίνο, Βερολίνο), με ένα μικρό διάστημα/διάλειμμα διαμονής στην Ελλάδα για ενάμιση χρόνο. Έχω δουλέψει ως ερευνητής γνωσιακής νευροεπιστήμης στην ακαδημία και σήμερα εργάζομαι ως μηχανικός επεξεργασίας σήματος.

7) Θα ήθελα να γυρίσω στην Ελλάδα υπό όρους αλλά όχι στο άμεσο μέλλον. Βρίσκομαι στο εξωτερικό κυρίως για επαγγελματικούς και οικονομικούς λόγους αλλά και πολιτιστικούς (αυτό μου έγινε σαφές όταν μετακόμισα από το Λονδίνο στην Πάτρα). Βρίσκομαι στο εξωτερικό επειδή θέλω να αποκτήσω εμπειρία στο επάγγελμά μου το οποίο είναι αρκετά εξειδικευμένο και δεν υπάρχουν θέσεις εργασίας στην Ελλάδα. Επίσης προσδοκώ να εξοικονομήσω χρήματα για να συνεισφέρω σε οικογενειακές υποχρεώσεις.

8) 29.

9) Άνδρας.

10) Μεταπτυχιακό.

11) Αθήνα.

12) Βερολίνο.

20 N από Σάλτσμπουργκ

1) Υπάρχει έντονη συλλογική κοινωνική ζωή των νέων της ηλικίας μου που έχουν βρεθεί στο εξωτερικό. Η μουσική δεν παίζει κάποιον ιδιαίτερο ρόλο αν εξαιρέσεις τα ρεμπέτικα που μπορεί να βάλουμε σε κάποιο ελληνικό δείπνο ή παρόμοιες περιστάσεις.

2) Ακούω πολύ κλασική και τζαζ μουσική αλλά παρακολουθώ και πιο εναλλακτικά ιδιώματα όπως την σκηνή της post Rock και της σύγχρονης διεθνούς τραγουδοποιίας.

Σαν αλλαγή θα ανέφερα τα ρεμπέτικα ή τον Χατζιδάκι που μπορεί να βάλω να ακούσω καμιά φορά στον ελεύθερό μου χρόνο, πολύ συχνότερα από ότι θα το έκανα στην Ελλάδα. Προσωπική μου εκτίμηση είναι ότι στην Ελλάδα τα ελληνικά αυτά ακούσματα, ακόμα κι αν κάποιος δεν είναι λάτρης αυτών των ειδών, βρίσκονται πάντα στο ηχητικό περιβάλλον μας (ραδιόφωνο/τηλεόραση, νυχτερινή διασκέδαση, φιλικός/οικογενειακός κύκλος, κλπ). Όταν βρεθούμε σε ένα διαφορετικό περιβάλλον, το αναζητούμε!

3) Δεν ακούω συγκεκριμένα “τραγούδια της ξενιτιάς”. Προσωπική μου άποψη είναι ότι τα περισσότερα καθαρά ελληνικά ακούσματα (δημοτικά, ρεμπέτικα, λαϊκά) μπορούν να λειτουργήσουν σαν “τραγούδια της ξενιτιάς” σε ένα ξένο περιβάλλον λόγω των μνημών και της γλώσσας.

4) Πολύ πιθανό να υπάρχουν, αλλά δεν τα γνωρίζω.

5) Δεν μπορώ να ξέρω αν θα μου άρεσε ή θα με εξέφραζε αν δεν το ακούσω! Σίγουρα πάντως είναι ένα ευαίσθητο ζήτημα για την γενιά μας που βρίσκετε στο εξωτερικό, που μία δουλειά ταιριαστή στα μουσικά κυρίως γούστα του καθενός θα μπορούσε να αγγίξει ένα μεγάλο κοινό.

6) Έφυγα στα 23, τον Σεπτέμβριο του 2012. Ο λόγος ήταν η επιθυμία μου να σπουδάσω μουσική σε πανεπιστημιακό επίπεδο. Πριν φύγω σπούδαζα στο τμήμα Ιστορίας και Φιλοσοφίας του ΕΚΠΑ καθώς και σε ωδεία των Αθηνών. Παρέδιδα ιδιαίτερα μαθήματα μουσικής.

Στο εξωτερικό (Αυστρία) έχω δουλέψει τον πρώτο χρόνο σε διάφορες πρόχειρες δουλειές (βοηθός catering, super market, σέρβις κα) και μετά σαν μουσικός ελεύθερος επαγγελματίας (ρεσιτάλ, συναυλίες, παραστάσεις) και από το 2015 στο Κρατικό Ωδείο της Άνω Αυστρίας σαν καθηγητής κιθάρας.

7) Η παραμονή μου στο εξωτερικό οφείλετε στην ποιότητα ζωής στην καθημερινότητα που μου εξασφαλίζουν οι κοινωνικές δομές και η δημόσια οργάνωση, οι συνθήκες εργασίας και οι προοπτικές στο επάγγελμα μου. Θα ήθελα να γυρίσω στην Ελλάδα κάτω από αρκετές προϋποθέσεις, αλλά για την ώρα, η απάντηση είναι όχι.

8) 28.

9) Άρρεν

10) Μεταπτυχιακό

11) Αθήνα

12) Αυστρία.

21 N από Σαν Ντιέγκο

1) Στην Ολλανδία υπήρχε συλλογική ζωή των Ελλήνων και είχε να κάνει ως ένα βαθμό με την μουσική. Κάποιες φορές βρισκόμασταν να ακούσουμε ρεμπέτικα. Εδώ στην Καλιφόρνια είναι σχεδόν ανύπαρκτη και αν βρισκόμαστε δεν ακούμε ελληνική μουσική. Το πιο κοντινό που υπάρχει είναι τα πανηγύρια που κάνουν οι Ελληνοαμερικανοί και καμμιά φορά πάμε και εμείς οι φρέσκοι μετανάστες. Μια φορά βρεθήκαμε οι περισσότεροι Έλληνες να ακούσουμε ζωντανή μουσική, τον Γιώργο Ξυλούρη που είχε έρθει για μια συναυλία αν και δεν έλεγε τραγούδια για τη μετανάστευση.

2) Ακούω διάφορα με βασικό άξονα το ροκ, ελληνικά λαϊκά - ρεμπέτικα και κλασική. Έχει αλλάξει κάπως. Παλιά άκουγα λιγότερο ελληνική μουσική και σχεδόν καθόλου κλασική. Δεν ακούω πια τόσο μέταλ.

3) Ναι ακούω, κυρίως μόνος μου, '60s λαϊκά και ρεμπέτικα της ξενιτιάς.

4) Δεν νομίζω ότι έχω ακούσει κάτι τώρα τελευταία που να αναφέρεται στην μετανάστευση. Ίσως τα τραγούδια του Θανάση να με ακουμπάνε πιο πολύ αν και δεν μιλάνε άμεσα για την μετανάστευση.

5) Δεν ξέρω αν θα μου άρεσε αν έβγαινε κάποιο τραγούδι που να μιλάει για την μετανάστευση. Πρέπει να το ακούσω πρώτα. Από παλιά τραγούδια μεταναστευτικά, μου αρέσει πάρα πολύ το Φεγγάρι Μάγια μου Έκανες το οποίο σίγουρα με ακουμπά γιατί μιλάει για την μάνα μου και πως της λείπω. Αυτή μου το ανέφερε μια μέρα και το άκουσα. Επίσης ακούω το "Είναι πικρό το Ψωμί της Ξενιτιάς" και το "Φάμπρικες της Γερμανίας". Μου αρέσουν και αυτά αν και δεν μπορώ να ταυτιστώ. Είναι σαν να κάνω πλάκα στον εαυτό μου ότι είμαι μετανάστης όπως ήταν και οι εργάτες του 60 αν και το επάγγελμα μου με κάνει να έχω τελείως διαφορετικές παραστάσεις από τους μετανάστες για τους οποίους τραγουδάει ο Καζαντζίδης. Ακούω και την τελευταία δουλειά του Μυστακίδη αλλά κυρίως ως ωραία δουλειά στα ρεμπέτικα, όχι τόσο επειδή μιλάει για τους μετανάστες.

6) Έφυγα για το εξωτερικό το 2013 σε ηλικία 26 ετών. Στην Ελλάδα σπούδαζα πριν φύγω. Έφυγα για να κάνω μεταπτυχιακό. Έχω δουλέψει ως σερβιτόρος, κιθαρίστας και βοηθός καθηγητή (teaching assistant).

7) Θέλω να τελειώσω το διδακτορικό μου και να βρω δουλειά σε κάποιο πανεπιστήμιο. Θα ήθελα να γυρίσω στην Ελλάδα αν έβρισκα δουλειά ως ακαδημαϊκός ή κάτι παρόμοιο.

8) 31

9) Άνδρας.

10) Υποψήφιος διδάκτορας.

11) Αθήνα.

12) Σαν Ντιέγκο – Καλιφόρνια.